

Tampereen yliopisto

Virpi Koivisto

Nyt puhuu haastateltava

**Omista mielenterveysongelmista kertominen mediassa:
syitä, kokemuksia ja seurauksia.**

Tiedotusopin pro gradu -tutkielma
Kesäkuu 2007

TIIVISTELMÄ

TAMPEREEN YLIOPISTO

Tiedotusopin laitos

KOIVISTO, VIRPI: Nyt puhuu haastateltava. Omista mielenterveysongelmista kertominen mediassa: syitä, kokemuksia ja seurauksia.

Pro gradu -tutkielma, 88 s., 3 liites.
Tiedotusoppi

Kesäkuu 2007

Tutkielma tarkastelee omista mielenterveysongelmistaan haastattelun antaneiden tavallisten ihmisten kokemuksia mediasta. Tavoitteena on selvittää haastateltujen motiiveja journalistisen haastattelun antamiseen sekä sitä, millainen kokemus lehtijutun tekoprosessi on haastatellulle. Työn kolmas tavoite on pohtia, millaisia seurauksia mielenterveysongelmista julkisesti puhumisella saattaa olla haastatellulle itselleen.

Työn teoreettisessa taustassa pohditaan sitä, miksi yhä useammat ihmiset haluavat kertoa intiimeistä asioistaan julkisesti. Paljolti Charles Taylorin ajatuksiin tukeutuen päätellään median tarjoavan rakennusaineita identiteetin luomiseen ja väylän hankkia tunnustusta omalle identiteetille.

Tutkielman empiirinen osuus pohjautuu yhdeksään teemahaastatteluun. Haastatellut ovat tavallisia ihmisiä – eivät siis julkkiksia – jotka ovat antaneet mielenterveysongelmistaan haastattelun tai useampia eri viestintävälineisiin, lähinnä lehtiin.

Haastattelun antamisen motiiveista tärkeimmäksi nousi muiden sairastuneiden auttaminen. Tämä kyseenalaistaa Taylorin teoriaa individualistisesta nykykulttuurista, jossa vallitsee piittaamattomuus muita ihmisiä kohtaan. Moni haastatelluista näyttää myös odotetusti käyttävän haastattelun antamista identiteetin rakennustyöhön: he käyvät toimittajan, valmiin jutun ja palautteen kanssa identiteettiä rakentavaa keskustelua ja hakevat median kautta tunnustusta identiteetilleen.

Haastateltujen kokemukset lehtijutun tekovaiheista kootaan tutkielmassa käytännön ohjeiksi toimittajalle, joka haastattelee kokematon haastateltavaa arkaluontoisesta aiheesta. Ohjeet kannustavat sopimaan tarkistuskäytännöstä, antamaan haastatellulle riittävästi harkinta-aikaa, tekemään selkeitä kysymyksiä ja suhtautumaan haastateltavaan tasavertaisesti.

Mielenterveydestä julkisesti puhumisen seuraukset näyttävät tutkielman valossa etupäässä positiivisilta. Haitallisten seurausten riski on kuitenkin olemassa, ja se on otettava vakavasti. Riskin minimoimiseksi toimittajan tulisi käyttää työssään inhimillistä eettistä harkintaa, joka nykyisin tuntuu jäävän ammattirutiinien jalkoihin. Eettisten valintojen tueksi toimittaja tarvitsee lisää tutkittua tietoa julkisuuden seurauksista mielenterveyskuntoutujalle. Erityisesti olisi syytä tutkia traumatisoituneen ihmisen ja julkisuuden välistä suhdetta.

Avainsanat: mielenterveys mediassa, journalistinen haastattelu, haastattelun seuraukset, journalistietiikka, inhimillinen etiikka, tunnustuksellisuus, identiteettityö

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO.....	4
2 MIELENTERVEYSKUNTOUTUJA SAAPUI MEDIAAN	7
2.1 Mielenterveys mediassa.....	7
2.2 Identiteetti, tunnustuskulttuuri ja media.....	10
2.2.1 Identiteetti vaatii työtä ja kaipaa tunnustusta	10
2.2.2 Media identiteettityön välineenä.....	13
3 AINEISTO JA MENETELMÄ	17
3.1 Aineisto.....	17
Kuvio 1: Haastateltujen kokemus mediassa esiintymisestä	19
3.2 Tiedon kerääminen teemahaastattelulla	19
3.2.1 Oma kokemus teemahaastattelusta	20
3.2.2 Vuorovaikutus haastattelussa	21
3.3 Aineiston tulkinta ja sitaattien käyttö	22
4 HAASTATELUN ANTAMISEN SYITÄ	25
4.1 Identiteettityö	25
4.1.1 Dialogia toimittajan, jutun ja lukijoiden kanssa	25
4.1.2 Tunnustuksen hankkiminen identiteetille.....	27
4.2 Halu olla osa suurempaa kokonaisuutta.....	30
4.2.1 Muiden auttaminen antaa merkitystä elämälle	30
4.3 Vastaisku viihteen maailmankuvalle	34
4.4 Ratkaistava dilemma: autenttisuuden vaatimus.....	37
5 HAASTATELTAVAN KOKEMUS LEHTIJUTUN TEOSTA.....	40
5.1 Kuusi haastateltua kertoo kokemuksistaan	41
5.2 Ennen haastattelua	42
5.2.1 Pelisäännöt selviksi ja vähän miettimisaikaa	42
5.3 Haastattelu.....	44
5.3.1 Kunnan haastattelussa on selkeät kysymykset	44
5.3.2 Avointa, muttei liian avointa keskustelua	46
5.3.3 Hyvä haastattelija on asiantunteva ja tasavertainen	47
5.4 Jutun muokkaaminen julkaisukuntoon	49
5.4.1 Jutuista korjataan faktoja ja tyyliseikkoja	49
5.4.2 Tarkistusoikeudet selviksi ennen haastattelua.....	50
5.4.3 Hyvästä jutusta tunnistaa itsensä	53
5.5 Yhteenvetoa: ohjeita toimittajille	54
6 JOURNALISTISEN JUTUN SEURAUKSET HAASTATELLULLE	57
6.1 Haastateltujen kokemat seuraukset: paljon kiitosta ja yksi kriisi	57
6.1.1 Lisätutkimuksen paikka: voiko haastattelu vaarantaa toipumista?	60
6.2 Toimittaja ja haastattelun seuraukset	63
6.2.1 Journalistieettiset ohjeet ja haastateltavan huomioiminen	65
6.2.2 Eettinen pohdiskelu vähissä käytännön toimitustyössä	67
6.3 Askelia kohti eettisempää mielenterveysjournalismia.....	70
6.3.1 Inhimillisen etiikan merkityksestä.....	71
6.3.2 Tukea toimittajan eettiseen pohdintaan mielenterveysjutuissa.....	74

7 POHDINTA.....	79
7.1 Lyhyt kertaus tutkielman tuloksista.....	79
7.2 Pohdintaa tutkielman onnistumisesta ja jatkotutkimuksen aiheita	81

LÄHDELUETTELO.....	84
--------------------	----

LIITTEET

1 JOHDANTO

”Ei kukaan kaheksankytäluvulla ollu viä kiinnostunu mielenterveysihmisistä, eihän niil ollu mielenterveyskuntoutuja-nimeekään. Siis ei tää systeemi ollu viel kypsä siihen. Yheksänkytluvullahan tää homma on alkanu.

V: Mitä sie tarkotat, miten nii ei ollu kypsä?

”Ei kukaan lehti ottanu juttuakaan, mitä varten ny hullusta kirjottaa. Eihän niistä tarttenu kirjottaa ku vitsejä.”

Näin kertoi eräs mielenterveyskuntoutuja, jota haastattelin tähän tutkielmaani. Sitten 1980-luvun on tapahtunut paljon, sekä suhtautumisessa julkisuuteen että mielenterveysongelmiin. Tavallisen ihmisen kynnys astua julkisuuteen on madaltunut hurjasti. Muun muassa internetin ja suosittujen tosi-tv-ohjelmien ansiosta käytännössä kuka tahansa voi nykyään esiintyä julkisesti. Entistä helpompaa on myös mielenterveysongelmista puhuminen. Psykkisesti sairastuneita ei automaattisesti leimata hulluiksi, vaan mielenterveyden ongelmat nähdään osana normaalia ihmiselämää. Tällä vuosituhanella onkin varsin tavallista, että mielenterveyskuntoutuja kertoo mielenterveysongelmistaan julkisesti.

Ilmiön tuntee jokainen. Sen sijaan sitä ei tunnu kukaan tietävän, miten julkiset esiintymiset vaikuttavat näihin ihmisiin, jotka omista yksityisasioistaan kertovat. Monella heistä ei ole ennestään kokemusta mediasta. Tietämättömyys näiden ihmisten kohtalosta herätti minussa levottomuutta, ja sai valitsemaan teeman pro gradu -työni aiheeksi.

Tutkielmani lähtökohta on siis hyvin henkilökohtainen. Aloittelevana toimittajana minua hirvitti se, miten vähän haastateltavan tilanteesta puhutaan toimittajien kesken. Välillä tuntui siltä, että haastatellun tarinoihin suhtaudutaan materiaalina. ”Hyvää kamaa”, kuulin toimittajan sanovan toisen koskettavasta elämäntarinasta. Tällainen kylmä ja etäinen – jonkun mielestä ehkä vain ammattimainen – suhtautuminen tuntui pahalta. Levottomuuttani lisäsi tunne siitä, että arkaluontoisista asioista julkisesti puhuminen ei ehkä aina ole hyväksi ihmiselle itselleen. Ajattelin, että jos toimittajan ammatti edellyttää välinpitämättömyyttä haastateltuja kohtaan, niin minä en halua olla toimittaja. Niinpä päätin ottaa selvää siitä, miten haastatellut asian itse kokevat. Siten toivoin voivani etsiä omatunnolleni sopivaa tapaa toimia toimittajana.

Haastateltujen kokemuksista on niin olemattoman vähän tietoa, että aiheen rajaaminen osoittautui vaikeaksi. Halusin tietää kaiken: mitä haastatellut miettivät ennen haastatteluun suostumista, haastattelun aikana ja sen jälkeen. Graduni tutkimuskysymyksiksi muotoutui lopulta kolme seuraavaa kysymystä. Miksi tavalliset ihmiset haluavat kertoa mielen-terveysongelmistaan mediassa? Miten kokemattomat haastateltavat kokevat lehtijutun teon?

Millaisia seurauksia ihmiselle saattaa koitua siitä, että antaa haastattelun arkaluontoisesta aiheesta? Näihin kysymyksiin etsin vastauksia haastatteleamalla yhdeksää tavallista ihmistä, jotka ovat antaneet mediaan yhden tai useamman haastattelun omista mielenterveysongelmistaan. Käsittelen jokaista tutkimuskysymystä erikseen. Graduni rakenne mukailee tapahtumien todellista järjestystä: ensin motiivit, sitten haastattelutilanne ja lopuksi seuraukset.

Haastattelun antamisen motiiveja pohtiessani (luku 4) sukellan syvemmälle yhteiskunnallisiin teemoihin kuin muissa graduni osissa. Tutkin löytämiäni motiiveja lähinnä Charles Taylorin teorioiden valossa. Kirjassaan Autenttisuuden etiikka Taylor puhuu identiteetin rakentamisesta myöhäismodernissa yhteiskunnassa. Taylor näkee identiteetin rakentuvan jatkuvalla dialogilla. Hän myös katsoo identiteetin edellyttävän tunnustuksen hankkimista, sillä selvien hierarkioiden kadottua tunnustus ei enää lankea identiteetille automaattisesti. Tutkielmassani selvitän, miten haastattelun antaminen palvelee haastateltujen identiteettityötä. Katson, miten haastateltujen puheet puoltavat tai vastustavat Taylorin teoriaa. Motiiveja pohtiessani mietin myös sitä, miksi haastatelluille on niin tärkeää, että heidän tarinansa käsitellään vakavan journalismin, ei viihteen keinoin.

Analyysini toisessa vaiheessa tarkastelen sitä, millainen kokemus lehtijutun tekoprosessi on haastatelluille (luku 5). Näitä kokemuksia vertaan lähinnä Laura Niemen pro gradu -työhön, jossa hän tutkii samaa prosessia toimittajien näkökulmasta. Tässä luvussa käsittelytapani on hyvin käytännönläheinen. Tarkoitukseni on tarjota toimittajalle tietoa siitä, miten haastateltu kokee haastattelutilanteen. Tästä toimittajilla tuntuu olevan yllättävän vähän tietoa, vaikka he tapaavat haastateltuja päivittäin. Kokemusten raportoinnin lisäksi nostan esille joitakin asioita, joihin toimittajan olisi mielestäni hyvä kiinnittää huomiota.

Kolmannessa ja analyysini viimeisessä vaiheessa otan kantaa arvokysymyksiin. Siinä mietin, millaisia seurauksia haastatelluille saattaa haastattelun antamisesta olla (luku 6). Ajatteluni tukena käytän ajatuksia traumatisoitumisesta. Hyvin varovasti pohdin sitä, voiko vanha traumaattinen kokemus vaikuttaa haastatellun arviointikykyyn julkisuuden suhteen, tai saattaako julkinen avautuminen haitata mielenterveyskuntoutujan toipumista. Pohdin, miten toimittajan tulisi ottaa mahdolliset seuraukset huomioon, ja millaista eettistä pohdintaa tulisi käydä tilanteissa, joissa kokematon haastateltu kertoo psyykkisistä ongelmistaan julkisuuteen.

Analyysini kolme lukua ovat hyvin itsenäisiä. Jokaisessa luvussa käymäni pohdinta johtaa omiin päätelmiinsä, enkä yritä koota näitä päätelmiä yhteen.

Tutkielmani tarkoitus on ensinnäkin katsoa haastattelutilannetta haastatellun näkökulmasta. Ennen kaikkea sen tarkoitus on kuitenkin herättää keskustelua siitä, miten toimittajan pitäisi

ottaa huomioon haastateltavan tilanne. Graduni käsittelytapa ei ole objektiivinen, vaan se kallistuu hieman puolueellisesti haastateltujen suuntaan. Mielestäni se oli tarpeen. Nähdäkseni me toimittajat ymmärrämme jo kovin hyvin omaa näkökulmaamme ja yleisön toiveita. Nyt meidän olisi syytä vilkaista, mitä kuuluu journalistisen jutun kolmannelle osapuolelle, haastatellulle.

Ennen kuin siirryn varsinaiseen tutkielmaan, haluan kiittää heitä, jotka auttoivat minua graduni teossa. Ensinnäkin kiitän graduni ohjaajaa Risto Kuneliusta, joka sanoi heti seminaarin alussa ratkaisevat sanat: gradu on ainutlaatuinen tilaisuus perehtyä juuri siihen, mikä itseä kiinnostaa. Ystäviäni ja miestäni haluan kiittää lukuisista hedelmällisistä keskusteluista, kärsivällisestä kuuntelusta ja kannustavista sanoista. Riihi-säätiötä kiitän merkittävästä taloudellisesta tuesta, jonka turvin sain keskittyä hetken pelkästään graduuni. Eila Saariselle kuuluu kiitos siitä, että hän sai minut uskomaan, että käsittelen työssäni tärkeää aihetta. Erityinen kiitos kuuluu myös sille projektille, jonka kautta löysin useimmat haastateltuni. Heidän anonymiteettiään suojellakseni jätän projektin nimen mainitsematta. Viimeisenä haluan vielä kiittää sitä mustiin pukeutunutta keski-ikäistä teatteriohjaajaa, joka sanoi: ”Luuletko, että gradusi kiinnostaa ketään? Menisit jo oikeisiin töihin. Tunnolliset tytöt ovat juuri tuollaisia.” Sen kuultuani päätin viedä tutkielmani loppuun juuri niin kuin itse haluan. Yllätyin, kuinka helppoa se lopulta oli.

2 MIELENTERVEYSKUNTOUTUJA SAAPUI MEDIAAN

Nykyajan mediamaisemassa on hyvin tavallinen näky, että tuntematon suomalainen puhuu julkisesti mielenterveysongelmistaan. Tässä luvussa kerron hieman mielenterveysongelmista Suomessa ja katson, mitä on kirjoitettu mielenterveysaiheiden käsittelemisestä mediassa. Lopuksi pohdin sitä, millaisiin laajempiin trendeihin julkisen avautumisen ilmiö liittyy. Tarkastelen tunnustuskulttuuria ja identiteetin rakentumista nyky-yhteiskunnassa sekä sitä, miten media osallistuu nykyihmisen identiteettityöhön.

2.1 Mielenterveys mediassa

Tässä alaluvussa referoin Suomessa käytyä keskustelua siitä, miten mielenterveydestä puhutaan mediassa, ja miten siitä pitäisi puhua. Tuon esiin myös muutaman esimerkin ulkomailta. Ensin kerron kuitenkin hieman mielenterveysongelmista Suomessa.

Suomen Mielenterveysseuran mukaan mielenterveyden häiriöt ovat Suomessa yleisiä kaikissa ikäryhmissä ja vaikeuttavat vähintään joka viidennen aikuisen arkipäivässä selviytymistä. Nuorista työkäisistä voimattomuutta ja väsymystä tuntee lähes 45 prosenttia, yllirasittuneisuutta lähes 40 prosenttia ja alakuloisuutta, masennusta tai hermostuneisuutta ja jännittyneisyyttä yli 25 prosenttia. Työkyvyttömyyden aiheuttajina mielenterveyden häiriöt ovat nousseet suurimmaksi sairausryhmäksi. Ne aiheuttavat yli puolet kaikesta alle 55-vuotiaiden työkyvyttömyydestä. Suurin yksittäinen työ- ja toimintakyvyn menetyksen aiheuttaja on masennus. Mielenterveyden häiriöt lisäävät myös kuolleisuutta – skitsofreniaa sairastavista joka kymmenes tekee itsemurhan.¹

Mielenterveydestä puhuminen on selvästi helpottunut ainakin kymmenen viime vuoden aikana. Myös mediassa kerrotut henkilökohtaiset tarinat psyykkisistä ongelmista ovat lisääntyneet. Masennusaiheisia lehtijuttuja tutkineen Minna-Riitta Luukan mielestä nimenomaan vuosi 1999 oli käännteentekevä, sillä tuolloin Tellervo Koivisto ja Neil Hardwick paljastivat kirjoissaan sairastuneensa masennukseen. Tämän jälkeen tuntemattomatkin masentuneet alkoivat esiintyä julkisuudessa omalla nimellä ja kasvoillaan. Luukan mukaan muutos oli melkoinen, sillä vielä

¹ Suomen Mielenterveysseura

vuonna 1998 julkisuudessa esiintyi vain harvoja masennuspotilaita, ja hekin olivat kasvottomia, salanimellä verhottuja ”Veikkoja” tai ”Liisoja”.²

Mielenterveyden keskusliiton viestintäjohtaja Inkeri Aalto arvioi muutoksen alkaneen jo ennen Koiviston ja Hardwickin kirjoja. Hänen mukaansa mielenterveyskuntoutujia on näkynyt mediassa omalla nimellä ja kasvoilla jo ainakin 15 vuotta. Aalto kertoo, että kymmenen viime vuoden aikana ei enää ole ollut vaikeaa löytää toimittajan pyynnöstä ihmistä, joka voisi puhua omasta psyykkisestä sairaudestaan julkisesti. Toisista sairauksista suostutaan kuitenkin puhumaan helpommin kuin toisista. Työuupumus ja masennus ovat helpompia aiheita, mutta omasta skitsofreniasta puhuminen on yhä vaikeaa. Aallon mielestä naisten ja miesten aktiivisuudessa ei tässä ole huomattavissa selviä eroja. Sen sijaan jonkin verran eroa on nähtävissä avoimuudessa Itä- ja Länsi-Suomen välillä. Itä-Suomessa mielenterveydestä puhuminen on ollut avointa jo pitempään.³

Psyykkisistä sairauksista julkisesti puhuminen on nähty etupäässä positiivisena. ”Kannustamme ihmisiä tulemaan julkisuuteen omilla nimillään ja kasvoillaan, koska ihmisten omat tarinat koskettavat ja auttavat muita ihmisiä ymmärtämään paremmin, mistä mielenterveyden ongelmissa on kyse. Yhä vielä asenteet ovat kielteisiä”, kertoo Aalto Mielenterveyden keskusliitosta.⁴ Liiton tekemän mielenterveysbarometrin mukaan edelleen kolmannes suomalaisista ei haluaisi mielenterveyskuntoutujaa naapurikseen⁵.

Mielenterveys-lehden päätoimittajan Kristiina Salosen mukaan on juuri tiedotusvälineiden ansiota, että mielenterveysongelmat ovat arkipäiväistyneet, ja kauan vaietut sairaudet ovat saaneet kasvot. Salosen mielestä tästä on seurannut se, että puhuminen ja avun hakeminen ovat helpottuneet. Myös Sinikka Torkkola näkee, että julkisten masennustunnustusten myötä psyykkisiin sairauksiin liittyvä salailu ja häpeä saattavat laantua. ”Kun nimettömien lukujen rinnalla ääneen pääsevät oikeat ihmiset, inhimillisestä hädästä tulee todellisempaa”, Torkkola kirjoittaa. Hänen mukaansa omien tautien ruotiminen lehtien palstoilla on yksi keino osallistua terveystoimintaan keskusteluun. Terveystoiminnan asiakkaat ja potilaat voivat osallistua keskusteluun kokemusasiantuntijoina.⁶

”Julkinen sairastaminen on muotia. Sairaudet vuoronperään vyöryvät julkisuuteen, eilen pääsivät esille työn uuvuttamat ja masentuneet, tänään ovat vuorossa syöpään sairastuneet ja

² Luukka 2000a,b

³ Aalto 2007

⁴ Aalto 2007

⁵ Mielenterveyden keskusliitto 2006

huomenna jonkun muun taudin vaivaamat”, Torkkola kirjoitti vuonna 2001. Julkinen sairastaminen on Torkkolan mielestä myös pulmallista. Yksilön kannalta oman sairauskertomuksen avaaminen yleisölle voi olla vahingollista, sillä sairauden aiheuttaman kriisin keskellä ihminen ei aina ole kykenevä harkitsemaan, kuinka paljon yksityisyyttään hän on valmis vuodattamaan julkisuuteen. Myös monipuolisen terveystjournalismin kannalta on ongelmallista, että kansalaiset pääsevät mediajulkisuuteen puhumaan terveydestä ja sairaudesta vain, mikäli he ovat valmiita avaamaan sairaskertomuksensa. Torkkolan mielestä tällöin on vaarana se, että yleisen sijasta huomio kiinnittyy yksittäisiin tapauksiin, joita asianomaiset viranomaiset eivät vaitiolovelvollisuuden vuoksi voi kommentoida ainakaan yksityiskohtaisesti.⁷

Minna-Riitta Luukka analysoi 1990-luvun lopussa laajaa aineistoa, joka käsitti yli 3000 masennusaiheista lehtijuttua. Luukan mukaan näiden lehtijuttujen näkökulma oli tuolloin ennen kaikkea lääkäreiden, hoitajien ja tutkijoiden. Masennuspotilaiden ja omaisten näkökulmasta asiaa käsitteli vain yksi juttu kymmenestä. Jutuissa esiintyneet potilaat esiintyivät niin, ettei heitä voinut tunnistaa. Luukan mukaan masennuksesta kärsivä kuvattiin passiivisena kohteena, kun taas itse masennus aktiivisena toimijana. Masennus nähtiin jutuissa ennen kaikkea sairautena, minkä vuoksi lääkehoito sai eniten palstatilaa. Terapiaa käsittelevissä jutuissa masentuja sai aktiivisemmän roolin: näissä jutuissa masennuksesta toipuminen käsitettiin elämäntaitona.⁸

Samantyyppisiä tuloksia on saanut Sinikka Torkkola. Hänen mukaansa tyypillinen suomalainen terveystjournalismi rakentaa paternalistista, holhoavaa potiluuutta. Torkkola tutki vuosina 1980–1998 Aamulehdessä julkaistuja juttuja, jotka käsitelivät Pirkanmaan sairaanhoitopiiriä ja Tampereen yliopistollista sairaalaa. Hän totesi, että potilas on jutuissa läsnä usein vain kuvissa: potilas on nimetön, iätön, sukupuoleton ja perheetön hoidon kohde tai jopa pelkkä lavaste. Torkkolan mukaan huonoimmillaan terveystjournalismi pönkittää ihmisten vieraantumista itsestään ja kyvyttömyyttä päättää omasta ruumistaan. Parhaimmillaan kriittinen terveystjournalismi voisi edistää kansalaisten terveyslukutaitoa ja tukea potilaiden itsemääräämisoikeutta.⁹

Suomalaista mielenterveyskirjoittelua on siis arvosteltu holhoavaksi ja passivoivaksi. Englannissa ja Yhdysvalloissa mielenterveyden julkisuuskuva on saanut paljon kriittisempiä tuomioita. Mind-järjestö julkaisi vuonna 2000 tutkimuksen, joka käsitteli englantilaisten tiedotusvälineiden

⁶ Torkkola 2001

⁷ Torkkola 2001, 2002

⁸ Luukka 2000a,b

suhtautumista mielenterveysongelmiin sekä mielisairaudesta julkisuudessa annetun kuvan vaikutuksia potilaiden ja kuntoutujien elämään. Kaksi kolmesta tutkitusta jutusta leimasi mielenterveyspotilaat väkivaltaisiksi. Lisäksi mielisairaus käsitettiin jutuissa parantumattomaksi sairaudeksi. Tutkimuksen mukaan lehtikirjoittelulla oli kielteiset vaikutukset potilaiden omaisten ja ystävien asennoitumiseen. Pelot ja ennakkoluulot pakottavat monet vaikenemaan ongelmistaan, ja median tapa painottaa ongelmia pahentaa entisestään potilaiden syrjäytymistä.¹⁰

Myös yhdysvaltalaisesta mediasta kirjoittanut Otto Wahl näkee median pahentavan mielenterveyspotilaiden tilannetta. Vuonna 1995 julkaistussa kirjassaan Wahl kertoo, kuinka media esittää mielenterveyspotilaat erilaisina, vaarallisina ja naurettavina. Tällä hän näkee olevan todellisia seurauksia mielisairaiden elämään ja siihen, miten ihmiset kohtelevat psyykkisesti sairaita. Wahlin mukaan media voi välittämällä mielikuvilla vahvistaa mielen sairauksiin liittyvää stigmaa, häpeän leimaa. Tällä taas voi olla vakavia seurauksia: ihmiset haluavat vaieta sairauksistaan ja eristäytyvät, hoitoon hakeutuminen vaikeutuu, syrjintä kasvaa ja esimerkiksi työmahdollisuudet pienenevät. Kirjassaan Wahl tekee ehdotuksia, kuinka median luomaa kielteistä mielikuvaa voitaisiin muuttaa. Tähän hän näkee yhtenä tärkeänä keinona sellaiset kirjat ja artikkelit, jotka kertovat henkilökohtaisia tarinoita mielen sairauksista.¹¹

2.2 Identiteetti, tunnustuskulttuuri ja media

Kuten edellä totesin, tavalliset ihmiset ovat astuneet varsinkin vuosituhannen vaihteen jälkeen julkisuuteen kertomaan mielenterveysongelmistaan. Tämän ilmiön taustoja etsiäkseni tarkastelen ensin sitä, millaista identiteettityötä ihminen joutuu nykyään tekemään. Sen jälkeen katson, miten media voi toimia identiteettityön välineenä.

2.2.1 Identiteetti vaatii työtä ja kaipaa tunnustusta

Ihmisen identiteetillä tarkoitetaan lyhyesti sanottuna yksilön kokemusta omasta itsestään, minuudesta suhteessa muihin. Muun muassa Anthony Giddensin, Stuart Hallin ja Charles Taylorin määritelmät identiteetin olemuksesta painottavat kertomuksen ja dialogin roolia.

⁹ Torckola 2002

¹⁰ Salonen 2000b

¹¹ Wahl 1995: 87• 106, 152

Giddens toteaa identiteetin tarkoittavan kykyä pitää yllä kertomusta itsestään.¹² Hallin mukaan ”todellinen minä” muotoutuu suhteessa kokonaiseen joukkoon muita kertomuksia. Identiteetti muodostetaan siinä kohdassa, jossa ääneenlausumattomat subjektiviteettia koskevat tarinat tapaavat historian ja kulttuurin kertomukset. Jos tunnemme, että meillä on yhtenäinen identiteetti kohdusta hautaan, tämä johtuu ainoastaan siitä, että olemme rakentaneet lohduttavan tarinan, minäkertomuksen itsestämme, Hall kirjoittaa.¹³ Samasta ilmiöstä puhuu Taylor sanoessaan, että määrittelemme identiteettiämme käymällä avointa tai hiljaista dialogia niiden identiteettien kanssa, joita tärkeät läheisemme meissä näkevät. Taylorin mukaan identiteetti määrittelee, keitä me olemme ja mistä olemme kotoisin. Se antaa taustan, jota vasten tarkasteltuna mieltymyksemme, toiveemme, mielipiteemme ja pyrkimyksemme ovat ymmärrettävissä. Identiteetin luominen ja ylläpitäminen pysyy dialogisena koko elämämme ajan.¹⁴

Identiteetti onkin nykyään kiihkeän neuvottelun tulos. Toisin oli ennen, kun yhteiskuntamme oli vahvasti hierarkkinen. Traditionaalisessa yhteiskunnassa se, mitä nykyään kutsumme identiteetiksi, määräytyi pitkälti kunkin ihmisen sosiaalisen taustan perusteella. Yksilöllä oli yhteiskunnassa tietty paikka, johon liittyi tietty rooli tai tehtävä. Omaan sosiaaliseen paikkaan synnyttiin ja siinä kuoltiin.¹⁵ Ajan ja kehityksen kuluessa ihmisten identiteetit ovat irtautuneet näistä vakaista ja pysyvistä rakenteista ja malleista. Tärkein käänne muutoksessa lienee postmodernin ympäristön ja ilmapiirin nousu.

Taylor sijoittaa tämän muutoksen ajallisesti muutaman vuosikymmenen päähän. Taylorin mukaan 1960-luvun jälkeen erityisesti läntisissä yhteiskunnissa on voimistunut ajattelutapa, jota voi kutsua individualismin periaatteeksi: itse kullakin on oikeus kehittää oma tapansa elää lähtökohtanaan oma käsityksensä siitä, mikä on todella tärkeää ja arvokasta. Ihmisen tulee olla siis rehellinen itselleen ja pyrkiä toteuttamaan itseään – loukkaamatta kuitenkaan muiden oikeutta samaan. Tämä autenttisuuden ihanne antaa suuren arvon läheisille ihmissuhteille, jotka nähdään itsensä tutkimisen ja löytämisen ensisijaisiksi ympäristöiksi. Ihanteen mukaan yksilön tulisi löytää omaperäinen olemisen tapansa, joka ei voi seurata yhteiskunnallisesta asemasta, vaan joka täytyy itse sisällään kehittää.¹⁶ Giddens puhuu ”aidosta” minästä: pelkkä itsensä

¹² Giddens 1991: 54

¹³ Hall 2002: 11, 23

¹⁴ Taylor 1995: 62–64

¹⁵ Taylor 1995: 74–75 ja Kellner 1998: 261.

¹⁶ Taylor 1995: 44–46, 73, 74–75

tunteminen ei riitä, vaan on löydettävä oma todellinen minä, osattava erottaa se väärästä ja valheellisesta. Moderni minuus on jatkuvaa identiteetin uudelleenrakentamista.¹⁷

Taylorin mukaan nykyelämässä ongelmaksi nousee tunnustuksen saaminen identiteetille. Vanhassa järjestelmässä identiteetti määräytyi yhteiskunnallisesti, ja sosiaaliset luokitukset määräisivät automaattisesti yhteiskunnallisen arvostuksen. Sen sijaan sisäisesti rakennettu, omaperäinen identiteetti ei nauti mitään arvostusta apriorisesti. Tunnustus on saavutettava kanssakäymisessä, ja siinä yrityksessä voi epäonnistua. Modernin aikakauden tuoma uutuus ei siis ollut arvostuksen tarve, vaan sellaiset olosuhteet, joissa arvostuksesta voi jäädä osattomaksi.¹⁸

Ihminen on siis nyt saanut kaiken sen vapauden, josta hän osasi haaveilla, ja jota hän uskalsi toivoa. Mutta mitä tehdä saavutetulla vapaudella, Tarja Heiskanen kysyy Mielenterveyslehden artikkelissa. Kun mallien muodostaminen, asioiden määrittelemine ja identiteetin rakentaminen on syyttä yksilön harteille, Heiskasen mielestä vapaus on muuttunut taakaksi: epäonnistumisesta voi syyttää vain itseään, ja nämä syytökset johtavat synkimmissä tapauksissa itseinhoon, syömishäiriöihin, riippuvuuksiin ja masennukseen.¹⁹

Vapauteen ja individualismiin liittyy Taylorin mielestä myös se vaara, että ihminen on ehkä menettänyt jotain tärkeää, tajun korkeista tarkoituseristä. Ihmisellä on nykyään vapaus valita oma elämäntapansa. Taylorin mukaan tämä moderni vapaus saavutettiin murtautumalla irti vanhoista moraaliasetelmista. Ennen ihmiset näkivät kuuluvansa osina johonkin yläpuolelleen kohoavaan järjestykseen. Joissakin tapauksissa kyseessä oli kosminen järjestelmä, ”olemisen suuri ketju”, jossa ihmiskunta esiintyi omalla paikallaan enkelien, taivaankappaleiden ja maanpäällisten eliöiden seurassa. Myös ihmisyhteiskunnan hierarkiat olivat selviä. Järjestelmät paitsi rajoittivat elämää, antoivat myös merkitystä maailmalle ja yhteisölämälle. Ihmistä ympäröivät oliot eivät olleet vain hänen käyttöönsä soveltuvia raaka-aineita tai työkaluja, vaan niillä oli merkitys, joka seurasi kunkin olion paikassa olemisen ketjussa.²⁰

Taylorin mielestä on olemassa vaara, että suurien yhteiskunnallisten ja kosmisten toimintakenttien mukana yksilö on menettänyt jotain tärkeää. Ihmisillä ei enää ole tajua mistään korkeista tarkoituseristä, ei mitään henkensä antamisen arvoista. Toisin sanoen Taylorin mukaan kärsimme intohimon puutteesta. Individualismin pimeä puoli on siis itsekeskeisyys, joka latistaa

¹⁷ Giddens 1991: 75–80.

¹⁸ Taylor 1995: 76

¹⁹ Heiskanen 2004

²⁰ Taylor 1995: 33–35

ja kaventaa elämäämme, köyhentää sen merkitysisällöistä ja tekee meidät piittaamattomiksi muista ihmisistä ja yhteiskunnasta.²¹

2.2.2 Media identiteettityön välineenä

Edellisistä teorioista päätellen nykyihminen joutuu tekemään kovasti töitä luodakseen itselleen identiteettiä ja saadakseen sille tunnustusta. Medialla näyttää olevan tässä työssä melko suuri rooli. Media tarjoaa ensinnäkin rakennusaineita identiteetin luomisprosessiin ja toiseksi näppärän väylän, jonka kautta voi hankkia tunnustusta omalle identiteetilleen. Identiteetin rakentaminen median avulla ei kuitenkaan ole ihan yksinkertainen juttu, vaan siihen liittyy omat riskinsä ja hankaluutensa.

Rakennusaineet, joista omaa elämäkertaa luodaan, noukitaan ympäröivästä todellisuudesta, kirjoittaa Hanna Kuusi. Media ja erilaiset kulttuurituotteet toimivat keskeisinä identiteetti-varantoina, joista yksilö voi ammentaa vaihtoehtoja identiteetin rakennusprosessissa. Ei siis ole sattumaa, että median valtava paisuminen ja yksilöllistyminen osuvat historiallisesti samoihin kohtiin.²² Teppo Turkki huomauttaa uusien identiteettien rakentamisen olevan aikamme tärkeimpiä kulttuurisia ja kuluttamisen kohteita. Niinpä media kertoo ja käsittelee ohjelmissaan luonnollisesti juuri eniten meitä ihmisiä ja kohtaloitamme. Media hyödyntää sosiaalisten roolien sekaannusta ja pyrkii yhä kokonaisvaltaisemmin kertomaan katsojille, minkälainen minuus tai identiteetti on päivän markkinoilla haluttavaa. Tästä hyvä esimerkki on tosi-tv, joka tuli suomalaiseen televisio-ohjelmistoon vuosituhannen vaihtumisen jälkeen.²³

Turkin mielestä kiinnostavimpia ohjelmamuotoja ovat tänään yksilöiden julkiset tilitystuokiot, ”nuo aikamme intiimit mediatunnustusseremoniat”²⁴. Tästä tunnustamisen kulttuurista kirjoittaa myös Meryl Aldridge. Aldridgen mukaan tunnustuskulttuuri (confessional culture) tarkoittaa sitä, että yksityinen, emotionaalinen ja feminiininen elämäalue saa yhä enemmän tilaa mediassa, jossa maskuliinisen ja rationaalisen näkökulma sai ennen mellastaa rauhassa. Mediassa ovat alkaneet saada sijaa jutut, jotka käsittelevät muun muassa kodin yksityisasiota, vaikeiden sairauksien kohtaamista ja ristiriitoja puolison tai lasten kanssa. Perinteisestihän nämä aiheet on katsottu yksityiseksi, naisten toiminnan alueeksi.²⁵

²¹ Taylor 1995: 35–36

²² Kuusi 2000

²³ Turkki 2005: 28, 72

²⁴ Turkki 2005: 28

²⁵ Aldridge 2001

Miksi ne yhtäkkiä sitten saavatkin huomattavasti tilaa mediassa? Aldridgen mukaan ensinnäkin siksi, että lehtitalot ovat tajunneet, että puolet lukijoista on naisia. Toiseksi siksi, että nykyään miehiltä vaaditaan samoja emotionaalisia taitoja, jotka ennen kuuluivat vain naisten velvollisuuksiin. Edellyttään todellisen minän etsiminen aitoja ihmissuhteita. Aidot ihmissuhteet vaativat työtä, jota ei enää voi sälyttää vain naisten harteille. Kaiken kukkuraksi työelämä ottaa yhä vähemmän huomioon yksityiselämän tarpeet, joten työelämän ja yksityiselämän yhteensovittaminen edellyttää yhä enemmän töitä, sekä miehiltä että naisilta. Myös miehet ovat siis kiinnostuneita emotionaaliseen työhön liittyvistä artikkeleista, vaikka elämäntapaoppaiden lukeminen ei vielä kuulukaan heteroseksuaaliseen maskuliinisuuteen. Niinpä esimerkiksi sanomalehtien elämäntapaliitteet tarjoavat miehille turvallisen tavan tutustua elämäntapaoppaisiin.²⁶

Edellä kuvasin, miten media auttaa yleisöään identiteettityössä. Rakennuspuiden tarjoamisen lisäksi media tarjoaa nykyään ihmisille väylän hakea identiteetille sitä tunnustusta, mitä he välttämättä tarvitsevat.

Julkisuus on viime vuosina tullut kaikkien ulottuville. Vuosituhanteen vaihteen jälkeen suomalaiseen ohjelmistoon saapui tosi-tv. Paljolti sen ansiosta kenestä tahansa voi tulla hetkeksi julkkis mistä tahansa syystä – jopa mikkeliäisestä Olli Hokkasesta, joka tuli kuuluisaksi sillä, ettei onnistunut tekemään televisiossa Coca-Colan juomisennätystä. Vielä helpommin julkisesti pääsee esiintymään internetissä: riittää kun laittaa kuvansa irc-galleriaan, kotivideon YouTubeen ja alkaa pitää nettipäiväkirjaa.²⁷ Julkisuuteen pääsee, ja sinne todella myös halutaan. Syksyllä 2004 julkaistun RISC-tutkimuksen mukaan puolet nuorista suomalaisista haluaa julkkiksiksi.²⁸ ”Meissä kaikissa on halu tulla huomatuksi ja löytää kontakti toiseen ihmiseen. Nykyaika tarjoaa uusia keinoja siihen”, Ylioppilaiden terveydenhoitosäätiön johtajapsykiatri Kari Pylkkänen arvioi syitä julkisuuteen haluamiselle²⁹.

Teppo Sintonen pohtii sitä, miksi yksityishenkilöt haluavat pitää internetissä nettipäiväkirjaa. Mitä tarpeellista he saavuttavat sillä, että tekevät yksityisestä identiteetistä julkisen? Sintosen mielestä vastaus on huomiota, tunnustusta omalle identiteetilleen. ”Kun oma arkinen yksityiselämä voidaan tehdä julkiseksi, se voidaan tältä osin kokea merkityksekkäänä. Toisin sanoen, oma elämä on merkityksellistä, jos ja kun joku muukin lukee siitä ja saa siitä jotain merkitystä omaan elämäänsä. Meidän elämämme – vaikka kuinka arkisen – merkitys syntyy

²⁶ Aldridge 2001

²⁷ Markkanen 2007

²⁸ Hautakangas 2005: 157

siitä, että se tavalla tai toisella huomioidaan.” Tunnustuksen hankkiminen on projekti, joka ei saa epäonnistua, tai elämämme alkaa tuntua merkityksettömältä.³⁰

Tunnustuksen saaminen ei varmaan ole ainoa syy, miksi ihmiset hakeutuvat esiintymään julkisesti. Hautakankaan mukaan tosi-tv-ohjelmiin osallistumisen motiivina voi olla raha, VIP-piireihin pääsy, uran edistäminen, parinhaku, omien taitojen testaus ja niin edelleen³¹. Voisi myös kuvitella, että tosi-tv houkuttaa hieman eri syistä kuin vaikkapa lehtijuttu, jossa saa kertoa kohtaamistaan mielenterveysongelmista ja niistä selviämisestä. On helppo uskoa molempien taustalla vaikuttavan tarve saada tunnustusta. Analyysini ensimmäisessä osassa tarkastelen sitä, löytyykö tämä vaikutin mielenterveysjuttuihin haastateltujen puheesta. Samalla katson, millaisia muita motiiveja haastateltujen puheesta on löydettävissä.

Median käyttö identiteetin rakentamiseen ei kuitenkaan ole ihan ongelmatonta, vaan se sisältää omat riskinsä. Turkin mukaan median tarjoamat mielikuvat määräävät todellisuuden ja sen arvottamisen kriteereitä³². Millaista maailmaa ja millaisia arvoja media sitten välittää? Oksasen mielestä monet televisio-ohjelmat ovat suorittamiskeskeisiä: on pakko kehittää itseään ja pystyä aina parempaan. Tosi-tv-ohjelmien trendiasiantuntijat, plastiikkakirurgit ja elämäntapagurut myyvät ajatusta jatkuvasta muutoksesta, jolle edes kuolema ei tunnu olevan raja. On otettava aina uusi haaste vastaan. On pelattava peli loppuun ja voitettava.³³ Media siis henkii kilpailuttamisen aatetta, joka pätee paitsi työelämään, myös ihmissuhteisiin.

Periaatteessa olemme vapaita tekemään itsestämme ja elämästämme mitä haluamme. Oksasen mielestä masennuksen yleistyminen kertoo jotain vapauksien todellisesta suhteellisuudesta.³⁴ Suomalaisten kokemus elämästä menettämisen, häviämisen ja luuseriuden tuntemusten partaalla näyttää myös Turkin mielestä lisääntyneen. Joka viidennen sairauslomapäivän taustalla Suomessa on nykyään depressio. Sosiaalisen katoamisen paniikkia ja identiteettiahdistusta hoidetaan yhä useammin alkoholilla ja mielialalääkkeillä.³⁵ Miten ihminen pystyy rakentamaan itseytään ja pysymään itsenään, kun identiteetti on pakko heittää jatkuvasti naulakkoon ja muuntua yhä uudelleen markkinakelpoiseksi yksilöksi, kysyy Heiskanen³⁶.

²⁹ Markkanen 2007

³⁰ Sintonen 2005

³¹ Hautakangas 2005: 157

³² Turkki 2005: 61

³³ Oksanen 2005

³⁴ Oksanen 2005

³⁵ Turkki 2005: 74–75

³⁶ Heiskanen 2004

Myöskään tunnustuksen saaminen identiteetille median kautta ei ole ongelmaton. Harvoin julkisuuteen astuja saa itse valita, millaisen identiteetin hän julkisesti esittää, millaiselle hankkii tunnustusta. Hautakankaan mukaan tosi-tv, sensaatiolehdet ja muu viihdejulkisuus on pitkälti tunneteilisuutta, jossa henkilöt kuvataan mustavalkoisesti ja yleisöä houkutellaan asettumaan joko puolelle tai vastaan. Todellinen empatia vaatisi ihmisten ja tapahtumien taustojen tuntemista ja ymmärtämistä, kun taas sympatia ja antipatia ovat ”instant-tunteita”, ja palvelevat empatiaa paremmin viihdeteollisuuden tarpeita. Sellaiset yksilön ominaisuudet jäävät huomiotta, joilla ei ole merkitystä tarinallisuuden tai dramatiikan kannalta, tai jotka eivät sovi haluttuun tarinaan.³⁷ Psykiatri Kari Pylkkänen muistuttaakin, että julkisuudessa syntyy hahmoja, siellä näytellään. Tässä ihmisten kapasiteetti vaihtelee hänen mukaan hurjan paljon: voi olla, että joillakin koko minuus on pelissä. ”Kun tavis muuttuu julkkikseksi, hän joutuu julkisesti luopumaan inhimillisestä monimuotoisuudestaan, mutta vastineeksi hän saa merkityksellisyyden ja kiinnostavuuden hehkua omaan elämäkertomukseensa”, Hautakangas kirjoittaa³⁸.

³⁷ Hautakangas 2005: 155, 159

³⁸ Hautakangas 2005: 159

3 AINEISTO JA MENETELMÄ

3.1 Aineisto

Työni empiirinen aineisto koostuu yhdeksästä teemahaastattelusta. Haastattelin niin sanottuja tavallisia ihmisiä, jotka ovat kertoneet mediassa mielenterveysongelmistaan. Haastatellut ovat iältään 26–61-vuotiaita. Heistä seitsemän on naisia ja kaksi miestä.

Tavallisella ihmisellä tarkoitan tässä sitä, että haastatellut eivät ole julkisuuden henkilöitä. Alkuperäinen tavoitteeni oli haastatella ihmisiä, jotka ovat antaneet vain yhden tai muutaman haastattelun lehteen. Jotta haastateltujen kerääminen ei olisi muodostunut liian hankalaksi, en kuitenkaan rajannut tätä tarkkaan. Niinpä kolmella haastatellulla on kokemusta jo useista haastatteluista (ks. Kuvio 1). Alun perin halusin myös keskittyä tutkimuksessani ihmisiin, jotka ovat antaneet haastattelun nimenomaan lehteen. Tätäkin rajoitusta hieman höllensin saadakseni haastateltuja, joilla on mahdollisimman erilaisia kokemuksia julkisuudesta ja sen seurauksista.

Haastatelluista seitsemän tavoitin erään mielenterveysalan projektin kautta. Tunnistettavuuden vuoksi jätän projektin nimen kertomatta. Kerron tässä kuitenkin hieman projektin luonteesta kuvaillakseni haastateltujen taustoja. Projektissa mielenterveyskuntoutujat kouluttautuvat niin sanotuiksi kokemusasiantuntijoiksi, jotka voivat kertoa mielenterveysongelmista muun muassa sosiaali- ja terveysalan oppilaitoksissa ja mediassa. Toiminnan tarkoitus on tehdä ehkäisevää mielenterveystyötä, mutta ennen kaikkea tukea osallistujiensa kuntoutumista. Osallistuminen edellyttää aktiivista toimintaa, joten osallistujien toipuminen on jo melko hyvässä vaiheessa. Projektin kautta toimittajat voivat etsiä haastateltavia. Projektin osallistujat eivät ole saaneet varsinaista koulutusta siihen, miten toimia toimittajan kanssa. Aiheesta kuitenkin keskustellaan tapaamisissa usein, ja kokeneemmat haastattelujen antajat kertovat kokemuksistaan muille. Varsinkin huonot kokemukset jaetaan varoittavina esimerkkeinä.

Yhdeksästä haastatellusta seitsemän olen hankkinut tuon projektin kautta. Tällä on todennäköisesti vaikutusta tutkielmani tuloksiin. Tutkielmaa lukiessa on syytä ottaa huomioon ensinnäkin se, että moni haastateltu on saanut muilta projektin osallistujilta neuvoja, kuinka toimia median kanssa. Tämä voi vaikuttaa esimerkiksi siihen, että kohtaamiset median kanssa ovat useimmiten menneet hyvin, ja julkisuun seuraukset ovat etupäässä positiivisia. Projektin luonne voi vaikuttaa myös niihin syihin, jotka ovat saaneet ihmiset antamaan haastattelun. Heitä koulutetaan kertomaan mielenterveysongelmista, joten he luonnollisesti näkevät sen tärkeänä työnä, jolla voi muuttaa asenteita ja auttaa muita ihmisiä. Julkisuusteema on projektin

keskusteluissa usein esillä. Projektin toiminnan yhteydessä useimmat sen jäsenet ovat joutuneet pohtimaan suhdettaan mediaan ja tekemään päätöksen joko lähteä tai olla lähtemättä julkisuuteen. Niinpä nämä haastatellut ovat pohtineet motiivejaan ja julkisuuden seurauksia ehkä seikkaperäisemmin kuin monet muut haastattelun antavat.

Haastateltavien hankkiminen toimi käytännössä niin, että osallistuin tammikuussa 2006 yhteen projektin tapaamiseen, jossa esittelin tutkimukseni ja pyysin haastateltavia tutkimukseen. Kymmenen ihmistä ilmoittautui haastateltavaksi, ja heistä valitsin tutkimukseeni seitsemän. Valitsematta jätin yhden miehen, jonka antama haastattelu ei koskenut mielenterveysasioita, sekä kaksi naista, jotka olivat antaneet haastattelun ainoastaan mielenterveysalan lehteen. Näiden seitsemän lisäksi löysin kaksi haastateltavaa muualta. Heistä toisen näin televisiohaastattelussa ja toisen lehtijutussa. Otin heihin yhteyttä puhelimitse, ja molemmat suostuivat empimättä haastatteluun.

Haastatelluista kolme on työelämässä, yksi työtön, yksi opiskelija ja neljä sairaseläkkeellä. Sairaseläkkeellä olevien suuri määrä selittyy osaksi sillä, että projektiin osallistuvista monet ovat poissa työelämästä. Lisäksi valtaosa projektin osallistujista on naisia, mistä johtuu myös naisten suuri osuus tutkielmani haastatelluista.

Mielenterveysongelmat, joista haastatellut julkisuudessa kertoivat, liittyivät useimmiten masennukseen. Muiden haastattelujen aiheet liittyivät psykoosiin, epävakaaseen persoonallisuuteen ja pakko-oireiseen häiriöön. Haastateltujen mielenterveysongelmista en kysynyt tämän enempää. Niinpä minulla ei ole tietoa esimerkiksi siitä, missä toipumisen vaiheessa he ovat. Yksinkertaisuuden vuoksi käytän heistä silti välillä nimitystä mielenterveyskuntoutuja, vaikka osa haastatelluista varmasti onkin jo terveitä ja täysin työkykyisiä.

Tutkielmani haastatellut ovat antaneet haastatteluja monipuolisesti erilaisiin lehtiin: paikallislehtiin, sanomalehtiin, aikakauslehtiin sekä mielenterveysalan lehtiin. Nämä lehdet edustavat niin sanottua vakavaa journalismia. Iltaapäivälehdet ja niin sanotut sensaatiolehdet puuttuvat tästä joukosta.

Seuraavasta kuvioista selviää se, kuinka monta haastattelua haastatellut ovat antaneet mielenterveysongelmistaan ja mihin välineisiin. Paria yksittäistapausta lukuun ottamatta haastatellut on annettu omalla nimellä ja kuvalla. Näiden lisäksi muutama on antanut yksittäisiä haastatteluja esimerkiksi harrastuksistaan, mutta niitä en huomioi tässä. Lisäksi kahdella haastatellulla on jonkin verran kokemusta haastattelun antamisesta työnsä puolesta.

Kuvio 1: Haastateltujen kokemus mediassa esiintymisestä

	1 lehtijuttu	2-4 lehtijuttua	Yli 4 lehtijuttua	Televisio- haastattelu	Radio- haastattelu
A	X				
B	X				
C		X			
D		X			
E		X		X	
F			X	X	
G			X		X
H			X	X	
I				X	

3.2 Tiedon kerääminen teemahaastattelulla

Minulle oli alusta alkaen selvää, että kerään aineistoni ihmisiä haastattelemalla. Eskolan ja Suorannan mukaan haastattelun idea on yksinkertainen ja järkevä: kun haluamme tietää jotain ihmisen ajatuksista ja motiiveista, miksi emme kysyisi sitä häneltä suoraan³⁹. Hirsijärven ja Hurmeen mukaan haastattelu on hyvä menetelmä erityisesti silloin, kun tutkitaan vähän kartoitettua aluetta. Mielenterveyskuntoutujien kokemukset haastattelun antamisesta, heidän motiivinsa ja kokemansa seuraukset, ovat tällainen tutkimaton alue. Niinpä tuntui luontevalta antaa heidän puhua asiasta omin sanoin.

Haastattelumenetelmäksi valitsin teemahaastattelun. Teemahaastattelu on puolistrukturoitu haastattelu, jollaisena se asettuu lomakehaastattelun ja avoimen haastattelun väliin. Teemahaastattelussa aihepiirit on etukäteen määritelty, mutta menetelmästä puuttuu strukturoidulle haastattelulle tyypillinen kysymysten tarkka järjestys. Samat teemat käydään kaikkien haasta-

teltujen kanssa läpi, mutta niiden järjestys ja laajuus vaihtelevat haastattelusta toiseen. Tämä vapauttaa haastattelua tutkijan näkökulmista ja tuo tutkittavien äänen kuuluviin⁴⁰. Hirsijärven ja Hurmeen mukaan puolistrukturoitu haastattelu sopii erinomaisesti käytettäväksi silloin, kun tutkimuksen kohteena ovat emotionaalisesti arat aiheet⁴¹. Myös tämä seikka puolsi valintaani.

3.2.1 Oma kokemus teemahaastattelusta

Haastattelut tein helmi- ja maaliskuussa 2006. Haastattelut kestivät 45 minuutista kahteen tuntiin, ja nauhoitin ne kokonaan kasetille. Haastattelut tein haastatellun valitsemissa paikoissa: kuusi projektin tarjoamassa huoneessa, yksi yliopiston kirjaston ryhmätyöhuoneessa, yksi kahvilassa ja yksi haastatellun työpaikalla. Pyysin haastateltuja ottamaan mukaan yhden tai muutaman lehtijutun, johon heitä on haastateltu. Nämä lehtijutut toimivat ainoastaan haastattelun tukena, enkä analysoi niitä lainkaan.

Parhaaksi haastattelutilaksi osoittautui projektin tarjoama pieni keskusteluhuone. Tila oli rauhallinen, neutraali ja tuttu monille haastatelluille, eikä siellä ollut mitään keskittymistä häiritsevää. Myös yliopiston kirjaston ryhmätyöhuone oli rauhallinen, tosin kolkko ja epämukava. Kahvila ja työpaikka olivat mielestäni hieman epäonnistuneita valintoja. Kahvila oli huono siksi, että puhuimme haastattelussa välillä hyvin arkaluonteisista asioita. Haastateltu joutui joskus madaltamaan ääntään ja vilkuilemaan ympärilleen varmistaakseen, ettei kukaan kuule. Työpaikalla taas oli liikaa hälyä: haastateltu ei malttanut pysyä paikallaan koko aikaa, vaan kävi välillä keittämässä kahvia tai painamassa summeria. Siksi kaikki puheet eivät tulleet nauhalle, ja jouduin pyytämään häntä toistamaan sanomisiaan.

Ennen varsinaisia haastatteluja olin tehnyt koehaastattelun. Siinä haastattelin tuttavaani, joka on antanut useita haastatteluja mielenterveysongelmistaan. Koehaastattelu onnistui hyvin, mutta jätin sen silti varsinaisen aineistoni ulkopuolelle, koska olin sopinut näin haastatellun kanssa.

Tein haastattelut hyvin samalla tavoin kuin koehaastattelun, tosin olin hieman lisännyt kysymyksiä haastattelurunkooni. Haastattelun teemat olivat kuitenkin samat: haastatellun motiivit antaa haastattelu, kokemus lehtijutun tekoprosessista, julkisuuden seuraukset ja käsitys hyvästä mielenterveysjournalismista. Haastattelurunkoni toimi mielestäni hyvin. Aloitin jokaisen haastattelun kysymällä haastatellun perustietoja, lähinnä ikää ja nykyistä ammattia sekä

³⁹ Eskola & Suoranta 2001:85

⁴⁰ Eskola & Suoranta 2001: 86

⁴¹ Hirsijärvi & Hurme 1980: 49

haastatellun mielipiteitä nykyisestä mielenterveysjournalismista. Sen jälkeen siirryimme tarkastelemaan lehtijuttua, jonka haastateltu oli tuonut mukanaan. Kysymysrunгон olin rakentanut niin, että se eteni loogisesti lehtijutun tekovaiheita myötäillen: alkoi haastatteluun suostumisesta ja päättyi julkisuuden seurauksiin. Haastattelut eivät tietenkään edenneet aivan kysymysrunkon mukaisesti, mikä on teemahaastattelulle tyypillistä. Pidin kuitenkin huolen siitä, että keskeiset teemat tulivat käsiteltyä.

3.2.2 Vuorovaikutus haastattelussa

En tuntenut ketään haastatelluista ennalta. Tunnelma haastatteluissa oli silti mielestäni luottavainen, arkaluontoisesta aiheesta huolimatta. Vain yksi haastateltu alkoi epäröidä, että mitä hän tohtii minulle kertoa. Lupasin näyttää hänelle kirjoittamaani tekstiä ennen tutkielman julkaisua, jotta hän uskaltaisi puhua vapaasti. Toinen alkoi epäröidä puolisen vuotta haastattelun jälkeen. Hänen kanssaan teimme kirjallisen sopimuksen haastattelun käytöstä tutkimuksessa. Sopimuksessa lupasin olla kirjoittamatta eräistä yksittäisistä, tutkielman kannalta merkityksettömistä kohdista.

Pyrin siihen, että omat ennakkoluuloni ja mielipiteeni vaikuttavat haastateltujen puheeseen mahdollisimman vähän. Halusin pitää vuorovaikutustilanteen luontevana ja viestittää haastatelluille, että ymmärrän heidän näkökulmaansa. Silti pyysin heitä usein perustelemaan kantansa tarkkaan. Muutaman kerran haastateltu hieman hermostui tai vaivaantui, jos kysyin häneltä itsestäänselvyksiä, kuten: ”Miksi lehtijutusta täytyy olla hyötyä ja iloa lukijoille?”

En koskaan korjannut, jos haastateltavalla oli mielestäni väärää tietoa esimerkiksi haastatellun oikeuksista. Ajattelin, että huomautus olisi saattanut hiljentää haastateltavan, ja hän ei olisi halunnut enää kertoa omia mielipiteitään asioista. Olin haastattelutilanteessa kuitenkin rehellinen ja reagoisin tilanteisiin luontevasti, mikä on mielestäni reilua haastateltua kohtaan.

Haastattelut olivat selvästi tasaveroisimpia nuorimpien haastateltujen kanssa. Sen sijaan vanhemmat haastatellut, joilla oli jo jonkin verran kokemusta haastattelujen antamisesta, suhtautuivat minuun hieman holhoavasti. Eräs kehui haastattelun jälkeen sitä, miten hyvin haastattelun hoidin. En kuitenkaan usko, että tasavertaisuus tai sen puute vaikutti tuloksiin.

Sen sijaan jollain tapaa tuloksiin saattoi vaikuttaa se, että etukäteen arvelin monilla haastatelluilla olevan joitakin kielteisiä kokemuksia mediasta. Tein haastatelluille alusta asti selväksi, haluan tutkimuksellani lisätä toimittajien tietoa, jotta tällaisissa jutuissa ei tehtäisi

vahinkoa kenellekään. Haastatellut ehkä ajattelivat, että haluan nimenomaan kuulla negatiivisia kokemuksia. Jotkut jopa harmittelivat, kun heillä on kaikki mennyt niin hyvin.

En kuitenkaan usko, että tämä vääristää tuloksiani. Haastatteluissa minulle tuli sellainen käsitys, että haastatellut ovat ylpeitä siitä, että heille ei käynyt huonosti. Eräs jolle kävi kehnosti, oli sitä mieltä, että se on kokonaan hänen oma syynsä, ei missään nimessä toimittajan. Ehkä haastatellut kokevat, että huonot kokemukset journalismissa olisivat heidän oma vikansa. Niinpä luulen, että haastatellut eivät ainakaan suurennelleet negatiivisia kokemuksiaan.

3.3 Aineiston tulkinta ja sitaattien käyttö

Pro gradu -työni on laadullinen tutkimus. Sen aineisto on pieni ja omaleimainen otos perusjoukosta, jonka kokoa ja muotoa kukaan ei tunne. Ei ole olemassa tietoa eikä edes valistuneita arvioita siitä, kuinka moni niin sanottu tavallinen ihminen on antanut haastattelun mielen-terveysongelmistaan suomalaisessa mediassa. Hämärän peitossa on myös se, minkälainen näiden ihmisten tausta on. Niinpä tutkimukseni tulokset eivät missään tapauksessa ole yleistettävissä. Ne voivat kuitenkin antaa jonkinlaista vihiä tästä ilmiöstä ja avata siten keskustelua aiheesta. Toivoakseni ne voivat myös auttaa toimittajaa ymmärtämään entistä paremmin sitä, millainen tilanne haastattelu on kokemattoman haastateltavan näkökulmasta.

Toteutin analyysini maalaisjärkipohjalta ja pitkälti etukäteen miettimieni teemojen mukaan. Etsin litteroidusta haastattelutekstistä kohtia, jotka mielestäni antavat vastauksia tutkimuskysymyksiini. Ensin selvitin aineistosta sitä, millaisia motiiveja ihmisillä oli haastattelun antamiseen. Sen jälkeen kartoitin heidän kokemuksiaan varsinaisesta haastattelu-tilanteesta. Lopuksi katsoin, millaisia seurauksia haastattelun antamisesta heille koitui.

Kaikkein yksinkertaisinta oli etsiä tekstistä ne kohdat, joissa haastatellut kertovat lehtijutun teon eri vaiheista. Nämä vaiheet käsittelen tutkielmassani kronologisessa järjestyksessä haastattelu-pyyntöä valmiin jutun julkaisuun (luku 5). Graduni tämän osion tarkoitus oli yksinkertaisesti kertoa, miten haastatellut nuo eri vaiheet kokivat. Analyysini ei tässä osiossa nouse käytäntöä korkeammalle tasolle.

Motiivien ja seurausten erottaminen toisistaan osoittautui konstikkaaksi. Oli vaikea vetää rajaa siihen, mikä on todella ollut haastattelun antamisen syynä, ja mitä haastateltu on vasta jälkeenpäin tajunnut saavuttaneensa haastattelun antamisella. Jotta päätökseen vaikuttaneita motiiveja voisi todella tarkastella, olisi tutkimushaastattelu pitänyt tehdä ennen kuin journa-

listista haastattelua on edes annettu. Pyöritellessäni motiiveja ja seurauksia limittäin ja lomittain, päädyin lopulta jakamaan ne seuraavasti.

Seuraukset ovat hallitsemattomia ja ulkoisia tapahtumia, jotka voi objektiivisesti todeta. Tavallisin seuraus on muilta saatu palaute. Seurauksiin olen laskenut myös ne yllättävät reaktiot, joita ulkoiset tapahtumat ovat haastattelussa aiheuttaneet. Motiiveina taas pidän haastatellun omia käsityksiä siitä, mitä haastattelun antamisella voi saavuttaa. Sen vuoksi käsittelen positiivisia jälkireaktioita motiivien kohdalla, vaikka ne ovatkin samalla seurauksia. Näin teen siksi, koska oletan, että haastatellulla on ollut jonkinlainen käsitys siitä, mitä hyvää haastattelun antamisesta hänelle saattaa seurata.

Jako motiiveihin ja seurauksiin menee siis jossakin yllättävyyden ja hallitsemattomuuden kohdalla. Motiivit siis ovat haastatellun toiveita juttua kohtaan – osa toteutumattomia, osa toteutuneita. Seuraukset taas tapahtuvat haastatellun tahdosta ja toiveista riippumatta. Motiivien olemassaoloa ja toteutumista ei voi kukaan muu todeta kuin haastateltava itse. Sen sijaan seuraukset ovat objektiivisesti todettavissa.

Haastateltujen puheeseen suhtaudun totena: ne ovat todenmukaisia kertomuksia heidän oma-kohtaisista kokemuksistaan. Aineisto olisi kyllä antanut herkulliset lähtökohdat esimerkiksi sen miettimiseen, mitä haastateltujen puhetapa kertoo siitä, miten he näkevät journalismin ja omat mahdollisuutensa toimia siinä. Tutkielman laajuuden vuoksi jätin nuo kollektiivisen mielikuvaston tasot kuitenkin tutkimatta.

Litteroin tutkimushaastattelut sellaisenaan sanasta sanaan. Haastattelutekstiä kertyi yhteensä 170 liuskaa puolentoista rivinvälillä. Merkitsin litterointiin merkittävät tauot, huokaukset ja naurahdukset. Mainitsin myös, jos puhe oli selvästi sävyttynyttä, esimerkiksi sarkastista.

Tutkielmaan olen merkinnyt haastattelupuheesta lainatut pätkät lainausmerkein ja kursiiivilla. Omat puheeni merkitsen etunimeni mukaan tunnuksella ”V”. Haastateltujen puhetta en merkitse kirjaimin, sillä haluan suojella heidän anonymiteettiä. Haastattelupuheesta lainattuja sitaatteja olen muokannut sen verran, että olen poistanut puhekielisiä ilmauksia, kuten ”niinku” ja ”tota”, ilman eri merkintöjä. Sisällölliset poistot, kuten sanat tai lauseenpätkät, olen merkinnyt suluissa olevalla katkoviivalla (--). Hakasulkeissa [] olevat sanat ovat omia täsmentäviä lisäyksiäni.

Koska haastateltujen sukupuolijakauma on hyvin epätasainen, en tarkastele miesten ja naisten vastauksissa ilmeneviä eroja. En myöskään kerro, kumpaa sukupuolta kukin sitaatissa puhuva on. Koska aineistoni koostuu vain yhdeksästä haastattelusta, en pyri tekemään määrällistä vertailua.

Alun perin aikomukseni oli käsitellä tutkimuksessani myös haastateltujen käsityksiä mielenterveysjournalismista yleensä. Koska tutkielmani uhkasi levitä liian laajaksi, pudotin tämän aiheen analyysivaiheessa pois. Haastattelutilanteessa mielenterveysjournalismista keskustelu toimi kuitenkin mukavasti pehmeänä laskuna ennen siirtymistä henkilökohtaisempiin teemoihin. Lisäksi näistä keskusteluista kumpusi teema, johon en olisi muuten hoksannut tarttua: millaiseen journalismiin haastatellut haluavat itse osallistua ja miksi. Tätä pohdin luvussa 4.3. Vastaisku viihteen maailmankuvalle.

4 HAASTATTELUN ANTAMISEN SYITÄ

Aloitan analyysini tarkastelemalla niitä syitä, miksi haastatellut omien kertomustensa mukaan antoivat haastattelun mielenterveysongelmistaan. Näitä motiiveja puntaroin käyttäen apuna lähinnä Charles Taylorin ajatuksia.

Ensin pohdin, toimiiko haastattelun antaminen identiteettityön välineenä haastatelluille. Totean monen haastatellun käyvän toimittajan, valmiin jutun ja palautteen kanssa sellaista keskustelua, jonka voi katsoa identiteettiä rakentavaksi dialogiksi. Näyttää myös siltä, että ainakin osa haastatelluista hakee median kautta tunnustusta identiteetilleen.

Tämän jälkeen tutkin niitä haastattelun antamisen syitä, jotka kohdistuvat muihin ihmisiin. Jokainen haastateltu perusteli tekoaan muiden sairastuneiden auttamisella. Tämä huomio sotii Taylorin teoriaa vastaan, jonka mukaan elämme individualistisessa kulttuurissa, jossa vallitsee piittaamattomuus muita ihmisiä kohtaan. Korkeat tarkoitusperät ja korkeampaan järjestelmään kuuluminen ovat hyvin tärkeitä haastatelluille.

Muiden auttamista käsittelevän luvun jälkeen mietin sitä, miksi haastatellut korostavat, että vaikka he haluavat puhua julkisesti ongelmistaan, he eivät missään nimessä halua osallistua viihteeseen. Lopuksi tarkastelen pikaisesti Taylorin kuvamaa autenttisuuden vaatimusta ja kerron, millaisia pulmia haastatellut joutuvat tämän vaatimuksen vuoksi ratkomaan.

4.1 Identiteettityö

4.1.1 Dialogia toimittajan, jutun ja lukijoiden kanssa

Taylorin mukaan ihmisen identiteetti syntyy dialogilla niiden identiteettien kanssa, jotka läheiset hänessä näkevät. Ihminen sopii identiteetin sisällöstä osittain avoimissa, osittain vain sisimmässä käytävissä keskusteluissa toisten ihmisten kanssa, joko hyläten tai hyväksyen muiden meistä muodostamia näkemyksiä⁴². On helppo kuvitella, miten haastattelutilanne ja valmiin jutun näkeminen voi toimia tällaisena identiteettiä rakentavana dialogina haastateltavalle. Haastattelussa haasteltava joutuu miettimään vastauksia häntä itseään koskeviin kysymyksiin. Sen jälkeen toimittaja purkaa saamansa näkemyksen ihmisestä juttuun. Haastatellulle

⁴² Taylor 1995: 75–76

itselleen jää juttu, jota hän voi lukea ja peilata omiin ajatuksiinsa. Usein haastateltu saa myös palautetta jutusta, jolloin hän saa tietää, miten muut ovat hänet nähneet ja ymmärtäneet.

Näkyykö tällaisen dialogin käyminen sitten haastateltujen puheesta? Muutaman haastatellun puheesta kyllä, hyvin selvästi. Varsinkin haastattelutilanne koettiin tilanteena, jossa saa miettiä, kuka minä olenkaan ja mitä ajattelen elämästäni ja sairaudesta. Joidenkin haastateltujen mukaan puhuminen toimittajan kanssa myös ”helpottaa” ja ”selkiyttää tilannetta”. Joku sanoi, että se on eräänlaista terapiaa. Identiteettiä muokkaavaa dialogia käydään myös valmiin jutun kanssa. Haastateltu lukee jutun, ja miettii, että onko hän nyt sitten sellainen, kuin jutussa lukee.

”Itelle se sellanen ei-materialistinen palkinto [lehtihaastattelun antamisesta] voi olla hyvinkin iso.”

V: Joo. Mikä se siulla sitten oli?

”No määh noissa itteeni niinku jouduin miettiin ja kattoon, että kuinka joku näkee mut. Ni se oli kauheen tärkeä. Kuinka toinen kattoo tollasen asian. Ja tollanen ja tollanen ihminen kattoo sen tollai. (- -) Ja sit määh luen tätä sillai etäännyttäen, nyt vuoden päästä, määh jätän siitä nimeni pois ja määh luen et millanen ihminen tää on. Ja sitten määh pystyn itseni kohtaan.”

Muut eivät puhuneet jutun kanssa käydystä dialogista näin suorin sanoin. Useimmat kuitenkin mainitsivat, että antaako juttu heistä realistisen kuvan vai ei. Tämänkin voi katsoa olevan dialogia: haastateltu joko hyväksyy tai hylkää sen identiteetin, minkä toimittaja hänessä näkee. Korjausvaiheessa haastatellut saavat tilaisuuden käydä tätä dialogia toimittajan kanssa ääneen. Silti valmiin jutun sisältö ei aina vastaa totuutta haastateltujen mielestä (ks. luku 5.4.3). Toisia virheet harmittivat suuresti vielä jälkeinpäin, toiset taas pitivät itsestään selvänä, että juttu ei koskaan voi välittää haastatellun ajatuksia täydellisesti. Moni muistutti, että juttu on aina toimittajan näkemys asiaan. Jutun todenperäisyyden toteaminen on mielestäni tätä identiteettiä rakentavaa dialogia. Haastateltujen harmitus virheitä kohtaan liittyy sen sijaan mielestäni enemmän autenttisuuden vaatimukseen, josta puhun lisää hieman tuonnempana.

Haastattelutilanteen ja valmiin jutun näkemisen jälkeen haastateltu saa vielä yhden tilaisuuden käydä dialogia identiteetistään, kun jutun nähneet antavat hänelle palautetta. Jälleen hän voi pohtia, tunnistaako hän itsensä kommentaareista vai ei.

”(--) Lähimmät ystävät sano että oot ollu niinku rohkee... Ja määhän oon et ku mulle sanotaan et sääh oot ollu rohkee, ni määh sanon et vähänks, vähän oon semmonen vaivautunu.”

4.1.2 Tunnustuksen hankkiminen identiteetille

Aineisto siis tukee sitä ajatusta, että haastatellut käyvät keskustelua identiteetistään toimittajan, valmiin jutun ja saamansa palautteen kanssa. Seuraava kysymykseni on, hakevatko haastatellut julkisesta esiintymisestä tunnustusta identiteetilleen.

Ensin pieni kertaus Taylorin ajatuksista. Taylorin mukaan ihmisellä oli ennen selkeä, ennalta määrätty paikka yhteiskunnassa. Tässä paikassaan toimiva ihminen sai automaattisesti hyväksynnän identiteetilleen. Nykyään taas autenttisuuden ihanne edellyttää, että ihmisen tulee löytää omaperäinen olemisen tapansa. Itse rakennettu identiteetti ei automaattisesti saa tunnustusta, vaan sitä on haettava kanssakäymisessä muiden kanssa. Tunnustuksen vaille jääminen voi Taylorin mukaan aiheuttaa vaurioita. Vähäarvoisemmaksi tai huonommaksi leimaaminen voi vahingoittaa ja lannistaa.⁴³

Näkykö tunnustuksen hankkimisen tärkeys sitten haastateltujen puheessa? Mielestäni kyllä, varsinkin siinä, miten tärkeää haastatelluille on saada palautetta jutuista. Palautehan on konkreettinen tapa antaa tunnustusta. Palautetta antava ihminen on huomannut jutun ja lukenut sen, mikä jo yksistään tekee haastatellun tarinasta merkityksellisen. Parhaassa tapauksessa palaute on myönteistä, jolloin haastateltu saa paitsi huomiota, myös hyväksyntää. Huonommassa tapauksessa palaute on kielteistä. Kielteisen palautteen pelko olikin kova, yhtä haastateltua lukuun ottamatta jokainen mietti sen mahdollisuutta.

V: Miltäs sitten tuntu nähdä valmis juttu lehdessä?

”Tässä vaiheessa mä voin sanoo, että luin sen kyllä useampaan kertaan, ajattelin kyllä että mitähän työkaverit ajattelee.”

Haastatelluista vain muutama sai kuulla kielteistä palautetta (ks. luku 6.1). Kahdessa tapauksessa haastatellun läheinen ei pitänyt siitä, että perheeseen liittyvistä asioista puhutaan julkisesti. Vain yhdessä negatiivinen kritiikki koski haastateltua itseään. Tälle jotkut jutun nähneet sanoivat, että haastateltu haki mediasta terapiaa itselleen. Positiivinen palaute sen sijaan koski usein juuri haastatellun persoonaa. Monia keuhuttiin etenkin rohkeiksi ja avoimiksi.

Negatiivinen palaute on haastatelluista ikävää, mutta vielä vaikeammalta tuntui se, jos palautetta ei saanut lainkaan. Muutama haastateltu kysyikin palautetta aivan erikseen. Eräs lähetti jutun kahdelle kaverilleen. Haastateltu koki loukkaavana sen, kun toinen heistä ei kommentoinut juttua mitenkään. Nimettömänä jutun antaminen on palautteen saamisen kannalta ongelmallista.

Eräälle haastateltavalle kävi niin, että hän antoi aikakauslehteen haastattelun nimettömänä, mutta tuttavat tunnistivatkin hänet jutusta. Pahinta haastatellun mielestä oli se, että vain yksi ihminen tuli sanomaan tunnistaneensa hänet jutusta, muut pysyivät vaii.

*V: No mitäs kun sie huomasi, että ihmiset onkin tunnistanu siut. Miltäs se sitten tuntu?
"Hirveeltä, se tuntu semmoselta et apua. Ja sitte mä o oikeestaan, mä aattelin et mut ois pelastanu siitä apua-tunteesta se, ku joku ois tullu mulle sanoon tän lehtiartikkelin kanssa et "niin sää oot antanu haastattelun". Tullu niinku suoraan tykö. Ja sitte mä oisin saanu sen kokemuksen et nyt ei maailma kaadu kun muut näkee et millainen minä olen. Niin sitten, silti mä olen ihminen jonka luo voidaan tulla puhuun siitä. Mutta se jäi sillai, siitä jäi semmonen päättymätön jännite. Koska ihmiset vaiken. Mutta kai se on sitten Suomessa tapana että kaikesta ollaan hiljaa [nauraa]."*

Mielestäni tämä esimerkki kertoo siitä, miten olennaista tunnustuksen saaminen voi haastatelluille olla. Tämä haastateltu jäi hyvin konkreettisesti ilman tunnustusta, sillä ihmiset tunnistivat hänet jutusta, mutta eivät sanoneet siitä mitään. Haastatellun tarina jäi ilman muiden hyväksyntää.

Teppo Sintonen kirjoitti, kuinka nettipäiväkirjaa pitämällä ihmiset saavat kokemuksen oman elämänsä merkityksellisyydestä. Ihmisen elämän merkitys syntyy siis siitä, että muut huomioivat sen – lukevat nettipäiväkirjaa ja saavat siitä jotain merkitystä itselleen.⁴⁴ Tämä näyttää pätevän myös haastattelun antaneisiin. Yksi haastateltu sanoi jopa ihan suoraan, että lehtijutun kautta tuntee olevansa olemassa. Toisen mielestä oman tarinan kertominen lehdessä teki tarinasta tärkeän:

*V: Niin sie sanoit et tästä [lehtijutusta] kuitenkin ensi sijaisesti tästä tuli hyvä olo?
"Joo mulle tuli ihan hyvä olo, ja must oli tosiaan ihan kiva tää pohjustus [pääjuttu] ja sitä vasten kattella itteensä."
V: Osaatsie sanoo tarkemmin et millä tavalla hyvä olo tai minkä takia?
"No ensinnäkin se et tämmönen artikkeli pääsi lehteen. (--) Että mä jotenkin oon jossakin isommassa mukana, se on mun kokemus. Ja sitten että tietysti se että mun tarina on yhden hetken ollu arvokas ja tärkeä. Se on varmaan hyvin samanlainen kuin monen muun tarina, mutta se on nyt siinä, et mä oon edes tällai uskaltanu tulla ulos."*

Näyttää siis melko ilmeiseltä, että useimmat haastatellut käyttivät lehtijuttuun osallistumista tunnustuksen hankkimiseen. Toiset selvemmin kuin toiset, mutta varsinkin palautteen tärkeys osoittaa mielestäni sen, että tunnustuksen hankkiminen identiteetille oli kaikilla haastateltavilla jonkinlaisessa roolissa. Kiinnostava poikkeus on yksi haastateltu, joka erikseen toi esille, että

⁴³ Taylor 1995: 74–76

⁴⁴ Sintonen 2005

hänellä tällaisia itsekkäitä motiiveja ei ole. Hän kertoi antaneensa haastatteluja, koska halusi tuoda julki mielenterveysongelmien hoitoon liittyviä epäkohtia sekä antaa lohtua ja tukea muille sairastuneille. Seuraavassa sitaatissa hän kertoo, miten ihmiset reagoivat siihen, kun mielenterveyskuntoutuja tulee esiin asiansa kanssa:

”Ja sitten on näitä ihmisiä jotka kokevat että haen itselleni terapiaa tulemalla julki. Minä saan lehteen naamani, minä saan tekstiä lehteen, niin se on se mun terapiani, (-) määhän itselleni jotain euforiaa siitä että mä oon esillä.”

Haastattelussa ei ihan selvinnyt, mitä haastateltu terapialla tässä tarkoittaa. Mahdollisesti juuri sitä, että median kautta saa tunnustusta omalle identiteetilleen. Joka tapauksessa haastateltu halusi tehdä selväksi, että hänellä tällaisia motiiveja ei ole. Toisaalta se, että haastateltu itse nosti asian esille, kertoo tavallaan siitä, että ilmiö on todellinen: monen mielestä mediaa voi todella käyttää tällaiseen tarkoitukseen.

Luulen, että graduuni haastatteleminen ihmisille tunnustuksen hankkiminen on erityisen tärkeä tehtävä. Mielen sairauksiin liittyy edelleen leimautumisen pelkoa ja häpeää, mikä näkyi kaikkien haastateltujen puheessa. Jo tämä yksistään voi aiheuttaa huonommuuden ja syrjäytymisen tunnetta. Lisäksi moni haastateltu on jäänyt sairautensa vuoksi ennen aikaisesti pois työelämästä. Ehkä nykyihmisen tarve hyväksyttää oma identiteetti näkyy erityisen hyvin mielenterveyspotilaiden kohdalla, he kun voivat tavallistakin vähemmän turvautua sosiaalisen tai ammatillisen aseman tarjoamaan identiteetin vahvistukseen. Heille identiteetin rakentaminen itse ja sen hyväksyttäminen muilla on ehkä erityisen olennainen tehtävä. Median käyttäminen identiteettityöhön on tullut mielenterveyskuntoutujille mahdolliseksi vasta viime aikoina, arviolta reilu kymmenen vuotta sitten.

Oma kysymyksensä on vielä se, että minkälaisille identiteeteille haastatellut hakivat tunnustusta. Vastauksia on varmasti yhtä monta kuin haastateltuja, joten näitä identiteettejä en lähde purkamaan. Sen sijaan nostan esiin muutaman piirteen, jotka toistuivat monien haastateltujen puheessa. Ensinnäkin kaikki haastatellut viittasivat jollain tavalla siihen, kuinka haastattelun antaminen oli rohkea teko. Haastattelun antaminen antoi heille kokemuksen siitä, että he ovat ihmisiä, jotka pystyvät rohkeisiin tekoihin. Toiseksi haastatellut halusivat tietenkin esittää itsensä psyykkisesti sairastuneina ihmisinä. Jotkut puhuivat itsestään rikki menneenä ihmisenä. Tähän liittyen useimmat haastateltavat halusivat myös esittää itsensä selviytyjinä: näin vaikeita asioita olen käynyt läpi, mutta selvisin, ja elämä jatkuu. Monet halusivat myös tehdä selväksi, että he eivät ole julkisuushakuisia ihmisiä. He eivät halua julkisuutta sen itsensä vuoksi, vaan ajaakseen hyvää asiaa.

4.2 Halu olla osa suurempaa kokonaisuutta

Identiteettityö ei tietenkään ole ainoa motiivi, miksi haastatellut ovat päätyneet mediaan kertomaan tarinaansa. Esimerkiksi työkseen mielenterveysasioista luennoiva haastateltu toivoi lehtijuttujen poikivan työtarjouksia. Eräs halusi saada ihmiset kiinnostumaan mielenterveysyhdistyksistä, toinen vaihtoehtohoidosta. Yksi halusi kertoa lehtijutuissa elämänsä kovista ajoista, jotta eräs läheinen tajuaisi, miten julmasti hän on haastateltua kohtaan käyttäytynyt.

Tässä työssä en kuitenkaan pyri luettelemaan kaikkia eri motiiveja, vaan etsimään yhteisiä tekijöitä, jotka ilmenevät useiden haastateltujen puheista. Edellä käsittelemäni seikat – dialoginen identiteetin rakentaminen ja tunnustuksen hankkiminen – näyttävät olevan useimmilla osasyynä haastattelun antamiseen, joskin yksi kielsi tällaisen motiivin kokonaan. Sen sijaan halu auttaa muita mielen ongelmista kärsiviä on kaikkia haastateltuja yhdistävä motiivi. Tässä luvussa käsittelen niitä syitä ja perusteluja haastattelun antamiseen, jotka liittyvät ensisijaisesti muihin kuin haastateltuun itseensä. Sen jälkeen katson, miten nämä motiivit haastavat Taylorin näkemyksen korkeiden tarkoitusprien katoamisesta.

4.2.1 Muiden auttaminen antaa merkitystä elämälle

Jokainen haastateltu sanoi haluavansa jollain tapaa lisätä ihmisten tietoa mielenterveysongelmista. Tiedon lisäämisellä he halusivat muun muassa muuttaa ihmisten asenteita, oikaista väärinkäsityksiä ja karsia ennakkoluuloja. Yksi halusi jutussa selvittää, mikä ero on narsismilla ja persoonallisuushäiriöllä, jotta häntä ja muita persoonallisuushäiriöstä kärsiviä ei leimattaisi narsisteiksi. Toinen halusi oikaista skitsofreniaan liittyviä vääriä käsityksiä. Kolmannen mielestä median välittämä kuva mielenterveysongelmista kärsivistä on liian kapea. Hänen mielestään kuvasta puuttuvat nuoret vakavasti sairastuneet, jotka ovat yhä työelämässä. Esimerkillään hän halusi näyttää, että heitäkin on.

Sairauteen liittyvien ennakkoluulojen ja häpeän vähentäminen tuli esiin jokaisen haastatellun puheessa. Monet sanoivat sen tärkeimmäksi syyksi haastattelun antamiselle. Yksi halusi ihmisten ymmärtävän sen, että mielisairaalan potilaat eivät ole kirvestä heiluttelevia kahjoja, vaan ihan tavallisia ihmisiä. Toinen mainitsi sen, että masentunut ei ole aina mustiin pukeutunut rasvatukka, vaan saattaa yhtä hyvin olla sievä ja iloinen tyttö. Kolmas haastateltu toivoi, että asenteet muuttuisivat, jotta hänen lapsenlapsillaan olisi helpompaa, mikäli hekin sairastuisivat. Seuraavassa sitaatissa eräs haastateltu puhuu psyykkisesti sairastuneesta ystävästään, joka on kokenut syrjintää.

”(--) Hän ei ole huonompi ihminen, ja tätä mä toivosin näillä jutuilla, lehdillä ja näillä selvittävän, että okei nää ihmiset on kummallisia, nää on inhottavia ja rasittavia ja kaikenlaisia, niinkun kaikki muutkin ihmiset. Just niinkun kaikki muutkin ihmiset! Nää on vaan ihmisiä.”

Puhumalla avoimesti omista mielenterveysongelmistaan julkisuudessa haastatellut kokivat toimivansa rohkaisevan esimerkin tavoin. He toivovat kannustavansa muitakin puhumaan omista ongelmistaan, ainakin lähipiirissä. He uskoivat, että näin mielen sairauksiin liittyvä salailu ja häpeä voisivat pikku hiljaa vähentyä, ja psyykkiset sairaudet alettaisiin nähdä muiden sairauksien kaltaisina. Useimmat haastatellut olivat itse kärsineet salailusta, ja kokivat sen pelkäämistään negatiiviseksi asiaksi.

V: No minkä takia sie sitten oot halunnut olla lehtijutuissa?

”No mä oon aatellu sitä, et ei se näissä asioissa se peittely ja se salailu, mitä se on ollu ja oli sillonki ku mää olin lapsi, ni ei siit oo mitään hyötyä kenellekään, päinvasto, siit jää niitä semmosia raumoja ja kaikkee, ja piti salata ja olla hiljaa. Niin ihan just sen takia että näistä asiosita puhuttais enempi ja sit tavallaan että ne saa kasvot. Että oonhan määkin ollu 40 vuotta työelämässä ja liike-elämässä ja semmosta työtä viel tehny et mut tunnetaan täällä mun naamani ihan varmaan. Jos joku ny lukee ni voi ajatella et aha, silläkin oli tollasta. Mut ihan sen takia, että nää asiat tulee enemmän tietosuuteen. Se on ihmisille helpompaa, se on omaisille ja potilaille, kun niistä puhutaan. Ne on sairauksia siinä kun muutkin sairaudet.”

Keskeinen motiivi haastattelun antamiselle oli myös lohdun ja vertaistuen tarjoaminen: sairastunut lukija voi lehtijutun kautta huomata, ettei olekaan ainoa, joka kärsii mielen ongelmista.

V: Minkä takia ne [julkisuudessa esiintyneet tuttavat] herätti siussa sen ajatuksen että totahan vois kokeilla itteki?

”No siin on se ajatus että joku tekee tämmöstä. Niin siis tämmöstä työtä et pystyy tällä omalla esimerkillään, tuo oman ongelmansa esiin niin voi helpottaa muiden oloa joilla on sama ongelma, joilla sitten ei oo yhteyttä muihin samalla tavalla sairaisiin tai ongelmaisiiin henkilöihin. Että sitä kautta voi löytää sitten kosketuksen toiseen jolla on samanlaisia ongelmia. Että jos pystyy sitä kautta jollekin vertaiselle sitte tarjoamaan sen lohdutuksen, et hän ei oo ainoa ongelmainen.”

Lohdun lisäksi moni halusi tarjota kannustusta: osoittaa, että muilla on samankaltaisia ongelmia ja he ovat selviytyneet, joten mikset sinäkin. Juuri siksi moni halusi juttuun selviytymisen tunnelman, jotta se rohkaisisi ihmisiä ja valaisi heihin uskoa ja voimia.

Muutama haastateltu halusi tarinallaan saada ihmiset ymmärtämään, miten vakava asia esimerkiksi masennus on, ja mihin se voi hoitamattomana johtaa. He toivoivat, että näin ihmiset ymmärtäisivät mennä ajoissa hoitoon. Eräs toivoi, että hänen tarinansa kuultuaan ihmiset

ymmärtäisivät lähteä tuhoisasta parisuhteesta. Yksi haastateltu sanoi esiintyvänsä julkisuudessa tuodakseen mielenterveyden hoitoon liittyviä epäkohtia esille.

Lyhyesti sanottuna haastatellut olivat menneet julkisuuteen, koska uskoivat näin voivansa auttaa muita ihmisiä. He haluavat antaa sairastuneille lohtua ja rohkaisua, kannustaa heitä puhumaan ongelmista avoimesti ja menemään ajoissa hoitoon. Lisäksi he toivovat voivansa vähentää turhia ennakkoluuloja ja psyykkisiin sairauksiin liittyvää häpeää.

Tässä välissä on hyvä muistuttaa mieleen, mitä Taylor puhui ”olemisen suuren ketjun” katkeamisesta. Taylorin mukaan ennen ihmiset näkivät kuuluvansa johonkin yläpuolellaan kohoavaan järjestelmään. Moderni vapaus saavutettiin murtautumalla irti näistä vanhoista asetelmista. Samalla saattoi käydä niin, että ihminen menetti tajun korkeista tarkoituseristä. Individualismin pimeä puoli on siis itsekeskeisyys, joka latistaa ja kaventaa elämäämme, köyhentää sen merkityssisällöistä ja tekee meidät piittaamattomiksi muista ihmisistä ja yhteiskunnasta, Taylor arvioi.⁴⁵

Ainakaan näissä haastatelluissa tämä individualismin ontto uhkakuva ei näytä toteutuvan. Muutaman haastateltu ilmaisi suoraan halunsa olla osana jotain suurempaa kokonaisuutta. Kertoessaan oman tarinansa lehdessä, eräs heistä koki olevansa ”jossakin isommassa mukana”. Hän koki myötävaikuttaneensa siihen, että tärkeää aihetta käsittelevä artikkeli pääsi lehteen. Kolme haastateltua kertoi, että muiden auttaminen lehtijuttujen ja vapaaehtoistoiminnan kautta antaa elämälle tarkoituksen, syyn nousta sängystä ylös, vaikka ei olekaan enää työelämässä. ”Ei kukaan hullukaan oo niin hullu että se haluis, että siitä kirjoitellaan millanen hullu se on, jollei siinä olis jotain muutakin tarkotusta”, yksi heistä sanoo. ”Ja aina välillä tuntee, et muakin vie tarvitaan”, perusteli toinen. Eräs haastateltava halusi ”kantaa kortensa kekoon” kertomalla oman tarinansa sairaudesta, jota jo jonkin verran on käsitelty julkisuudessa. Seuraavassa sitaatissa hän miettii, mitä myönteisiä seurauksia lehtihaastattelun antamisesta hänelle oli:

”(--). Siitä saa tyydytystä, ettei oo ihan tyhjänpanttina tai tyhjäkäynnillä, tekee jotain, saa jotain aikaiseksi, niin se tuo oman tyydytyksensä. Vaikka se nyt oiskin jotain pienimuotosempaa, mutta kuitenkin se kuuluu ihmisluonteeseen että toivoo jotain, että saa kokemusta, että tekee jotain ja on jonkinlainen osanen yhteiskunnassa tai jossain jengissä tai porukassa, koneiston osa jollain tavalla. Ja että on yks muurahainen muiden joukossa ja saa jotain aikaiseksi, ettei pelkää nuku.”

⁴⁵ Taylor 1995: 33–36

Johonkin suurempaan kuulumisen tunnetta korostivat nimenomaan ne haastatellut, jotka olivat sairauden vuoksi jääneet pois työelämästä. Ehkä muut haastatellut saivat joukkoon kuulumisen tunteen työelämästä, joten lehtijutut ja muu vapaaehtoinen auttaminen eivät ole heille tämän tunteen kannalta välttämättömiä. Näiden haastattelujen valossa Taylorin maalaama synkkä ja yksinäinen kuva individualistisista nykyihmisistä vaikuttaa vahvasti liioitellulta. Nämä työelämästä pudonneet ovat huomanneet, että pelkkä itseään varten eläminen ei riitä syyksi nousta sängystä aamulla. Heidän on piitattava muista ihmisistä ja yhteiskunnasta, tai muuten he eivät tunne itseään merkitykselliseksi.

Tosin eivät työelämässä olevat haastatellutkaan olleet piittaamattomia toisista ihmisistä, vaan yhtäläillä hekin halusivat julkisella avautumisellaan auttaa toisia samassa tilanteessa olevia ihmisiä. Taylorin kuvaama individualistinen ajattelu saattaa kukoistaa jossain, missä ihmiset vielä uskovat hallitsevansa itse täysin elämäänsä. Tutkimukseeni haastatellut ihmiset eivät siihen taida uskoa. Moni mainitsi tajunneensa, kuinka sairaus voi kohdata kenet tahansa. Moni haastateltu puhui myös siitä, kuinka sairastuessaan kaipasi vertaistukea ja tietoa muista sairastuneista. He haluavat auttaa muita nyt, kun jo pystyvät.

”(--) mitä mää ite kaipasin myöskin, et mä oisin nähny [mediassa] nuorii ihmisiä. Mä etin sellasta omakohtasta kirjallisuutta jonkun verran, mut sitäkään ei hirveesti oo.”

V: Minkä takii sie sit oisit sellasii halunnu?

” No en mä tiä, se ois ollu vaan mielenkiintosta, ehkä just sen takia et mul oli siin [sairastumisen] alussa varsinki, mul oli hirvee tarve saada kontakti ihmisiin, joilla oli jotain samantapasta, koska mä en oikeesti tuntenu ketään, ja tavallaan tuns itsensä oudoks.”

Taylorin pelko ihmisten itsekeskeisyydestä on turha ainakin näiden haastateltujen kohdalla. He astuvat julkisuuteen auttaakseen muita vertaisiaan, ja ottavat samalla riskin. Eivät he toki henkeään usko menettävänsä, mutta moni uskoo, että saattaa joutua juoruilun kohteeksi tai kuulla loukkaavia kommentteja. Lisäksi työelämästä syrjäytyneet haluavat kiivaasti kokea olevansa tärkeitä yhteisön osasia, ja saavat sen kokemuksen osallistumalla vaikka julkiseen keskusteluun. Uskoakseni samaa yhteisöön kuulumista haluavat kaikki muutkin. Ehkä individualismin häikäisemä ihminen ei vain tajua sitä, ennen kuin joutuu tilanteeseen, jossa saattaa jäädä yhteisön ulkopuolelle.

4.3 Vastaisku viihteen maailmankuvalle

Haastatellut halusivat tehdä selväksi sen, että he osallistuvat vakavaan journalismiin, eivät kepeään viihteeseen. Tähän etsin selitystä tässä luvussa. Arvelen viihteen vastustamisen johtuvan siitä, että viihteen tapa käsitellä asioita ja ihmisiä palvelee erityisen huonosti niitä tavoitteita, joita mielenterveyskuntoutajat antamilleen haastatteluille asettavat. Viihteen kepeä ja mustavalkoinen tyyli houkuttelee yleisöä nopeisiin tunnereaktioihin, ei syvälliseen ymmärrykseen. Lisäksi viihteen luoma kuva ihmisten äärettömistä valinnan mahdollisuuksista sotii mielenterveyskuntoutujien kokemuksia vastaan. Ehkä mieleltään järkkyneet haluavat mediaan siksi, että heidän on tuotava esiin toisenlainen, syvempi ja hauraampi käsitys ihmisyydestä.

Intiimeistä paljastuksista on viime vuosina tullut suosittua viihdettä. Yhdysvaltalainen psykologi Phillip McGraw ratkoo kepeässä talk show -tyyppisessä ohjelmassaan ihmisten henkilökohtaisia ongelmia. Tätä tirkistelyohjelmaa nimeltään Dr. Phil esitetään Suomen televisiossa kuutena päivänä viikossa. Henkilökohtaisuuksiin mennään myös monessa tosi-tv-ohjelmassa, niin ulkomaisissa kuin suomalaissakin. Vaimot vaihtoon, Big Brother, Viettelysten saari ja Try my life perustuvat kaikki siihen, että osallistujat paljastavat tunne-elämäänsä katsojille. Myös iltapäivä- ja viihdelehdet ovat jo pitkään osanneet tehdä ihmisten henkilökohtaisista tragedioista myyvää viihdettä. Viihteen tarjoama julkisuus kelpaa monille hyvin, ja tosi-tv ohjelmiin riittää tulijoita. Kilpailu yleisöstä on aiheuttanut sen, että myös vakavalla journalismilla on paineita muuttua viihteellisemmäksi. Nykyään keskustellaan paljon siitä, pitäisikö vakavan journalismin ottaa askelia viihteen suuntaan vai pysyttäytyä siitä kaukana.

Hautakangas näkee tosi-tv:n ja ”sensaatiolehdet” (7 päivää, Oho!, Katso!, iltapäivälehdet ja erityisesti lööppijutut) ilmentyminä samasta populaariviihteen trendistä, jota hän kutsuu vertaismelodraamaksi. Molemmat käyttävät myyntivalttinaan skandaalinhakuisuutta ja tunne-elämän spektakelisoitua sekä tekevät julkikkia niistä ihmisistä, joista päättävät kertoa. Tälle tunneteollisuudelle on luonteenomaista, että henkilöt ja tapahtumat kuvataan mustavalkoisesti siten, että yleisöä houkutellessaan asettumaan joko puolelle tai vastaan. Todellinen empatia vaatisi ihmisten ja tapahtumien taustojen tuntemista ja analyttistä ymmärrystä, toisin sanoen journalistista otetta. Sympatia ja antipatia taas ovat ”instant-tunteita”, nopeita reaktioita, ja palvelevat paremmin viihdeteollisuuden tarpeita.⁴⁶

⁴⁶ Hautakangas 2005: 154–155

Juuri tämä kammottaa useimpia tutkimukseni haastateltuja. Heidän mielestään mielenterveysasioita ei saa käsitellä liian kepeästi.

”Kyllä täytyy [toimittajan] vähän olla perehtynykin että siitä joku [lukija] jotain saa.”

V: Mitäs sitten jos ei oo perehtyny?

”Niin sit niist voi tulla just vähän tämmösiä kevyitä. Niis’ ei varmaan tuu sitä tietoo ja sitä asiaa julki sillai ku se pitäs tulla.”

V: Eli miten?

”Niinku asiallisesti ja just sen kokemuksen pohjalta. En mä tiedä. Toi [toimittaja] teki must kyl ihan sillai, et kyl siin täytyy vähä niitä sen ihmisen tunteita tulla esille.--) Sillonhan sen ymmärtää lukijakin, että tää on okei, et jollakin on ollu samanlaisia tunteita niitten asioitten kanssa. Saa varmaan lukijakin enempi.”

Eräs haastateltu ei halunnut, että jutussa kerrotaan hänen lähteneen vähäksi aikaa tuulettumaan perheensä luota. Hänen mielestä kotiäidin irtiotto on sen verran tabu, että sen kertominen olisi saanut lukijat kauhistelemaan, ei samastumaan tarinaan.

”(--) Ohan se hurjaa lukee semmosii, et mitä kaikkee kauheeta on ihmisen elämäs tapahtunu ja näin, mutta se on tietyl tavalla, mulle tulee aina semmonen, jotain just jotain Seiska-lehen juttuja, ni mä oon miettiny sen jälkeen et eiks ne ihmiset tunne itteensä jotenkin raiskatuks tai jotain vastaavaa sellasten juttujen jälkeen. (--)) On menty semmoseen extreme-juttuun, et aina vaan pitää olla rajumpaa ja rajumpaa, toleranssi on kasvanu. Ni mä en haluu semmoseen osallistua.”

Mielenterveysasioita täytyy haastateltujen mielestä käsitellä vakavalla otteella ensinnäkin siksi, jotta ihmiset tajuaisivat asian vakavuuden, ja jotta sairastuneet ymmärtäisivät mennä ajoissa hoitoon. Julkkisten tilitykset tyyliin ”eilen olin masentunut, tänään elämäni kunnossa” ärsyttivät monia. Vakavaa otetta tarvitaan myös, jotta yleisö voi tuntea todellista empatiaa ja eläytyä tunnetasolla haastatellun kokemuksiin. Näin he voivat todella oppia ja ymmärtää jutusta jotain.

Uskon, että empaattinen ote on haastatelluille tärkeää myös siksi, että he asettuvat jutuissa nähtäville kokonaisina ihmisinä. Esimerkiksi tosi-tv:ssä luodaan rooleja, ja draamaan sopimattomat luonteenpiirteet jätetään kertomatta⁴⁷. Psykiatri Kari Pylkkänen muistuttaa, että ihmisten kapasiteetti sopeutua julkisuuden luomaan rooliin vaihtelee: ”Voi olla, että joillakin koko minuus on pelissä.”⁴⁸ Kun Tellervo Koivisto ja Neil Hardwick kertoivat masennuksestaan, Elina Vuola kirjoitti Suomen Kuvalehdessä: ”Tirkistellähän voi kuka tahansa, mutta vilpiton katsottavaksi asettuminen on jotain muuta.”⁴⁹ Nimenomaan tästä on mielestäni kyse. Nämä

⁴⁷ Hautakangas 2005: 159

⁴⁸ Markkanen 2007

⁴⁹ Vuola 1999

haastatellut ovat mielestään asettuneet vilpittömästi katsottavaksi, koko minuudellaan – siinä määrin kun se on journalismissa mahdollista. Kertoessaan syvistä, aroista kokemuksistaan, he eivät voi kuvitella sopeutuvansa viihdettä palvelemaan rooliin, jonka tarkoitus on herättää ihmisissä nopeita reaktioita puolesta tai vastaan.

Viihteen maailma, roolien ja näyttelemisen maailma, tuntuu sitä paitsi istuvan aivan erityisen huonosti mielenterveyskuntoutujien todellisuuteen. ”Tosi-tv-ohjelmien trendiasiantuntijat, plastiikkakirurgit ja elämäntapagurut myyvät ajatusta jatkuvasta muutoksesta, jolle edes kuolema ei tunnu olevan raja. On otettava aina uusi haaste vastaan. On pelattava peli loppuun ja voitettava”, kirjoittaa Atte Oksanen⁵⁰. Teppo Turkin mukaan mainonta ja media pyrkivät yhä kokonaisvaltaisemmin kertomaan katsojille, minkälainen minuus tai identiteetti on päivän markkinoilla haluttavaa. Esimerkiksi Jari Sarasvuon vetämän Diili-ohjelman viesti oli, että keskeisintä on kehittyä ja muuttua jatkuvasti.⁵¹

Media luo siis kuvaa ihmisestä, jolla on ääretön vapaus muokata identiteettiään ja kehittyä ihmisenä. Psykkinen sairastumien on monelle ihmiselle kohta, jossa joutuu toteamaan, että valinnan vapaudella ja omilla kyvyillä on rajansa. Osa on joutunut väistymään työelämästä, joko hetkellisesti tai kokonaan. Mieleltään järkkynyt on kohdannut oman rajansa ja tietää sen olevan olemassa. Tällainen kokemus elämästä ja ihmisyydestä on hyvin kaukana siitä viihteen tarjoamasta kuvasta, jossa ihmisellä on loputtomat valinnan ja kehittymisen mahdollisuudet.

Ihmiset ovat yhä riippuvaisempia median tarjonnasta rakentaessaan ”toiveiden horisonttejaan”, kirjoittaa Teppo Turkki. Median tarjoamat mielikuvat määräävät todellisuuden ja sen arvottamisen kriteereitä.⁵² Onko niin, että juuri siksi mielenterveyskuntoutajat haluavat tuoda tarinansa julki, kertoa sen mediassa? Koska media luo todellisuutta, heidän on vaikutettava mediaan saadakseen hyväksyntää näkemykselleen. Heidän on annettava mielenterveyskuntoutujalle kasvot mediassa, sillä vasta silloin mielenterveyskuntoutajat ovat todella osa todellisuutta. Heidän on sanottava mediassa: elämän kulkua ja minuutta ei aina voi valita itse, mutta elämä on silloinkin ihan hyvää elämää. Elämässä ei ole pakko pärjätä, selviytyä ja voittaa. Ehkä tämä on mielenterveyskuntoutujien vastaisku viihteen luomalle maailmankuvalle?

”Tää [lehtihaastattelu] oli tavallaan jatkumoo siihen näkyvissä olemiselle, et sitä omaa asiaa vei eteenpäin.”

V: Niin mitä omaa asiaa?

⁵⁰ Oksanen 2005

⁵¹ Turkki 2005: 72

⁵² Turkki 2005: 61, Bauman 2002 ja Heiskanen 2004

”Sitä et mitä mä ajattelen mielenterveys- ja elämästä yleensä. Mä en halua pistää mielenterveyttä ja elämää erikseen, koska mun mielestä kaikis on kokonaisuus. Kokonaisuus siinä mielessä että elämä eletään näin, on sit mielenterveysongelmia, et ei voi niinku eritellä niitä, tai poistaa erikseen siitä elämästä. Vaikka se välillä tuntuu, kun on vaikeesti mielenterveysongelmainen, ni se tuntuu et on hypänny tavallaan elämästä kokonaan pois, että ei kuulu siihen elämään mitä muut elää. Näähän tavallaan antaa rohkeutta astua siihen elämään takasin. Et on lupa olla, lupa olla ystäviä, lupa olla parisuhteessa. Nauttia elämästä. Sen mukaan miten kukin kykenee sen sairauden kanssa.”

Lopuksi vielä mietin, miltä haastateltujen ajatusten valossa näyttää se, pitäisikö vakavan journalismin ottaa askelia viihteen suuntaan. Vastaukseni on, että ei missään nimessä. Haastatellut kyllä haluavat journalismin käsittelevän päivänpolitiikan lisäksi myös hyvin yksityisiä ja intiimejä asioita, mutta käsittelytavan he haluavat pysyvän vakavana. Heidän mielestään mielenterveysongelmista ja elämän karioista ei sovi kirjoittaa kepeästi. Heistä on ahdistavaa lukea tällaisia kepeitä juttuja, ja vielä ahdistavampaa olisi, jos heidän oma elämä joutuisi tällaisen kirjoittelun kohteeksi. Intiimeistä asioista on heidän mielestään kerrottava vakavasti ja empaattisesti, niin että lukija tajuaa ongelmien yleisinhimillisen luonteen, eikä vain naureskele ja huokaa: ”Ei minulla sentään noin huonosti mene.”

4.4 Ratkaistava dilemma: autenttisuuden vaatimus

Edellisissä luvuissa totesin, että muiden auttaminen oli jokaisen haastatellun motiivina antaa haastattelu. Myös varsin yleinen, joskin hieman edellistä näkymättömämpi motiivi tuntui olevan tunnustuksen hankkiminen. Nämä motiivit näyttävät ajautuvan joskus ristiriitaan sen autenttisuuden vaatimuksen kanssa, josta Taylor puhuu.

Taylorin mukaan läntisissä yhteiskunnissa valtaa alaa suuntaus, jota hän kutsuu itsensä toteuttamisen individualismiksi. Siihen kuuluvan ihanteen mukaan ihmisen tulee olla rehellinen itselleen ja pyrkiä toteuttamaan itseään. Taylorin mukaan rehellisyyden vaatimus eli autenttisuus on nykyään vakavasti otettava moraaliperiaate.⁵³

Autenttisuuden vaatimus näkyy hyvin haastateltujen puheesta. Juttujen todenperäisyys ja rehellisyys tuntuu olevan kaikille haastatelluille tärkeää. Haastatellut miettivät, saiko toimittaja kerrottua heidän tarinansa samoin, kuin he itse sen kertoivat ja kokevat. Toisaalta haastatellut miettivät myös sitä, olivatko he itse aivan rehellisiä.

⁵³ Taylor 1995: 44–54

*”(--)*Se on tärkeätä, et se kirjutetaan semmosena ku se ihminen on, eikä siihen lisätä mitään. Et jos sanoo, et meistä jokainen kokee elämänsä omalla tavalla, ni siihen toisen ajatukseen toimittaja ei saa mennä lisäämään omia ajatuksia.*”*

Edellä puhunut haastateltu koki, että lehtijuttu antoi hänestä todellisuutta vastaavan kuvan. Toiselle kävi huonompi tuuri, sillä hän joutui kirjoittamaan koko jutun uusiksi, koska ei tunnistanut siitä itseään. ”Mul on oikeus esiintyy siinä jutussa omana itsenäni”, hän perusteli. Kolmas harmitteli, että juttuun pääsi vanhentunutta tietoa. Jutussa hän kehui päässeensä lääkkeitä eroon, mutta jutun ilmestyessä hän söi taas lääkkeitä. Erästä harmitti jutun onnellinen loppu:

V: Siul on näis molemmissa, että siuta vähän ärsyttää se, et niis on niin positiivinen loppu. Minkä takia se ärsyttää?

”Ihminen kyllä, sanotaan, että tykkää tarinoista joissa on onnellinen loppu. Ku se ei oo realistinen, ku se tarina ikään ku ei oo loppu. Ja sitten mää koen sillain ahdistavana, ku ei se oo mun kohalla niinku sillai totuudenmukane. Että mää en voi sanoo että ’loppuelämäni on parempi’. Mää en tiä onkse.”

Autenttisuuden vaatimus velvoittaa paitsi toimittajaa kirjoittamaan totta, myös haastateltuja itseään pysymään totuudessa. Se ei ole aina helppoa, kun puhutaan arkaluontoisista aiheista. Kaksi haastateltua pohti sitä, miten rehellisesti he haluavat kertoa siitä, kuinka vaikeaa välillä on ollut.

*”Esimerkiksi semmoinen lause, että mulla on semmoinen kokemus että melkein koko elämä on ollu yhtä pitkää loppuunpalamisprosessia, se tuntu jotenkin liian negatiiviselta ja masentavalta ja epämiellyttävältä lauseelta painettuna, niin en mä nyt sitten halunnu niin surkeeta kuvaa itsestäni antaa. (--) *Ja varmasti se on tän jutun tekijänkin päämäärä, että ei halua tehdä liian masentavaa juttua vaan nimenomaan semmoisen jutun että on toivoa ja optimismille löytyy aihetta kaikesta huolimatta.*”*

”Sit mä mietin jossain kohtaa et sanoinkos mä niin rehellisesti, että kuinka alhaalla sitä on oikeasti käyny. Että antoko sitä ihan pikkusen positiivisempaa kuvaa, et uskaltaisko sitä niin rehellisesti kuitenkaan olla silleen, että oon ollu tosi rikki ja hajalla. Et se siinä oli vähän et mitä mieltä, mutta toisaalta sitten halus myöskin antaa sen positiivisemmän kuvan koska mussa kuitenkin on se selviytyminen ja laantumisen ja se et niist asioist on päässy ylitte.”

Ehkä rehellisyyden vaatimus asettuu tässä vaakakuppiin tunnustuksen hankkimisen kanssa. Itsestä ei haluta antaa liian negatiivista, liian ”hullua” kuvaa, sillä ehkä silloin identiteetti saisikin kielteistä huomiota hyväksyvän tunnustuksen sijaan. Autenttisuuden velvoite kuitenkin vaatii haastateltuja perustelemaan sen, miksi he hieman kaunistelivat totuutta. Autenttisuuden

vaatimus joutuu puntariin myös auttamisen halun kanssa. Haastatellut haluavat antaa lukijoille lohtua ja kannustusta, mutta voiko silloin kertoa rehellisesti, miten kurja olo on? Näitä kysymyksiä haastatellut joutuivat pohtimaan.

5 HAASTATELTAVAN KOKEMUS LEHTIJUTUN TEOSTA

Tässä luvussa tutkin sitä, miten kokemattomat haastatellut kokivat lehtijutun teon. Tarkastelen lehtijutun teon eri vaiheita alkaen haastattelupyynnöstä ja päättyen valmiin jutun lukemiseen. Lehtijutun seuraukset jätän seuraavaan lukuun.

Käsittelytapani tässä luvussa on hyvin käytännönläheinen. Tarkoitukseni on yksinkertaisesti katsoa haastattelutilannetta haastateltavan näkökulmasta. Näkökulmani on siinä mielessä tuore, että tähän asti haastattelutilannetta on tutkittu lähinnä kysymällä siitä toimittajilta. Risto Kunelius tosin on tehnyt hyvää journalismia pohtivan tutkimuksen, johon haastateltiin myös ihmisiä, joilla on kokemusta haastattelun antamisesta, kuten viranomaisia, asiantuntijoita, ja kansalaisjärjestöjen jäseniä. Haastatellut eivät siis olleet niin sanottuja tavallisia ihmisiä, vaan he puhuivat oman alansa ja usein vielä jonkun laitoksen näkökulmasta.⁵⁴

Tähän tutkielmaan haastatellut ihmiset ovat asteen lähempänä tällaista tavallista ihmistä ainakin siinä mielessä, että useimmilla on hyvin vähän kokemusta julkisuudesta. Mitään taviksia he eivät kuitenkaan ole. He eivät ole keitä tahansa kadulta napattuja ihmisiä, vaan mielenterveyskuntoutujia, joilla on myös omia intressejä astua julkisuuteen puhumaan mielenterveydestä. Tässä luvussa jätän kuitenkin kokolailla huomiotta sen, että haastatellut antoivat haastattelun juuri mielenterveysongelmistaan. Suhtaudun haastateltaviin nyt ensisijaisesti kokemattomina haastateltavina, jotka eivät hallitse niin sanotun julkisuuspelin sääntöjä.

Laura Niemi tutki pro gradu -tutkielmassaan toimittajia henkilöhaastattelujen tekijöinä. Tutkielmassaan Niemi kirjoittaa: ”Tutkimukseni jättää huomioimatta haastateltavien kokemukset henkilöhaastatteluista. Haastateltavat eivät välttämättä koe toimittajan pyrkimyksiä haastattelun onnistumiseen samalla tavoin kuin toimittaja. Heille tärkeitä ovat aivan toisentyypiset asiat kuin toimittajalle. Haastattelutilanne on haastateltavalle usein ainutkertainen, mutta toimittaja tekee haastatteluja useita kuukaudessa. Mielenkiintoista olisi siten myös tutkia haastateltavien kokemuksia haastattelutilanteesta ja toimittajan käyttäytymisestä.”⁵⁵

Juuri näin yritän nyt tehdä. Tutkimukseni tämä luku onkin tavallaan vastinpari Niemen gradulle, joka tutkii toimittajan näkökulmaa. Kunnan vertailu ei tosin onnistu, sillä se olisi edellyttänyt syvempää perehtymistä ja tarkempia kysymyksiä.

⁵⁴ Kunelius 2000: 6–9, 35–36

⁵⁵ Niemi, 2004: 88

Pyrin järjestelmällisesti kysymään kaikilta haastatelluilta seuraavat asiat lehtijuttujen tekovaiheista: miten haastateltu päätyi juttuun, mitä hän mietti ennen haastattelua, millainen haastattelutilanne oli, millaista oli puhua toimittajalle, lukiko hän jutun ennen julkaisua, pyysikö hän siihen korjauksia ja millaista oli nähdä valmis juttu lehdessä. Muuten luotin siihen, että haastateltu itse nosti esiin ne seikat, jotka koki tärkeiksi.

Näin pienen aineiston kanssa ei voi tehdä määrällisiä vertauksia. Pyrin lähinnä kuvaamaan haastateltujen erilaisia kokemuksia haastateltavan roolista ja nostamaan esille seikkoja, jotka haastatellut kokivat ongelmalliseksi tai joista he kiittivät toimittajaa. Tämä luku on pieni kurkistus aiheeseen, ja toivottavasti innostaa jotakuta perehtymään haastatellun kokemuksiin syvemmin.

5.1 Kuusi haastateltua kertoo kokemuksistaan

Keskityn tässä luvussa kuvaamaan nimenomaan lehtijutun tekovaiheita, vaikka tutkimus-haastatteluissa keskusteltiin myös radio- ja televisiohaastatteluista. Painotukseni vuoksi kerron tässä osiossa ainoastaan niiden kuuden haastatellun kokemuksista, jotka ovat antaneet lehtihaastatteluja ja olivat ottaneet lehtijutun mukaan haastatteluun mukaan. Kolme haastateltua jää siis tämän osion ulkopuolelle.

Olin pyytänyt haastateltuja ottamaan mukaan tutkimushaastatteluun yhden tai useamman lehtijutun muistin virkistämiseksi. Tämä onnistui mielestäni hyvin. Mukaan otettu lehtijuttu auttoi muistamaan haastattelutilannetta, korjauksia ja muita yksityiskohtia. Yhden tai kahden lehtijutun käsittely onnistui tutkimushaastattelussa erinomaisesti. Eräällä haastatellulla oli mukanaan kolme juttua. Niiden päällekkäinen käsittely alkoi jo hajottaa keskustelua ja vaikeuttaa tutkijan mukana pysymistä. Lehtijuttu auttoi varsinkin silloin, kun haastattelusta oli kulunut pitkä aika. Pisimmillään jutun julkaisusta oli kulunut neljä vuotta, lyhimmillään yksi kuukausi. Haastatellut muistivat kuitenkin yllättävän tarkkaan jutun teon vaiheet, vaikka siitä olisi kulunut vuosia. Tämä kertoo mielestäni osaltaan siitä, kuinka merkittävä ja mieleenpainuva tilanne haastattelu on heille ollut.

Haastatellut ovat niin sanottuja tavallisia ihmisiä, joilla ei ole paljon kokemusta mediasta. Monille mielenterveydestä puhuminen oli ensiesiintyminen mediassa. Joku oli aiemmin antanut joitakin haastatteluja joko työhön tai harrastukseen liittyen. Kuitenkin yhden haastatellun suhde mediaan oli jo lähes ammattimainen. Hän työskentelee kokemusasiantuntijana ja kertoo mielenterveysongelmistaan esimerkiksi luennoilla. Haastatteluja hän antaa muun muassa

mainostaakseen luentojaan. Kokemuksensa ja mediaan suhtautumisensa vuoksi tämä haastateltu eroaa huomattavasti muista haastatelluista. Niinpä jossain kohtaa katsoin aiheelliseksi mainita, jos kerron juuri tämän haastatellun näkemyksistä.

Haastatteluissa käsiteltiin yhteensä kymmentä eri lehtijuttua ja niiden tekovaiheista. Näistä lehtijutuista 4 oli julkaistu paikallislehdessä, 2 aikakauslehdessä, 2 mielenterveysalan lehdessä, 1 tunnustuksellisessa lehdessä ja 1 suuressa sanomalehdessä. Lisäksi kokeneempi lehtihaastattelujen antaja saattoi sivuta lauseella parilla muita antamia haastatteluja.

5.2 Ennen haastattelua

Ensin katson, miten haastatellut kokivat tapahtumat ennen varsinaista haastattelua. Totean, että haastattelun onnistumisen kannalta on tärkeää tehdä muun muassa tarkistamiseen ja käytännön järjestelyihin liittyvät pelisäännöt ennalta selviksi. Haastatellulle on hyvä antaa myös hieman kypsyttelyaikaa haastattelupyynnön ja varsinaisen haastattelun väliin.

5.2.1 Pelisäännöt selviksi ja vähän miettimisaikaa

Tutkimuksessa käsitellyt lehtijutut syntyivät yhtä lukuun ottamatta kaikki toimittajan aloitteesta. Yleisimmin toimittaja pyysi haastateltua lehtijuttuun mielenterveysalan projektin kautta. Projektin työntekijä suositteli sopivaa haastateltavaa, tai projektin tapaamisessa kysyttiin vapaaehtoisista. Kaksi haastateltua päätyi juttuun niin, että entuudestaan tuttu toimittaja pyysi heiltä haastattelua. Vain yhdessä tapauksessa haastateltu oli itse soittanut toimittajalle ja ehdottanut, että tämä tekisi hänen tarinastaan jutun. Tämä haastateltu oli miettinyt lehtijutun antamista pitkään. Hän tarjosi juttua samaan mielenterveysalan lehteen, jossa oli aiemmin nähnyt tutun ihmisen haastattelun.

Haastatellut kertoivat kaikki suostuneensa juttuun saman tien sen enempiä miettimättä. Yleensä haastattelut kuitenkin tehtiin vasta hieman myöhemmin, joten haastatellulle jäi vähän aikaa miettiä, mitä haastattelussa sanoisi.

Ennen varsinaista haastattelua toimittaja ja haastateltava keskustelivat lyhyesti lähinnä siitä, mitä juttu käsittelee. Vain yksi haastateltu sanoi, että haastattelun aihe selvisi hänelle vasta haastattelun jälkeen. Muut yksittäiset keskustelut koskivat nimen kertomista jutussa ja tarkistusmahdollisuutta. Yleensä toimittajan kanssa keskustelut ennen haastattelua jäivät melko lyhyiksi, poikkeuksena seuraava tapaus.

Aikakauslehteen kirjoittava toimittaja puhui haastatellun kanssa moneen kertaan puhelimesta ennen varsinaista haastattelua. Toimittaja puhui jutun sisällöstä ja varmisti moneen otteeseen, että haluaako haastateltu varmasti kertoa lehdessä omista terapiakokemuksistaan. Toimittajan varmistelu tuntui haastatellusta oudolta. Haastateltu ihmetteli myös toimittajan tapaa pyytää haastattelua. Toimittaja ei ollut pyytänyt haastattelua suoraan, vaan vihjaili kautta rantain etsivänsä jotakuta sopivaa haastateltavaa. Ainakin tämä haastateltu odotti selvästi toimittajalta suurempaa toimintaa ja reippaampaa otetta.

Niemen haastattelemat toimittajat kokevat, että ennen varsinaista haastattelua käyty keskustelu on tärkeää etenkin silloin, kun haastatellaan tavallisia, julkisuudessa harvoin esiintyviä ihmisiä. Niemen mukaan toimittaja saattaa selittää haastateltavalle hyvinkin tarkkaan, kuinka juttu tehdään, tai antaa jo haastattelua sovittaessa vinkkejä siitä, mitä asioita haastateltava voi miettiä valmiiksi. Julkisuuden henkilöitä ei tarvitse toimittajien mielestä niin pehmitellä, sillä haastattelujen antaminen katsotaan osaksi heidän työtään.⁵⁶

Ennalta käyty keskustelu vaikuttaa myös haastateltujen puheista päätellen tärkeältä. Tästä kertoo varsinkin yksi tapaus, jossa haastateltu ei mielestään saanut tarpeeksi taustatietoa. Toimittaja ja haastateltu olivat sopineet puhelinhaastattelusta. Haastatteluajasta ei ollut sovittu, ja kun toimittaja soitti, haastateltu sattui istumaan kahvilassa ystävänsä kanssa. Haastateltua häiritsi vilkas haastattelupaikka, sekä se, että toimittaja ajoi haastattellessaan autoa. Myös se kismitti, että toimittaja kertoi vasta haastattelun alussa, ettei anna juttua tarkistettavaksi.

”Mää oisin halunnu kyllä etukäteen tietää sen että hän tekee sen autossa ajaen, ja että sitä ei oikolueta. Vaikka mä siihen suostuin, niin jotenkin mä olin niin puun ja kuoren välissä, että mun oli ikään kuin sanottava kyllä. Mää koin pikkusen niin että mun oli sanottava, kun hän sano sen vasta kun se soitti siitä autostaan, se sano että hänhän ei sitten koskaan oikolueta näitä tekstejään. Mää rupes ajatteleen niinku häntä, että hän istuu autossa, ja sillon kiire, ja nyt sitte mää sanoin jees. Mää olisin varmaan sanonuki jees, mutta se ois ollu kivempi tietää etukäteen, kun sitten se jäi vähän niinku jurraan, rupes miettiin et pitäskö mun sittenkin sanoo et en mää anna tätä jos en mää saa lukee. Mää aloin sitä tankkaan, ja se vei energiaa, se haastattelu eteni ja eteni, ja mul oli pää vielä miettimässä sitä et miks se tekikin tollain. Että tarpeeks näitä tietoja pitäis olla etukäteen, että vois vähän miettiä.”

Melkein kaikissa lehtijutuissa jäi haastattelupyynnön ja varsinaisen haastattelun väliin jonkin verran aikaa. Tuona aikana haastatellut muun muassa miettivät, mistä haluaisivat puhua ja mistä eivät. He myös juttelivat asiasta perheenjäsentensä kanssa.

⁵⁶ Niemi 2004: 57

Monet haastatellut miettivät tarkkaan omia rajojaan ennen haastattelun antamista. Muutama päätti olla kertomatta itsestään liian arkaluontoisia asioita julkisuuteen. Yksi vältti puhumasta entisellä työpaikalla kokemastaan henkisestä väkivallasta. Hän pelkäsi, että jos työpaikka olisi tunnistettavissa, siitä voisi seurata oikeudellisia seurauksia, tai joku voisi haluta kostaa hänelle. Toinen ei halunnut kertoa konkreettisia tapahtumia omasta elämästään, koska pelkäsi, että jutusta tulee liian sensaatiohakuinen.

Moni haastateltu mietti sitä, minkä verran muista ihmisistä sopii puhua. Jotkut antoivat perheenjäsentensä päättää, mitä heistä saa sanoa julkisuudessa. Joku ei halunnut mainita mitään kenestäkään muusta. Eräs kysyi lapsiltaan lupaa, ennen kuin suostui antamaan koko haastattelua.

Vaikuttaa siltä, että tämä haastattelupyynnön ja haastattelun välinen aika on varsinkin julkisuuteen tottumattomille haastateltaville hyvin tärkeä kypsytelyaika. Tällä kypsytelyajalla tuntuu olevan myös yhteys siihen, millaisia seurauksia haastattelun antamisesta koituu haastateltavalle. Tätä pohdin tarkemmin luvussa 6.1.

5.3 Haastattelu

Tässä alaluvussa tarkastelen itse haastattelutilannetta. Huomaan, että haastateltuja miellyttävät selkeät kysymykset, avoin keskusteluilmapiiri ja tasavertaisesti haastateltavaan suhtautuva toimittaja. Haastattelutilanteen ei kuitenkaan pidä olla liian kaverillinen.

5.3.1 Kunnan haastattelussa on selkeät kysymykset

Haastattelupaikoista yleisin oli kahvila: siellä tehtiin kymmenestä lehtihaastattelusta neljä. Kaksi haastattelua tehtiin mielenterveysalan yhdistyksen tiloissa ja kaksi haastattelun kotona. Haastatteluista vain yksi oli puhelinhaastattelu, muut tehtiin kasvokkain. Kahden haastattelun sijainti jäi haastattelussa mainitsematta. Haastatellut eivät juuri kommentoineet haastattelupaikan toimivuutta, mistä päätelen heidän olleen tyytyväinen paikkavalintoihin. Vain puhelinhaastattelun antanut oli tyytymätön haastattelupaikkaan, vilkkaaseen kahvilaan, jossa hän sattui istumaan, kun toimittaja soitti.

Haastattelun kestoja yksikään haastateltavista ei ottanut oma-aloitteisesti puheeksi. Kahdelta kysyin asiaa. Heistä toisen haastattelu oli kestänyt tunnista kahteen, toisen melkein kolme tuntia. Nauhurin käytöstä mainitsi vain kaksi. Toinen siksi, että jännitti nauhuria, ja tämä teki

puhumisen alussa vaikeaksi. Yksi haastatteluista oli ryhmähaastattelu, jossa toimittaja haastatteli yhtä aikaa useita ihmisiä.

Haastateltujen kertomusten perusteella journalistiset haastattelut poikkesivat hyvin paljon toisistaan. Useimmissa tapauksissa toimittaja esitti selkeitä kysymyksiä ja ohjasi haastattelun kulkua. Muutama haastattelu muistutti kuitenkin enemmän kavereiden välistä jutustelua kuin haastattelua. Toista ääripäätä edusti haastattelu, joka kulki kokonaan haastatellun suunnitelman mukaan. Haastatellut olivat pääosin tyytyväisiä toimittajan tapaan haastatella. Monet tuntuivat silti odottavan toimittajalta jutustelun sijaan selkeitä kysymyksiä.

Selkeät kysymykset olivat monen mielestä merkki siitä, että toimittaja on perehtynyt aiheeseen ja tietää mistä kirjoittaa. Tämä helpotti toimittajalle puhumista. ”Se osas kysyä semmosia kysymyksiä, mihinkä oli aika helppo vastata”, eräs haastateltu tiivisti. Jos haastattelu eteni toimittajan tekemien selkeiden kysymysten mukaan, haastateltavalla oli usein myös tunne siitä, että haastattelu on toimittajan käsissä.

Haastateltujen kertoman mukaan moni toimittaja onnistui yhdistämään jutustelevan tyylin ja selkeät kysymykset: moni haastateltu koki haastattelutilanteen rennoksi ja miellyttäväksi sekä toimittajan kysymykset hyväksi. Yhdessä tapauksessa haastattelutapa muistutti kuitenkin niin paljon kavereiden välistä rupattelua, ettei haastateltu enää kokenut tilannetta varsinaiseksi haastatteluksi.

”Mä en tiedä sit et oliko hänellä [toimittajalla] vähä huono päivä tai jotain, ku hän tuli, ja ei hänellä ollut mitään kysymyksiä. Ku mä oon kova puhumaan muutenki, ni mä sitten vaan puhuin ja höpötin.”

Tässä tapauksessa tilanne muuttui hieman hankalaksi, sillä kaverillinen tunnelma sai haastatellun puhumaan toimittajalle enemmän, kuin mitä hän halusi juttuun kirjoitettavan. Mielestäni tämä esimerkki osaltaan kertoo siitä, että hyvään haastatteluun kuuluvat selkeät kysymykset. Kysymysten esittäminen muistuttaa haastateltua siitä, että hän puhuu lehtijuttua kirjoittavalle toimittajalle, ei kaverille. Liian jutusteleva haastattelutapa voi johtaa haastateltua harhaan, mikä ei mielestäni ole reilua. Myös Niemen haastattelemat toimittajat olivat sitä mieltä, että yleisen jutustelun ja varsinaisen haastattelun välille on tehtävä selkeä erottelu⁵⁷.

Selkeät kysymykset edellyttävät toimittajalta alkuvalmisteluja ja perehtymistä aiheeseen, tässä tapauksessa mielenterveysasioihin. Tutkimuksessaan Niemi huomasi, että ennen haastattelua

⁵⁷ Niemi 2004: 57–58

tapahtuva ennakkovalmistelu jää usein oppikirjan ohjeita vähäisemmäksi. Syiksi tähän löytyivät ajan puute sekä vähäiset tai kokonaan puuttuvat ennakkotiedot haastateltavasta.⁵⁸ Kun haastatellaan tavallista ihmistä, toimittaja ei yleensä voi hankkia ennakkotietoja haastateltavasta. Sen sijaan aiheesta, eli tässä tapauksessa mielenterveysasioista, toimittaja voi hankkia tietoa etukäteen. Haastatellut tuntuvat huomaavan herkästi sen, onko toimittaja aiheeseen perehtynyt vai ei. Perehtymättömyys herätti haastatelluissa epäluuloa. Toimittajan väärin käsitysten korjaaminen vei joskus aikaa itse haastattelulta.

Vain yhdessä tapauksessa haastateltu otti selvästi ohjat käsiinsä haastattelutilanteessa. Tutkimukseni kokonein haastateltava (ks. luku 5.1) oli ottanut haastatteluun mukaan tulevan luentonsa rungon, ja eteni haastattelussa rungon mukaisesti. Haastattelun eteneminen, sisältö ja jopa tunnelma olivat haastatellun kertomasta päätellen hänen hallinnassaan, ei toimittajan. Hän sanoi esimerkiksi haluavansa olla toimittajan kanssa kasvokkain nähdäkseen tämän reaktiot. Tällöin hän huomaa, jos puheena oleva asia alkaa ahdistaa toimittajaa. Seuraavassa sitaatissa hän perustelee, miksi hän haluaa nähdä toimittajan reaktiot haastattelun aikana:

”No en mä äinakaan halua aiheuttaa ihmisille ahdistusta. Kyllä mä haluan et se haastattelutilanne on semmonen miellyttävä, toinen toistansa kunnioittava, eteenpäin vievä, huumorintajuinen.”

Kysymysten esittäminen ja vastaaminen on journalismin peruselementti, mutta se voi toimia myös sellaisena identiteettiä rakentavaa dialogina, josta puhuin luvussa 4.1.1. Selkeiden kysymysten kaipuu voi siis liittyä myös tähän identiteettityöhön.

5.3.2 Avointa, muttei liian avointa keskustelua

Henkilöhaastattelua tekevä toimittaja haluaa saavuttaa haastatellun luottamuksen, jotta tämä puhuisi avoimesti asioistaan, Niemi tiivistää⁵⁹. Tekemissäni haastatteluissa selvisi, että myös haastatellut pitivät tärkeänä sitä, että toimittajalle on helppo puhua. Toisaalta haastateltu harvoin haluaa olla toimittajalle täysin avoin. Moni joutui pohtimaan joko itsekseen tai toimittajan kanssa sitä, missä yksityisyyden raja kulkee.

Myös Niemi huomasi tutkimuksessaan, että toimittajan ja haastateltavan toiveet avoimuuden tasosta eivät aina käy yksiin. Niemen haastattelemat toimittajat kuitenkin vakuuttivat, että jos

⁵⁸ Niemi 2004: 54

⁵⁹ Niemi 2004: 5

haastateltu ei halua vastata johonkin kysymykseen, sitä ei toisteta. Korkeintaan he yrittävät perustella haastateltavalle sitä, miksi kysymykseen olisi hyvä vastata. Niemen mukaan toimittajat kunnioittavat haastateltavan pyyntöä siitä, että jotain asiaa ei julkaistaisi.⁶⁰ Tätä hienotunteisuutta haastatellut osaavat arvostaa, kuten näkyy seuraavasta sitaatista.

V: Oliko toimittajat siun mielestä asiantuntevia?

”Oli. Oli. Ja se asiantuntemus kertoo siitä, miten ne kohtelee haastateltavia.(--) Jos olis semmonen toimittaja joka ei kauheesti tiedä [mielenterveysasioista], se saattais olla semmonen että se kysyis kauheen tökerösti ja tavallaan painostas ihmistä kertomaan enemmän ja enemmän. Se [haastateltavan tapaama toimittaja] otti huomioon sen, mitä toinen halus kertoo, et se ei väen väkisin kaivanu sieltä jotain asiaa.”

Haastatellun kohtaamat toimittajat eivät kuitenkaan joka kerta toimineet näin hienotunteisesti. Yksi haastateltu kertoi, kuinka toimittaja suostutteli häntä antamaan tarinansa yksityiskohtia julkaistaviksi, koska ne ovat ”niin kiinnostavia”, ja hänen tarinansa ”niin hurja”. Tämä haastateltu oli selkeiden kysymysten puuttuessa mennyt puhumaan toimittajalle enemmän, mitä halusi juttuun painettavan (ks. luku 5.3.1).

”Hän [toimittaja] sano, et jokikin ihminen oli kertonu todella paljon jostain henkilökohtaisista asioistaan. Et ’kyl muutkin on kertonu vaikka mitä’. Mä sanoin että okei, se on heidän asiansa. Mut mun mielestä se ei oo olennaista jutun kannalta. Että niin. Jouduin sitä perusteleen vähäsen.”

Suostutteluista huolimatta haastateltu pysyi kannassaan, ja lopulta toimittaja tyytyi siihen. Muuten toimittajien ja haastateltujen poikkeavat toiveet avoimuuden määrästä eivät juuri aiheuttaneet ongelmia. Aineistoni perusteella vaikuttaa siltä, että jos haastateltu on ehtinyt miettiä haastattelua etukäteen, ja jos haastattelutilanne on rauhallinen ja miellyttävä, on haastatellun melko helppo pitää kiinni omista rajoistaan. Mielestäni se on haastatellun oikeus. Vain yhdelle haastatellulle kävi niin, että hän meni kertomaan haastattelussa enemmän, kuin mikä oli hänelle hyväksi. Siitä kerron luvussa 6.1.

5.3.3 Hyvä haastattelija on asiantunteva ja tasavertainen

En kysynyt haastatelluilta suoraan sitä, millainen toimittaja on hyvä haastattelija. Silti keskusteluissa nousi esiin ajatuksia, joista voi koota hyvän haastattelijan profiilin – haastateltujen näkökulmasta tietenkin. Lyhyesti sanottuna haastateltujen mielestä hyvä haastattelija on

⁶⁰ Niemi 2004: 52

asiantunteva, suhtautuu haastateltavaan tasavertaisesti, pitää ohjat omissa käsissään, ei pyri tekemään jutusta sensaatiomaista eikä tee haastattelua kiireessä.

Haastateltujen näkemys siitä, miten toimittajan tulisi haastattelussa toimia, kävi ilmi lähinnä kommentteista, joissa toimittajia keuhuttiin tai heidän toimintaansa hämmästeltiin. Suoria moitteita toimittajaa kohtaan kuului äärimmäisen harvoin, mikä on sinänsä kiinnostava yksityiskohta. Moitteiden puuttuminen voi johtua siitä, että haastatellut tiesivät tutkimuksen tekijän olevan myös toimittaja. Se voi myös kertoa siitä, että haastatellut eivät ajattele, että he voisivat varsinaisesti esittää mitään vaatimuksia toimittajien toiminnalle. Ehkä he ajattelevat, että median toimintatapoihin on vain sopeuduttava.

Tärkein hyvän haastattelijan piirre tuntui olevan asiantuntemus. Asiantunteva toimittaja tiesi mitä kysyä ja oli perillä aiheesta. Erään mielestä asiantuntemus näkyi siinä, että haastattelija kohteli haastateltavaa tasavertaisesti ja hienotunteisesti, eikä painostanut kertomaan enemmän kuin mitä haastateltu halusi. Pelkkä kirjatieto ei hänen mielestään tehnyt toimittajasta asiantuntevaa. Kun haastattelijana oli asiaan perehtymätön toimittaja, haastateltua pelotti, että ymmärsikö toimittaja häntä ja mitähän se mahtaa kirjoittaa lehteen.

Sensaatiohakuisuutta pidettiin huonona toimittajan ominaisuutena ja vastakohtana hienotunteisuudelle ja asiantuntemuudelle. Kaksi haastateltua joutui vääntämään toimittajan kanssa kättä siitä, miten raflaavia yksityiskohtia juttuun tulee. Kolmas luotti siihen, että saa tarkistusvaiheessa poistaa liian räväkät kohdat.

Muutama haastateltu nosti esille tasavertaisuuden. Tästä puhuu myös Lauri Kotilainen kirjassaan Parempi lehtijuttu. Kotilaisen mielestä tärkein osa haastattelijan ammattitaitoa on luontainen, aistittavissa oleva tasaveroisuus toisten ihmisten kanssa. Hyvä haastattelutilanne on sellainen, missä tavallinen ihminen keskustelelee toisen tavallisen ihmisen kanssa, tekee muistiinpanoja ja tallentaa keskustelun.⁶¹ Haastatellut ovat Kotilaisen kanssa samoilla linjoilla.

V: Millasta se sit oli puhua toimittajalle?

” Ei se ollu vaikeeta. Ei, ei ollenkaan. (--) Niil on semmone asenne, et ne tulee vähän niinku ystävät, et ei ne tuu sillai: ’minä olen toimittaja, minä olen toimittaja, sinä olet vain haastateltava’. Vaan ne tulee samalla tasolla, ihmisenä ihmiselle, et ei se auktoriteetti lyö sitä toista tänne näin [osoittaa maahan]. Sillon hirveen suuri merkitys siinä haastattelutilanteessa.”

⁶¹ Kotilainen 2003: 140

Tasavertaisuudesta puhuttiin muun muassa sanomalla, että toimittajat ovat kuin kavereita, he ovat samalla tasolla tai kohtaavat ihmisen ihmisenä. Kaverimaisessa kohtaamisessa näyttää piilevän kuitenkin se riski, että roolit hämärtyvät, eikä haastateltu koe tilannetta haastatteluksi. Siksi onkin tärkeää, että toimittaja pitää ohjat omissa käsissään, esittää selkeitä kysymyksiä ja pysyy roolissaan.

5.4 Jutun muokkaaminen julkaisukuntoon

Seuraavaksi pohdin jutun tarkistusvaihetta ja siinä ilmeneviä ongelmia. Huomaan, että haastateltujen käsitykset tarkistusoikeuksista poikkeavat paljon. Lopulta kaikki haastatellut olivat kuitenkin melko tyytyväisiä heistä tehtyihin juttuihin.

5.4.1 Jutuista korjataan faktoja ja tyyliseikkoja

Yhtä lukuun ottamatta kaikki haastatellut löysivät heistä kirjoitetuissa jutuissa jotain korjattavaa, mikäli korjausmahdollisuuden saivat. Tarkistusmahdollisuutta ei ollut tunnustuksellisen lehden jutussa, joissakin paikallislehden jutuissa eikä suuren sanomalehden tekemässä ryhmähaastattelussa. Yleensä korjattavaa löytyi yksittäisissä kohdissa, mutta kerran haastateltu pisti koko jutun uusiksi.

Muutama haastateltu halusi korjata jutun kieltä. He muun muassa korjasivat kirjoitusvirheitä ja mielestään huonoja ilmaisuja. Eräs haastateltu halusi esimerkiksi muuttaa kohtaa, jossa sana ”dramaattinen” toistui kahdessa lähekkäisessä lauseessa. Yksi haastateltu taas nimenomaan sanoi, ettei halua puuttua juttuun, koska ei hallitse pitkää tekstiä, ja juttu olisi saattanut muuttaa muotoaan hänen korjaustensa myötä. Ylipäätään haastatelluille tuntui olevan tärkeää se, että heistä tehty juttu on hyvin kirjoitettu.

Pari haastateltua halusi oikaista virheellisiä tai epätarkkoja tietoja. Vain yksi haastateltu ei viitsinyt korjata virhettä, vaikka sai siihen mahdollisuuden. Tämän haastatellun mielestä lastenlasten lukumäärää koskevalla virheellä ei ollut merkitystä, sillä juttu ”loppujen lopuksi oli ihan todenperäinen ja ihan hyvä”.

Nimettömänä jutun antanut haastateltu olisi halunnut poistaa jutusta joitakin niin sanottuja hämäystietoja, joita toimittaja lisäsi suojellakseen haastatellun anonymiteettiä. Haastatellun mielestä hyvä hämäystieto oli väärä lasten määrä. Jutussa kerrottiin myös hänen pedofiilisesti

käyttäytyneestä isästään, ja toimittaja oli lisännyt omiaan isän tekoihin. Tästä haastateltu ei pitänyt.

”Se riittää ku sanoo et on pedofilisia yllykkeitä. Et ei sitä tartte sitä kaameinta ja vaikeinta asiaa viä enemmän siinä esille tuoda. Ja ku se ei oo fakta, niin sillai se mua ärsytti, ku se ei ollut totta se alastomana keikkuminen.”

Yksi haastateltu ei ollut lainkaan tyytyväinen hänestä kirjoitettuun juttuun. Hänen mielestään juttu oli sekava ja sisälsi irrallisia lauseita ilman mitään punaista lankaa. Hän ei myöskään tunnistanut itseään jutusta. Haastateltu sai jutun sähköpostilla luettavaksi, kirjoitti sen uusiksi ja lähetti takaisin toimittajalle. Toimittaja vielä muokkasi juttua tämän jälkeen. Haastatellun mielestä lehteen päätnyt juttu oli silti enemmän hänen kuin toimittajan käsialaa.

Niemen mukaan toimittajat ajattelevat, että jutun lukeminen ennen julkaisua on oikeus, jota tarjotaan tavallisille haastateltaville ennen haastattelun alkua haastateltavan rentouttamiseksi. Näin haastateltava uskaltaa puhua vapaammin.⁶² Yhden haastatellun kohdalla asia meni täsmälleen näin: haastateltu uskalsi puhua rennosti, koska tiesi voivansa sensuroida jutusta pois lipsautukset, joita ei halua lehteen. Toinen haastateltu hermostui kuullessaan, ettei saa tarkistaa juttua.

Pyydyt korjaukset menivät pääosin läpi, ja haastateltu pääsi jutusta yhteisymmärrykseen toimittajan kanssa. Ainoastaan hämäystiedoista ärsyyntynyt haastateltu ei saanut tahtoaan läpi. Häntä haastatellut toimittaja loukkaantui korjauspyynnöistä, ja haastateltu päätti antaa asian olla.

5.4.2 Tarkistusoikeudet selviksi ennen haastattelua

Haastateltujen kokemat ongelmat juttujen tarkistusvaiheessa ovat yksittäistapauksia. Tässä luvussa kerron ensin nuo koetut ongelmat. Sen jälkeen pohdin sitä, miten haastatellut ymmärtävät oman tarkistusoikeutensa. Totean, että koska selviä kaavoja tarkistusvaiheeseen ei ole, toimittajan tulisi selvittää tarkistusoikeudet haastatellulle ennen haastattelua.

Aloitin siis tarkistusvaiheessa koetuista hankaluuksista. Yksi haastateltava harmitteli sitä, ettei saanut lainkaan tarkistaa juttua. Toinen taas suuttui siitä, että toimittaja ei meinannut pitää lupaustaan kertoa jutussa haastatellun opiskelemasta vaihtoehtohoidosta. Kolmas haastateltu koki kiusalliseksi pitkän odotusajan ennen jutun tarkistusta ja julkaisua. Jutun julkaisupäivä

viivästyi alkuperäisestä. Haastattelun jälkeen kului kuukausia, ennen kuin haastateltu sai jutun luettavakseen ja se julkaistiin. Lehtihaastattelu oli haastatellulle ensimmäinen, ja hän jännitti, minkälaisen jutun toimittaja hänestä kirjoittaa, ja ehtiikö hän tarkistaa jutun ennen julkaisua. Sama haastateltu oli sopinut toimittajan kanssa myös kuvien tarkistamisesta. Toimittaja lähetti haastatellulle juttuun valitut kolme kuvaa nähtäväksi. Näistä haastateltu hylkäsi yhden. Haastateltu harmittelee sitä, ettei saanut valita kaikista otetuista kuvista, vaan vain näistä kolmesta kuvaajan valitsemasta. Vaikuttaa siltä, että tässä kohtaa haastateltu on ymmärtänyt tarkistamisoikeudet käytäntöä laajemmiksi.

Edellä kertamani esimerkki herättää kysymään, ymmärtävätkö haastatellut sen, kuinka paljon he voivat vaikuttaa jutun lopulliseen sisältöön. Tekemieni haastattelujen perusteella näyttää siltä, että osa haastatelluista käsittää tarkistusoikeuden suunnilleen samoin kuin toimittaja: virheelliset tiedot saa korjata, mutta jutun sisältö on lopulta toimittajan käsissä.

V: Entä opitko sie journalismista jotain?

”(–)Sen opin, minkä oon ehkä ennenkin tiennyt, että se toimittaja viimekädessä järjestää nämä asiat. Ja oikeestaan tässäkin se oli hyvä, en mä ois varmaan näin, se on joutunu kuuntelemaan sen nauhan, ja ne kysymykset ei oo varmaan menny tässä järjestyksessä, vaan se on ite sitte rakennettu sen siitä mitä on kuullu ja tehny sitten oman kuvan ja kirjottanu sen. Että siihen niinku täytyy suostua.”

Kaksi haastateltua näki mahdollisuutensa vaikuttaa juttuun laajempaan kuin muut. Jutun tarkistusvaiheessa he puuttuivat paitsi virheisiin, myös tyyliseikkoihin, jutun rakenteeseen ja kuviin. Toinen heistä mietti, mitä olisi käynyt, jos hän ei olisi hyväksynyt yhtään tarjottua kuvaa. Olisiko koko juttu jäänyt julkaisematta? Seuraavassa sitaatissa toinen pohtii sitä, kuka jutun sisällön lopulta päättää.

”Ihmisil on voinu olla semmonen ajatus johonkin lehtijuttuihin suostumisesta, et siel sit todella vaaditaan että, ensinnäkin että pitää olla jotain aivan karseeta, ja sit et sillä mässäillään. Mut mulle tuli ainakin ihan eri kuva, et päinvastoin, että haastateltavallahan kuitenkin viime kädessä se määräysvalta siitä on et mitä siihen juttuun laitetaan, ja mitä hän kertoo itestään. Ja vaik kertoiskin niin voi sanoo että, tai ainakin [toimittaja] sano mulle, että mä voin joka asiasta sanoo viel et jos mä en haluu.”

Molemmat haastatellut pääsivät yhteisymmärrykseen toimittajan kanssa, ja heidän korjausehdotuksensa menivät pääsääntöisesti läpi. Haastateltujen näkemykset kuitenkin herättävät pohtimaan sitä, millaisia oikeuksia heille todella kuuluu. Journalistin ohjeet

⁶² Niemi 2004: 52, 58

haastateltavan oikeuksista tuntuvat sellaisinaan soveltuvan parhaiten tilanteisiin, joissa asia-artikkeliin haastatellaan eri näkökulmia edustavia ihmisiä. Ohjeiden mukaan tarkistus-oikeus koskee vain haastateltavan omia lausumia, ja haastateltavan kieltoon julkaista lausumansa tulee suostua vain, jos olosuhteet ovat haastattelun antamisen jälkeen muuttuneet olennaisesti⁶³. Nämä ohjeet tuntuvat riittämättömiltä, kun puhutaan henkilöhaastattelusta, jossa tavallinen ihminen kertoo arkaluontoisista asioistaan. Lehtityön oppikirjat eivät antaneet juuri tämän seikkaperäisempiä neuvoja, eivät myöskään vuosien varrella tekemäni muistiinpanot tiedotusopin luennoilta. Sen sijaan Julkisen sanan neuvoston periaatelauselmista ja yksittäisistä päätöksistä saa jotain apua dilemmaan.

Julkisen sanan neuvosto (JSN) antoi vuonna 1981 haastattelua koskevan periaatelausuman, koska katsoi, että tiedotusvälineiden tarkistamiskäytäntö oli epäyhtenäinen, ja että haastateltavien keskuudessa vallitsi asiasta eriäviä käsityksiä ja ristiriitaisia odotuksia. Lausumassaan JSN toteaa, että ennalta tarkistamista koskevia periaatteita ei voida soveltaa kaavamaisesti. Ensinnäkin tavalliselle kansalaiselle on usein perusteltua myöntää laajempi tarkistamismahdollisuus kuin päätöksentekijöille ja muille vaikuttajille. Myös henkilöhaastatteluissa on haastateltavalla tavallista laajempi tarkistamisoikeus.⁶⁴

Tutkimukseni tapauksissa kaikki haastatellut ovat ”tavallisia ihmisiä”, ja useimmat heistä tehdyt jutut ovat muodoltaan henkilöhaastatteluita. Lisäksi aihe jutuissa on arkaluontoinen. Journalistin ohjeiden mukaan yksityiselämään kuuluvia erityisen arkaluonteisia seikkoja voi julkaista vain asianomaisen suostumuksella⁶⁵. Nämä seikat antavat siis aihetta tavallista laajemmalle tarkistus-oikeudelle. Jossain tämänkin oikeuden raja silti kulkee. Missä, siihen antaa suuntaviivoja JSN:n päätös erästä kantelusta vuodelta 2006.

JSN:n käsittelemän kantelun tekijä sairasti MS-tautia, ja Valitut palat haastatteli häntä tautia käsittelevään juttuun. Kantelijan mielestä juttu liioitteli hänen sairautensa oireita eikä hänen korjauspyyntöjään toteutettu. Vapauttavassa päätöksessään JSN toteaa, että vaikka kantelija kokee osuutensa jutussa kielteisenä, niin otsikointi, jutun muu kokonaisuus sekä sen sävy kuuluvat lehden journalistiseen päätösvaltaan. Päätäntävaltaa ei saa luovuttaa ulkopuolisille edes haastattelun tarkastamisen yhteydessä. JSN myös huomauttaa, että suostuessaan haastatteluun kantelija on hyväksynyt arkaluonteisten seikkojen käsittelyn julkisuudessa.⁶⁶

⁶³ Journalistin ohjeet kohdat 17 ja 18

⁶⁴ JSN 1981

⁶⁵ Journalistin ohjeet kohta 27

⁶⁶ JSN 2006

JSN:n linjauksista voisi vetää seuraavan johtopäätöksen. Tavalliselle ihmiselle, josta tehdään mielenterveysasioita käsittelevä henkilöjuttu, kuuluu tavallista laajemmat tarkistus oikeudet. Otsikointi, jutun kokonaisuus ja sävy jäävät kuitenkin toimituksen päätettäväksi. Käytännössä tämä tarkoittaisi kai sitä, että haastatellun annetaan pelkkien lainausten sijaan lukea koko juttu, mutta toimittaja itse päättää, mitä muita kuin suoriin lainauksiin liittyviä korjauksia hän tekee.

Tarkistamiseen liittyviin oikeuksiin ei ole helppoja ratkaisukaavoja. Siksi olisikin mielestäni aiheellista, että toimittaja tekisi tarkistuksen pelisäännöt selviksi ennen haastattelua silloin, kun kyseessä on tavallinen, julkisuuteen tottumaton haastateltava. Mielestäni on tärkeää, että toimittajan ja haastatellun näkemykset haastateltavan oikeuksista vastaavat toisiaan. Näin vältytään ikäviltä väärinkäsityksiltä. Jos haastateltu luulee oikeuksiaan todellista laajemmiksi, hän voi tuntea itsensä huijatuksi, jos ei saakaan korjauksiaan läpi.

Suostutelllessaan haastateltavaa juttuun toimittaja saattaa luvata tälle tavallista laajemmat oikeudet. Tutkimukseni haastatelluista yksi sai luvan tarkistaa myös kuvat, toinen luvan perua jälkikäteen minkä tahansa sanomisensa. Lisäksi eräälle toimittaja oli lupailut kertoa jutussa vaihtoehtohoidosta, jota haastateltu opiskeli. Haastateltu piti sitä ehtona suostumiselleen. Lopulta toimittaja ei halunnutkaan edes mainita hoitomuotoa, ja he joutuivat väentämään aiheesta kättä tarkistusvaiheessa. Timo Vuortaman mukaan ehdollisen suostumuksen hyväksyminen ei ole hyvän journalistisen käytännön kannalta suositeltavaa. Jos Journalistin ohjeista poikkeavia sopimuksia kuitenkin tehdään, sitovat ne molempia osapuolia.⁶⁷

Selvien sääntöjen puuttuessa toimittajan arviointikyky on ratkaisevassa asemassa. Tarkistamisvaiheessa toimittajan on syytä muistaa ainakin se, ettei jonkun asian julkistaminen saisi aiheuttaa asianomaiselle tai hänen omaisilleen tarpeetonta kärsimystä⁶⁸. Näitä seurauksia pohdin tarkemmin luvussa 6.

5.4.3 Hyvästä jutusta tunnistaa itsensä

Tämän luvun analyysi päättyy siihen, kun haastateltu näkee valmiin jutun kädessään. Henkilöhaastatteluja tekevät toimittajat toivovat, että haastateltava ja hänen läheisensä tunnistavat ihmisen jutusta, selviää Niemen tutkielmasta. Heidän mielestään parasta on, jos haastateltava ajattelee juttua lukiessaan, että juuri noin ajattelen. Haastatellun äänen kuuluminen

⁶⁷ Vuortama 1984: 88–89

⁶⁸ JSN 1980

jutussa edellyttää sitä, että toimittaja on osannut kuunnella haastateltua.⁶⁹ Millaisen arvion valmiit jutut sitten saavat näiltä haastatelluilta?

Samoin kuin toimittajat, myös haastatellut ajattelevat, että hyvästä jutusta tunnistaa itsensä. Yksi sanoi pitävänsä tärkeänä sitä, että voi allekirjoittaa jutun. Toinen kiitti sitä, että jutussa on vain hänen ajatuksiaan ja näkemyksiään elämästä, ei toimittajan omia lisäyksiä. Aina ei toimittaja onnistunut tässä. Eräs haastateltu koki, että toimittaja oli tehnyt juttuun todellista onnelliseman lopun.

Arvioidessaan itsestä kirjoitettuja juttuja haastatellut ajattelevat asiaa myös lukijan kannalta. Yksi kiitti sitä, että toimittaja oli osannut kääntää hänen ammattislanginsa kielelle, jota lukijakin ymmärtävät. Toisen mielestä oli hyvä, että juttu ei ollut pelkkää kylmää asiaa, vaan siinä näkyivät myös tunteet. Tällöin hänen mielestään lukijakin voi ymmärtää, mistä on todella kyse. Yksi haastateltu oli mielissään siitä, että juttu oli pehmeä ja empaattinen. Toinen siitä, että juttu oli asiallinen, ei liian rajusti ja sensaatiomaisesti kirjoitettu.

Kaiken kaikkiaan haastatellut olivat melko tyytyväisiä heistä tehtyihin juttuihin. Kuviin taas oltiin selvästi tyytymättömämpiä. Yksi näytti mielestään possulta, toinen pyntätyltä ja liian vanhalta, kolmas lihavalta ja pöhöttyneeltä. Monet olivat selvästi epävarmoja kuvaamisesta, ja kuvien onnistumista jännitettiin kovasti. Muutama haastateltu oli myös ihan tyytyväinen kuviin. Yksi kuva sai jopa kehuja haastatellulta itseltään. Hän piti kuvan rohkeasti eteenpäin suuntaavasta tunnelmasta.

Kaikille haastelluille oli tärkeää, että heistä kirjoitettu juttu on tosi. Muutama haastateltu mietti sitä, olisiko voinut olla haastattelussa vielä avoimempi, ja kertoa vielä rehellisemmin, kuinka rankka sairaus on välillä ollut. Toisaalta he olivat tyytyväisiä siihen, että juttu oli sävyiltään positiivinen ja antoi toivoa selviytymisestä. Tätä autenttisuuden vaatimusta käsittelin luvussa 4.4.

5.5 Yhteenvetoa: ohjeita toimittajille

Tämän luvun tarkoitus oli vilkaista haastattelutilannetta kokemattoman haastatellun näkökulmasta, sillä tästä näkökulmasta toimittajalla on vähänlaisesti tietoa. Nyt katson, mitä tämä kurkistus tuotti. Olen muokannut saamani tulokset käytännöllisiksi ohjeiksi toimittajalle.

⁶⁹ Niemi 2004: 59–60

Ensin kokoon ohjeita koskien haastattelupyynnöitä ja käytäntöjen sopimista. Haastattelun aihe, aikataulu ja tarkistusoikeus on hyvä sopia mahdollisimman selkeästi etukäteen. Tällöin vältytään siltä tilanteelta, että haastateltu kuvittelee esimerkiksi tarkistusoikeutensa todellista suuremmiksi. Tavalliset ihmiset eivät tunne tarkistusoikeuksiaan, joten ne on reilua kertoa heille tässä vaiheessa. He eivät välttämättä ymmärrä, että jutun näkökulma ja sisältö ratkaistaan lopulta toimituksessa. Mikäli toimittaja tekee haastateltavaa suostutellessaan lupauksia koskien esimerkiksi tarkistusoikeutta tai jutun sisältöä, on näistä lupauksista pidettävä kiinni. Epämääräisiä, ympärilyöviä lupauksia ei tule tehdä – haastateltua ei tule johtaa harhaan.

Kun haastattelusta on sovittu, ei sitä kannata tehdä siltä istumalta. Haastatellulle kannattaa jättää hieman miettimisaikaa ennen haastattelua. Tällöin hän ehtii itse miettiä, mistä haluaa puhua ja mistä ei. Tämä on tärkeää varsinkin silloin, jos haastatellulla ei ole jälkikäteen tarkistusmahdollisuutta.

Haastattelutilanteen on hyvä olla rauhallinen ja kiireetön, jotta haastateltu pystyy keskittymään haastatteluun. Kohteen näkökulmasta haastattelutilannetta helpottaa, jos toimittaja on ennalta perehtynyt aiheeseen ja suhtautuu haastateltuun tasavertaisen kunnioittavasti. Helppoimpana koetaan haastattelut, joissa toimittaja esittää selkeitä kysymyksiä. Kovin jutustelevassa haastattelutyylissä on se riski, että haastateltu unohtaa juttukaverin olevan toimittaja, ja puhuu tälle enemmän mitä haluaa julkaistavan. Haastatellulle on tärkeää myös se, että toimittaja ei painosta häntä kertomaan enempää, kuin mitä hän itse haluaa kertoa.

Toimittajan kannattaa välttää sellaista tilannetta, että haastattelun ja julkaisun väliin jää runsaasti aikaa. Kokematonta haastateltavaa saattaa hermostuttaa, kun hän odottaa jutun julkaisua. Tällöin myös haastattelussa annetut tiedot ovat saattaneet vanhentua.

Antamissani ohjeissa kuuluu haastateltujen ääni. Toimittaja ei tietenkään saa tehdä haastattelua täysin haastateltujen ehdoilla, vaan toimituksellinen päätöksenteko kuuluu toimitukseen. Toimittaja kuitenkin haastattelee ihmisiä päivittäin, ja yhä useampi haastatelluista on niin sanottuja tavallisia ihmisiä, joilla ei ole kokemusta mediasta. Mielestäni jo siksi toimittajien on syytä vilkaista asiaa vaihteeksi haastateltujen näkökulmasta.

Haastateltavien kokemusten tarkastelu jäi tutkielmassani hieman suunniteltua ohuemmaksi. Tämä johtuu ensinnäkin tutkielmani laajuudesta, toiseksi siitä, että osa tekemistäni haastatteluista ei koskenut lehtijutun tekoa. Aineisto olisi antanut aiheita myös syvällisempiin pohdintoihin esimerkiksi siitä, millaisena tavalliset ihmiset mieltävät journalismin ja omat toimintamahdollisuutensa siinä. Uskon silti, että tälläkin tarkastelulla on jotain kiinnostavaa sanottavaa toimittajille. Ainakin tulokset valaisevat hieman sitä, millaisia käsityksiä

haastatelluilla on journalismin käytännöistä. Lisäksi ne antavat toimittajalle vinkkejä, miten haastattelutilanteesta voi tehdä miellyttävän. Toisaalta ne saavat myös miettimään, voiko mukava haastatteluilmapiiri saada haastatellun unohtamaan sen, että kyseessä on kuitenkin haastattelu, ei juttelutuokio ystävän kanssa.

6 JOURNALISTISEN JUTUN SEURAUKSET HAASTATELLULLE

Tietoa haastateltujen kokemuksista journalismissa tuntuu olevan vähän, haastattelun antamisen seurauksista vielä vähemmän. Yritän nyt avata keskustelua seurauksista, joita mielenterveydestä julkisesti puhumisella saattaa olla kokemattomalle haastatellulle. Aineistoni perusteella haitallisten seurausten riski näyttää pieneltä mutta todelliselta, joten se on otettava vakavasti. Seurauksiin liittyvät eettiset kysymykset tuntuvat jäävän käytännön toimitustyössä vähälle huomiolle. Tässä luvussa pohdin, miksi näin on, ja mitä asian korjaamiseksi voisi tehdä. Toisin kuin edellisessä luvussa, tässä analyysissä ovat mukana kaikki aineiston yhdeksän teema-haastattelua.

Kertaan vielä lyhyesti, millä periaatteella olen erottanut toisistaan jutun seuraukset ja haastattelun motiivit haastattelun antamiselle. Seurauksiksi katson sellaiset hallitsemattomat tai ulkoiset tapahtumat, jotka voi objektiivisesti todeta. Motiiveina taas pidän haastattelun omia käsityksiä siitä, mitä hän haastattelun antamisella pystyi saavuttamaan. Motiivit ovat siis haastattelun toiveita juttua kohtaan, kun taas seuraukset tapahtuvat haastattelun tahdosta ja toiveista riippumatta.

6.1 Haastateltujen kokemat seuraukset: paljon kiitosta ja yksi kriisi

Haastattelin tutkimukseeni yhdeksää ihmistä. Heistä kahdeksan koki lehtijutussa tai televisio-ohjelmassa esiintymisen seuraukset etupäässä positiivisiksi. Muutama tosin sai jutusta negatiivista palautetta, ja yksi epäili jutun vaikuttaneen irtisanomiseensa. Kuitenkin vain yhdelle haastatelluista (radio)haastattelun julkaisu oli huomattavan ikävä kokemus. Tätä tapausta käsittelen luvun lopussa. Ensin kerron näiden kahdeksan ”onnekkaan” kokemuksista.

Kaikki nämä kahdeksan haastateltua saivat jutuista hyvää palautetta, toiset enemmän, toiset vähemmän. Eniten palautetta tuli televisio-ohjelmista ja aikakauslehden jutusta – toisin sanoen jutuista, joilla oli suuri yleisö. Palautetta tuli monelta taholta: tuntemattomilta ihmisiltä kaupassa, tutuilta ja tuntemattomilta kohtalotovereilta, työkavereilta, ystäviltä, terapeutilta, kampaajalta, internetin keskustelupalstalta sekä vanhoilta tutuilta, joista ei vuosiin ollut kuulunut mitään. Palautetta saattoi tulla jopa vuosi julkisen esiintymisen jälkeen. Useimmiten palautteen antajat kehuivat juttua ja ihailivat haastattelun rohkeutta. Muutama kertoi samastuneensa juttuun ja saaneensa rohkaisua ja toivoa omaan tilanteeseensa, joku oli jopa itkenyt juttua lukiessaan. Jotkut vitsailivat, kuinka kaverista tuli julkkis. Yksi haastateltu sai kahvikutsun tutulta, toinen joulukortin tuntemattomalta, kolmas alennusta ja erityisen hyvää

palvelua kampaajalla. Yhdelle lapset sanoivat, että äidistä tuli televisio-ohjelman jälkeen ”luokan suurin julkkis”.

Jutuista tuli myös negatiivista palautetta muutamalle haastatellulle. Erään sisar ei pitänyt siitä, että haastateltu puhui lapsuudestaan ja vanhemmistaan. Toisen äiti loukkaantui, kun tytär kertoi masennuksestaan julkisesti. Kolmas sai kuulla hakevansa julkisuudesta terapiaa.

Kaksi haastateltua oli esiintynyt lehtijutuissa salanimellä, mutta tutut ihmiset olivat silti tunnistaneet heidän jutusta. Tämä koettiin kiusalliseksi. Yksi haastateltu päättikin esiintyä vastedes aina omalla nimellä ja kuvalla.

Haastatellut selvästi odottivat palautetta, ja monet vielä erikseen pyysivät sitä tutuiltaan. Muutama loukkaantui, jos ystävä tai tuttu ei kommentoinut juttua mitenkään. Eräs epäili sen johtuvan aiheen arkaluontoisuudesta ja ihmisten hienotunteisuudesta. Yksi haastateltu sanoikin, että moni on ottanut jutun esille vasta rauhallisessa ja intiimissä tilanteessa, pitkän keskustelun jälkeen. Mielenterveysaiheisesta jutusta annettava palaute on usein hyvin henkilökohtaista.

Seuraukset olivat joskus hyvin konkreettisia. Yhtä haastateltavaa pyydettiin aktiiviseksi toimijaksi vapaaehtoistyöhön, toinen sai kutsun luennoimaan mielenterveydestä. Yksi koki, että esiintyminen mediassa johti osaltaan siihen, että hänet irtisanottiin työpaikastaan. Toinen taas sai lehtijutun julkaisun jälkeen useita työtarjouksia.

”Ja hirveen monet soitti mulle ja sano, että ku sä oot tommone reipas ja rohkee ihminen, niin mul ois tämmöne homma. Että tommosii ihmisii niinku tarvitaan.”

Näiden ulkoisten seurausten lisäksi juttujen julkaisu aiheutti toki erilaisia tuntemuksia haastatelluissa. Moni haastateltu koki iloa siitä, että oli jutulla voinut auttaa muita. He kokivat tehneensä jotain tärkeää ja olevansa merkittävä osa yhteisöä. Jotkut jopa sanoivat saaneensa tehdystä jutusta elämälleen tarkoitusta. Nämä seikat kuitenkin laskin kuuluvaksi motiivien joukkoon, joten käsittelin ne tarkemmin jo luvussa 4.

Kaiken kaikkiaan nämä kahdeksan haastateltua olivat hyvin tyytyväisiä siihen, että juttu tai ohjelma tuli tehtyä. Sen sijaan tuolle yhdeksännelle haastattelu oli järkyttävä kokemus. Tämä haastattelu tehtiin radioon muutama vuosi sitten. Haastateltu kertoi haastattelussa omien asioidensa lisäksi perheenjäsenensä sairaudesta, muun muassa tämän saaman diagnoosin. Haastattelu lähetettiin radiosta samana iltana, ja vasta tuolloin haastateltu ymmärsi puhuneensa liikaa. Hänen perheensä järkyttyi kuultuaan haastattelun. Tästä seurannut kriisi oli niin kamala kokemus, ettei haastateltu halua yksityiskohtia julkaistavan edes tässä tutkimuksessa

nimettömänä, nyt kun tapahtuneesta on jo vuosia aikaa. Asian vakavuutta painottaakseen hän kuitenkin sanoi, että hieman toisena ajankohtana tapahtuessaan tilanne olisi saattanut olla hengenvaarallinen.

*V: ”Et vasta ku sie kuulit sen [haastattelun radiosta], ni sie tajusit et...”
”Joo. Vasta ku mää kuulin sen. Ja kyl mulle tuli siinä, ku mä kuuntelin sitä alkuun jo, mulle tuli hiukan sellanen pelottava olo, et mitähän mä oon oikeen sanonu. Mut sit ku mää kuulin sen, ni... se oli aivan hirveetä.”*

Haastateltu halusi ehdottomasti ottaa itse vastuun sanomisistaan. Hänen mielestään toimittaja oli täysin syytön tapahtuneeseen, eikä hän edes kertonut tälle jälkikäteen, miten vaikean tilanteen haastattelu oli kotona aiheuttanut. Haluan silti tarkastella, tapahtuiko jutun teossa jotain sellaista, mikä osaltaan sai haastatellun puhumaan enemmän, kuin mitä hänelle ja hänen läheisilleen oli hyväksi.

Toimittaja pyysi haastattelua eräässä mielenterveyskuntoutujien tapaamisessa, ja haastattelu tehtiin saman tien. Haastateltu ei omien sanojensa mukaan ”ehtinyt ajatella yhtään mitään” ennen haastattelua. Haastattelu myös lähetettiin samana iltana, eikä sitä saanut kuulla etukäteen. Haastateltu ei siis missään välissä ehtinyt rauhassa pohtia, mitä todella haluaa julkisuuteen sanoa. Haastateltu itse epäili, että kuntoutujien tapaamisessa vallinnut avoin ilmapiiri johti siihen, että hän puhui samalla avoimuudella toimittajalle. Haastateltu ei siis ehkä siinä kohtaa kunnolla sisäistänyt puheidensa päätyvän julkisuuteen.

Haastatellulle annettava harkinta-aika näyttää olevan olennaista, jotta haastateltu ehtii itse hahmottaa, mitä julkisuuteen puhuu (ks. myös luku 5.2.1). Tässä tapauksessa harkinta-aikaa ei ollut ennen haastattelua eikä haastattelun ja julkaisun välillä. Harkinta-aikaa ei ole mainittu missään ohjeissa, mutta aineistoni perusteella näyttää siltä, että arkaluontoisissa haastatteluissa toimittajan olisi syytä ottaa se huomioon. Tässä tilanteessa toimittajan olisi myös pitänyt Journalistin ohjeista muistaa, että arkaluontoisia yksityisasiota ei saa julkaista ilman asianomaisen lupaa⁷⁰. Haastatellun läheisen diagnoosia ei olisi saanut julkaista, vaikka haastateltu sen kertoikin.

Mikä siis meni pieleen? Mielestäni ainakin kolme tekijää johti siihen, että haastateltu puhui julkisuuteen enemmän mitä oli hyväksi. Ensinnäkin haastateltu ei ollut aivan sisäistänyt puhuvansa julkisuuteen. Toiseksi hän ei saanut miettiä etukäteen sanomisiaan eikä korjata niitä

⁷⁰ Journalistin ohjeet kohta 27.

jälkikäteen. Kolmanneksi toimittaja ei huolehtinut siitä, että jutussa ei puhuta muiden yksityisasioista.

Seurauksia käsitellessä täytyy muistaa, että yhdeksästä haastattelusta seitsemän tavoitin sellaisen projektin kautta, jossa puhutaan paljon julkisuudessa esiintymisestä. Todennäköisesti kaikki seitsemän haastateltua oli saanut neuvoja ja kuullut muiden kokemuksista mediassa, ennen kuin itse antoi haastattelun. Lisäksi projektin osallistujien kuntoutuminen on jo melko hyvässä vaiheessa. Tämä saattaa vaikuttaa tuloksiini niin, että seuraukset ovat positiivisemmat, kuin mitä keskimäärin vastaavanlaisissa tapauksissa.

6.1.1 Lisätutkimuksen paikka: voiko haastattelu vaarantaa toipumista?

Edellisessä luvussa kerroin, kuinka tutkimukseni tulos seurausten suhteen on kahtalainen. Useimmiten seuraukset olivat positiivisia, joten vaikuttaa siltä, että mielenterveysongelmistaan julkisuuteen kertovilla tavallisilla ihmisillä ei ole syytä huoleen. Toisaalta yksi tutkimukseni tapaus osoittaa, että seurausten ollessa ikäviä ne saattavat olla hyvin haitallisia.

En ole opiskellut ihmisen psyyken toimintaa niin, että pystyisin erittelemään tämän yhden haastattelun kokemusta ja siihen johtaneita syitä. Keskustelin kuitenkin aiheesta psykoterapeutti Eila Saarisen kanssa saadakseni hieman vihiä tästä puolesta. Puhuimme Saarisen kanssa traumaista ja siitä, kuinka ihmisellä on tarve toistaa tilanne, jonka on kokenut traumaattisena. Seuraavaksi käsitelen aihetta lähinnä tuon keskustelun perusteella. Lisäksi käytän ajatukseni apuna Mona Sereniuksen kirjoittamaa artikkelia sotalaisten traumaattisista kokemuksista.

”Käsitteellä traumaattinen tarkoitetaan psyykkistä stressikokemusta, joka on emotionaalisesti musertava”, muistitutkija Sven Åke Christianson kirjoittaa. ”Kyseessä on tapahtuma, joka uhkaa tärkeitä elämänarvoja tai merkitsee niiden menetystä, ja jossa ihmisen aiemmat kokemukset eivät riitä tilanteen hallintaan.”⁷¹ Eila Saarinen kertoo jokaisen ihmisen kokevan elämänsä aikana ainakin pienimuotoisia traumaattisia tilanteita. Traumaattisesta tilanteesta toipuminen tarkoittaa sitä, että pystyy näkemään tuon tapahtuman osana oman elämänsä tarinaa. Kun toipuminen on kesken, tapahtunut saattaa tuntua muusta elämästä irralliselta osalta, joka elää omaa elämäänsä.⁷²

Sereniuksen mukaan ihmisen, joka on kokenut vaikean trauman, on jatkuvasti palattava tietoisesti tai tiedostamattaan trauman ajankohtaan ja olosuhteisiin. Näin ihminen yrittää

⁷¹ Christianson 1994

aukaista sen solmun, jonka trauma on aiheuttanut⁷³. Hän toivoo saavansa mahdollisuuden palata takaisin ja aloittaa uudestaan prosessin, joka aikoinaan keskeytyi. Mahdollisuus uuteen alkuun on ainoa tapa korjata tämä patologinen kehitys, Bo Sigrell toteaa.⁷⁴ Saarisen mukaan ihminen voi esimerkiksi terapeutin avulla kulkea turvallisesti tuon traumaattisen muiston läpi, ja siten löytää uudenlaisen ratkaisun, selittää tapahtuneen itselleen uudella tavalla⁷⁵.

Uskon, että trauman käsitteen kautta olisi hedelmällistä pohtia haastattelun antamisen seurauksia mielenterveyskuntoutujalle. Ensinnäkin tulisi pohtia sitä, milloin haastattelu itsessään saattaa aiheuttaa traumaattisen kokemuksen. Näin tapahtui ainakin haastatellulle, joka koki loukkaneensa perheettään kertomalla yhden perheenjäsenen yksityisasiota julkisesti. Saarisen mielestä kokemuksen traumaattisuudesta kertoo juuri se, että haastateltu ei vielä vuosien päästäkään pystynyt kuuntelemaan haastattelua. Tapaus oli siis jäänyt irralliseksi ”möröksi”, eikä ollut vielä sulautunut osaksi hänen elämäänsä.

Mielestäni olisi tärkeää tutkia myös sitä, voiko haastattelun antaminen haitata vanhasta traumaattisista kokemuksista toipumista. Voiko esimerkiksi käydä niin, että kun ihminen kertoo julkisesti vaikeista kokemuksistaan, hänen onkin hankala jatkaa toipumisessa eteenpäin? Jos ihminen on julkisesti kertonut näkevänsä menneisyytensä tietyllä tavalla, onko sen jälkeen vaikeampi luopua tästä ajattelutavasta ja hakea tapahtuneeseen uusia näkökulmia? Useimmat ihmiset eivät ole tottuneet antamaan haastatteluja, ja heille painettu sana voi näyttäytyä totuutena, jossa on sitten pysyttävä. Tarina, jonka he kertovat julkisesti, voi jäädä seuraamaan heitä iäksi. Siksi voisi ajatella, että jos toipuminen on pahasti kesken, ei tätä keskeneräistä tarinaa ehkä kannata julkisesti julistaa.

Mistä toimittaja sitten voi tietää, onko haastatellun toipuminen kesken vai ei? Saarisen mukaan toipumisen vaihetta voi yrittää hieman kartoittaa kysymällä haastatellulta muun muassa sitä, milloin tämä on sairastunut, millaista hoitoa on saanut ja kuinka terveeksi kokee itsensä. Näiden kysymysten tarkoitus ei tietenkään olisi diagnosoida haastateltua (se jääköön lääkärin, ei toimittajan tehtäväksi), vaan ennen kaikkea saada haastateltu itse pohtimaan sitä, onko haastattelun antaminen tässä kohtaa järkevää. Toimittaja voi myös kysyä, tietääkö haastateltu mistä saa apua, jos haastattelu tai julkisuus aiheuttaa yllättäviä reaktioita. Mikäli haastateltu käy terapiassa, toimittaja voi kehottaa tätä ensin puhumaan asiasta terapeuttinsa kanssa. Yksi tutkimukseni haastateltu sanoi haluavansa kertoa julkisesti kokemuksistaan, jotta hänen entinen

⁷² Saarinen 2007

⁷³ Serenius 2002

⁷⁴ Sigrell, 1994

puolisonsa tajuaisi, miten vaikeaksi on tämän elämän tehnyt. Jos haastattelun antamisen motiivit liittyvät trauman aiheuttajaan, Saarisen mielestä se kertoo toipumisen keskeneräisyydestä. Tällöin ihminen ei ole saanut etäisyyttä asiaan, vaan on edelleen riippuvainen traumasta.⁷⁶

Kuten edellä kerroin, traumaattisen tapahtuman kokeneella ihmisellä on tarve palata tilanteeseen, jossa trauman voisi ratkaista uudelleen. Serenius kertoo sotalapsista, jotka ovat pienenä joutuneet eroon vanhemmistaan ja haluavat myöhemmin vatvoa tiettyjä avaintapahtumia kerrasta toiseen. Tämä vatvominen voi käydä läheisille raskaaksi. Monille sotalapsille onkin merkinnyt suurta helpotusta ja elämänlaadun paranemista, kun he lopulta ovat saaneet puhua traumaattisista tapahtumista ja elää niitä uudelleen yhdessä henkilön kanssa, joka jaksa ottaa ne vastaan.⁷⁷ On helppo kuvitella, että haastattelun antaminen on yksi tapa vatvoa vaikeaa kokemusta. Yksi haastateltu sanoikin näin:

”Siinä [haastattelutilanteessa] joutuu itensä miettiä niinku uusiks, taas kerran ottaan kantaa tähän asiaan. Ja sillai must on hienoo se kysyminen, koska on vaikee itse keksiä kysymyksiä itselleen [naurahtaa]. Siinä joutuu peilaan sitä, et kun toi kysyy, ni mikä se mun vastaus on. Et sitä ikäänku tarttee.”

Jos motiivi haastattelun antamiseen on selvästi omien kokemusten puiminen tai jopa kosto, on mielestäni syytä miettiä, onko haastatellun harkintakyky julkisuuden suhteen riittävä. Tulee myös muistaa, että journalismin tehtävä ei voi olla kosto tai terapia, eikä haastatellun pidä antaa ymmärtää, että tällaiset motiivit ovat sopivia.

Sitä ei tietenkään voi varmasti tietää, onko haastattelun antaminen tiettyssä toipumisen vaiheessa aina haitallista vai ei. Uskon kuitenkin, että toimittajan on hyvä ottaa riski huomioon ja olla erityisen tarkkana silloin, kun haastateltu ei ehkä ole täysin toipunut. Saarinen jopa epäili, että kokonaan toipunut tuskin edes menee julkisuuteen kertomaan traumoistaan. Toipunut ihminen osaa nimittäin suojata itseään, eikä halua altistaa itseään suojattomaan tilanteeseen. Julkisuus jos mikä on tällainen suojaton tilanne.⁷⁸ Tätäkin ajatusta toimittajan olisi hyvä hieman pohtia.

Ennen kaikkea olisi kuitenkin tärkeää, että joku traumoihin perehtynyt tutkisi sitä, millaisia traumatisoivia tai toipumista haittaavia seurauksia julkisella avautumisella saattaa mielenterveyskuntoutujalle olla. Journalismi tuntuu ulottuvan yhä intiimimpiin ihmisten yksityisalueisiin. Siksi toimittajat tarvitsevat kipeästi tietoa siitä, minkälaisissa tilanteissa tai

⁷⁵ Saarinen 2007

⁷⁶ Saarinen 2007

⁷⁷ Serenius 2002

⁷⁸ Saarinen 2007

missä toipumisen vaiheissa piilevät suurimmat riskit, että haastateltu joutuu kärsimään haitallisia seurauksia.

Traumatisoituneen haastatellun suojele ei ole medialle mikään uusi asia. Se on tullut tutuksi ainakin keskusteluista, joita on käyty onnettomuuksien uhrien haastattelemisesta. Vielä 1950–1970-luvuilla toimittajat eivät arkailleet rynnistää uhrien luo, mutta myöhemmin kriisityön mukaantulo on saanut lehdistönkin huomioimaan eettiset rajoitukset⁷⁹. Nykyään toimittajien odotetaan ymmärtävän, että onnettomuuden jälkeisessä sokkitilassa ihminen on halukas puhumaan kenelle tahansa, myös toimittajalle, eikä haastattelun antaminen siinä tilassa voi olla harkittu päätös. Kriisipsykologiaan erikoistunut Salli Saari kertoo, että usein haastatellut uhrin katuvat lausuntojaan tai koko haastattelun antamista jälkeenpäin. Haastattelun antaminen saattaa häiritä traumaattisesta kokemuksesta toipumista. Monessa suuronnettomuudessa on uhreja suojattu noin vuorokauden ajan, kunnes heille annetaan mahdollisuus kohdata media.⁸⁰ ”Uhrien suojaaminen tiedotusvälineiltä on tärkeää psyykkisen ensihoidon häiriöttömän sujumisen kannalta: ajatuksena on, että näin voidaan vähentää psyykkisten ongelmien puhkeamista tulevina kuukausina ja vuosina onnettomuuden jälkeen”, kirjoittaa Pentti Raittila.

81

Huomaatan vielä, että vaikka korostankin tässä mielenterveysongelmista puhumisen riskejä, en silti tarkoita sanoa, että toipumisvaiheessa olevien mielenterveyskuntoutujien ei pitäisi puhua aiheesta julkisesti. Päinvastoin, mielestäni on tärkeää, että julkisuudessa esiintyy ihmisiä hyvin erilaisissa elämäntilanteissa. En missään nimessä haluaisi nähdä julkisuutta yksin terveiden ihmisten areenana. Mielenterveyskuntoutujien haastattelu tuntuu kuitenkin sisältävän riskejä, jotka edellyttävät toimittajalta aivan erityistä eettistä pohdintaa. Millaista, sitä pohdin hieman tuonnempana.

6.2 Toimittaja ja haastattelun seuraukset

Haastattelemistani ihmisistä vain yhdelle journalistisen jutun seuraukset olivat huomattavan vaikeita. Vaikka muiden kokemukset olivat valtaosin hyviä, piti heistäkin moni selvänä sitä, että seuraukset saattavat olla myös ikäviä. Jotkut uskoivat, että liika avoimuus julkisuudessa voi pahimmillaan haitata mielenterveyskuntoutujan toipumista. He ajattelivat, että

⁷⁹ Lehmusjoki 2005: 134-135

⁸⁰ Saari 2003: 136-141

⁸¹ Raittila 1996: 69

todennäköisimmin vakavia seurauksia koituu, jos puhuu läheisistään ilman heidän lupaansa, tai jos sairastumisesta on vähän aikaa, eikä toipuminen ole edennyt riittävän pitkälle.

V: "Tarkotatko sitä, että jos menee vaikka lehtijuttuun, sillä voi olla sellasia seurauksia?"

"Joo on on, ei se oo mikään ihme. Sehän voi lamaannuttaa, masennuttaa ihan totaalisesti. Ja sitten tietysti jos omaisetkin ottaa sen raskaasti. Ja sitten sää kuuntelet kuinka sää munasit koko meidän suvun."

Toinen haastateltu puhui samasta asiasta hieman eri sanoin:

"Ei omia sisäisiä haavoja kannata repiä ihan tohon, jos sä et ole itse niitä ensin käsitelly tarpeeksi pitkälle.--) Siin on oma vaara siinä mielessä, että vaikkei kukaan muu sanois mitään, sää luet sen jutun tästä näin, ja se on sulle itselle kipee paikka. (--)) Vaikka muut sanois että sää oot rohkee ja hyvä ku sää uskalsit noin sanoo ja että sää oot ja se on tosi hienosti. Sää luet sen tästä ja ku se on kipee asia, se ei välttämättä ole hyvä asia. Et se saattaa niinku rikkoo sua enemmän, ja sit se rupee kaduttaa, rupee niinku inhoon itteensä."

Näyttää siis siltä, että julkisuuden vakavat kielteiset seuraukset ovat yleisesti tunnettu riski mielenterveyskuntoutujien keskuudessa. Kuitenkaan aiheesta ei löydy tieteellistä tutkimusta. Journalisti-lehdestä löysin aihetta sivuavan jutun. Siinä haastatellaan hoitoalan työntekijöitä, joiden kautta media etsii kovia kokeneita ihmisiä antamaan haastateltuja. Jutussa viitataan julkisuuden seurauksiin, ja hoitoalan työntekijät kertovat miettivänsä, kestääkö asiakas niitä. Mitä ne seuraukset ovat, sitä artikkeli ei pohdi. Ainoastaan jutun esimerkkitapauksessa käy ilmi yksi mahdollinen seuraus. Jutussa perheväkivaltaa tehnyt mies kertoi, että hän tunsu joutuvansa televisio-ohjelmassa hyväksikäytetyksi, toimittajien näkemysten pelinappulaksi.⁸²

Kokemukseni mukaan aihetta käsittelevä keskustelu loistaa poissaolollaan paitsi kirjallisuudessa, myös yliopistossa ja toimituksissa. En ole koskaan törmännyt aiheeseen tiedotusopin opinnoissani enkä niissä sanomalehtien toimituksissa, joissa olen työskennellyt. Vaikuttaa siltä, että keskimäärin toimitustyössä ei juuri puhuta siitä, millaisia seurauksia julkisuudella voi arkaluonteisista asioistaan puhuvalle haastatelluille olla. Tämä on tietenkin vain oletus, jota en pysty osoittamaan todeksi. Useat tutkimukset kuitenkin osoittavat eettisen pohdinnan ylipäättään olevan toimitustyössä vähäistä⁸³, joten uskallan ottaa tämän oletukseni seuraavien pohdintojeni lähtökohdaksi.

⁸² Paananen 2006

⁸³ Esim. Heinonen 1995: 91, Nohrstedt ja Ekström 1996: 90

Seuraavissa luvuissa pohdin siis sitä, miksi toimituksissa ei mietitä haastattelun antamisesta koituvia seurauksia haastatelluille. Ensin katson, millaisia journalistieettisiä ohjeita Suomessa on annettu seurauksien huomioimisesta. Sen jälkeen mietin, miksi seurausten pohdinta on niin vähäistä, kuin miltä nyt näyttää. Tukeudun kirjallisuuteen, joka käsittelee eettistä pohdintaa käytännön toimitustyössä.

6.2.1 Journalistieettiset ohjeet ja haastateltavan huomioiminen

Journalistietiikalla tarkoitetaan yleisesti niitä yhteiskunnallisia ja ammatillisia tarkoituseriä ja toimintaperiaatteita, joita journalistien tulisi työssään noudattaa⁸⁴. Suomessa journalistieettiset periaatteet on koottu Journalistin ohjeiksi. Ohjeiden tavoitteena on tukea sananvapauden vastuullista käyttämistä joukkoviestimissä ja edistää ammattieettistä keskustelua.⁸⁵ Journalistin ohjeita tulkitsee Julkisen sanan neuvosto (JSN). Neuvosto käsittelee asioita sille tehtyjen kantelujen tai lausuntopyyntöjen perusteella, mutta voi ottaa periaatteellisesti tärkeän asian tutkittavakseen myös omasta aloitteestaan.⁸⁶

Tarkastelen seuraavaksi sitä, millaisia neuvoja Journalistin ohjeet ja JSN:n lauseimat antavat tilanteeseen, jossa toimittaja haastattelee tavallista ihmistä tämän arkaluontoisista asioista. Miten ne neuvovat huomioimaan sen, mitä julkisuudesta saattaa haastatellulle seurata?

Seurausten huomioiminen voi nähdäkseni tapahtua monella tapaa. Olen jakanut tavat kahteen luokkaan: *passiiviseen* ja *aktiiviseen* huomioimiseen. Passiivisella huomioimisella tarkoitan sitä, että toimittaja yksinkertaisesti antaa haastatellulle tilaisuuden miettiä itse rauhassa sitä, mitä hän haluaa sanoa julkisuuteen. Tämä tarkoittaa riittävää miettimisaikaa ennen varsinaista haastattelua sekä mahdollisuutta tarkistaa juttu ja korjata sieltä kohtia, joita ei halukaan julkisuuteen. Näin haastateltu saa mahdollisuuden itse rauhassa punnita julkisuuden riskejä. Aktiivisella huomioimisella tarkoitan sitä, että toimittaja oma-aloitteisesti miettii, millaisia seurauksia jutulla saattaa olla, ja kertoo riskeistä haastatellulle suoraan, ilman vähättelyä tai liioittelua. Toimittaja voi myös itsenäisesti päättää, että jotain ei julkaista, koska sillä saattaa olla haastatellulle tarpeettoman ikäviä seurauksia. Toimittaja voi kieltäytyä käsittelemästä jutussa tiettyä arkaluontoista aihetta tai kieltäytyä jopa koko jutun tekemisestä.

⁸⁴ Bruun & Nordenstreng 1992: 156.

⁸⁵ Journalistin ohjeet 2005

⁸⁶ Vuortama & Kerosuo 2004: 123–124

Journalistin ohjeet eivät suoraan ota kantaa siihen, miten seurauksia tulisi huomioida silloin, kun haastateltu on ei-julkkis ja aihe arkaluontoinen. Ohjeissa mainitaan yleispätevästi, että sairaustapauksissa yms. on aina noudatettava hienotunteisuutta. Lisäksi niissä sanotaan, että yksityiselämään kuuluvia erityisen arkaluonteisia seikkoja voi julkaista vain asianomaisen suostumuksella, tai jos niillä on poikkeuksellista yhteiskunnallista merkitystä. Journalistin ohjeet eivät juuri anna haastatellulle mahdollisuutta muuttaa mieltään haastattelun jälkeen. Ohjeiden mukaan haastateltava saa tarkistaa jutun, mutta ei muuttaa lausumiaan.⁸⁷

Journalistin ohjeet tuntuvat sellaisenaan soveltuvan parhaiten uutisjuttuihin, ei kuvailemiini tapauksiin. JSN onkin lauselmassaan tarkentanut, että tavallista laajempi tarkistusoikeus on perusteltua myöntää henkilöhaastatteluissa ja silloin, kun haastateltava on ns. tavallinen kansalainen⁸⁸. JSN siis kannustaa toimittajaa niin kutsumaani passiiviseen huomioimiseen. Lisäksi JSN neuvoo noudattamaan erityistä harkintaa sellaisten tietojen julkaisemisessa, jotka liittyvät asianomaisen fyysisiin tai psyykkisiin ominaisuuksiin. Hyvän lehtimiestävän mukaista on huolehtia myös siitä, ettei julkistamisella aiheuteta asianomaiselle tai hänen omaisilleen tarpeetonta kärsimystä, JSN muistuttaa.⁸⁹ Tämän laskea jo aktiiviseksi huomioimiseksi.

Mielenterveysongelmistaan julkisesti puhuvat astuvat vapaaehtoisesti julkisuuteen, jotkut jopa moneen kertaan. JSN:n mukaan tietoinen asettuminen julkisuuteen saattaa vaikuttaa henkilön yksityiselämän suojan laajuuteen⁹⁰. Matti Nykäsen ja muiden julkisten yksityisasioiden käsittely viihdelehdissä sai neuvoston kuitenkin tarkentamaan kantaansa. Vuonna 2004 JSN kirjoitti: ”Median kanssa tekemisissä olevat eivät aina ymmärrä, mihin kaikkeen he tulevat sitoutuneeksi. Ihmisen harkintakyky oman elämän ja sen tapahtumien julkistamisen suhteen saattaa olla alentunut esimerkiksi kokemattomuuden, sairauden, rasituksen, päihteiden käytön tai muun syyn takia. Tämä korostaa median vastuuta asioista kerrottaessa, olkoonpa siitä sovittu tai ei.”⁹¹ Tämä melko tuore lausuma kehottaa toimittajia selvästi aktiiviseen seurausten huomioimiseen. JSN:n mukaan haastateltavan suostuminen juttuun ei siis poista sitä vastuuta, mikä toimittajalla on julkaisun seurauksista.

Yhteenvedon totean, että JSN:n lausumat käsittelevät hyvinkin selkeästi toimittajan vastuuta huomioida julkaisun seurauksia. Journalistin ohjeet sen sijaan jättävät tämän teeman käytännössä huomioimatta. Tämä on mielestäni harmillista, sillä Journalistin ohjeet tunnetaan

⁸⁷ Journalistin ohjeet 2005

⁸⁸ JSN 1981

⁸⁹ JSN 1980

⁹⁰ JSN 1980

⁹¹ JSN 2004

varmasti paremmin kuin yksittäiset lausemat. On mahdollista, että osa toimittajista ei ole edes kuullut, että JSN neuvoo toimittajia arvioimaan haastattelun harkintakykyä.

Oma kysymyksensä on se, onko toimittajilla tarvittavaa tietämystä ja ammattitaitoa mielen-terveydeltään järkkyneen ihmisen harkintakyvyn arvioimiseen? Tätä pohdin kohta luvussa 6.3.2.

6.2.2 Eettinen pohdiskelu vähissä käytännön toimitustyössä

Alaluvussa 6.2. perustelin oletukseni, jonka mukaan julkisuuden seurauksia haastattelulle ei juuri mietitä toimitustyössä. Tässä luvussa pohdin syitä sille, miksi näin ei tehdä. Huomaan, että journalismissa yleisön palvelun vaatimus on niin vahva, että se jättää usein jalkoihinsa kohteen oikeuksien pohtimisen. Lisäksi eettinen pohdinta ylipäätään jää vähäiseksi käytännön toimitustyössä, vaikka toimittajilla onkin kykyä eettisten ongelmien kohtaamiseen.

Kaikkein ilmeisin selitys seurausten huomiotta jättämiselle on se, että toimittaja ei edes tiedä millaisia seuraukset saattavat olla. Tämän arvelen johtuvan osaltaan tutkimuksen ja keskustelun puutteesta, mutta myös siitä, että juttujen seuraukset eivät kantaudu toimittajan korviin käytännön työssä. Aikakauslehtien käytäntöjä en tunne, mutta ainakaan sanomalehdissä toimittajilla ei ole tapana ottaa yhteyttä haastateltuun julkaisun jälkeen, vaikka kyseessä olisi isompikin henkilöjuttu. Myöskään haastatellut eivät yleensä soita toimituksiin julkaisun jälkeen. Edes se tutkimukseni haastateltu, jonka perhe ajautui kriisiin, ei kertonut seurauksista toimittajalle (ks. luku 6.1).

V: "Olit' sie häneen [toimittajaan] yhteydessä sen jälkeen?"

"En. Koska mitä mä oikeestaan oisin voinu olla. Määhän sen olin sanonu, ja siin oli kaksi muutakin siinä haastattelussa. Ja joitakin oli samana päivänä lehtihaastattelussa, ja ei kellekään tapahtunu mitään tämmöstä."

Toinen selitys seurausten vähäiselle pohdinnalle voi olla se, että toimittajat ehkä kokevat tällaisen pohdiskelun riskaabelina puuhana. Olen huomannut, että toimittajilla on tapana ajatella, että jos haastateltu pitää jutusta, siinä täytyy olla jotain vialla⁹². Pelätään, että haastatelluilta saatu hyvä palaute kertoo siitä, että he ovat saaneet ohjailta juttua. Niinpä toimittajat välttävät kuulemasta haastateltujen mielipiteitä jutuista.

Välinpitämättömyys haastattelun mielipidettä kohtaan liittyy nähdäkseni myös yleisön palvelun vaatimukseen. Ruotsissa journalistiettiikkaa tutkineiden Ekströmin ja Nohrstedtin mukaan

⁹² Ks. myös Kunelius 2000: 4

yleisön palvelu on yleisesti tunnustettu kaikkein tärkeimmäksi journalistia velvoittavaksi periaatteeksi, joka kattaa muun muassa vaatimuksen tarkkailla valtaapitäviä ja välittää objektiivista tietoa. Tätä ensisijaista periaatetta ei ole tapana kyseenalaistaa. Valitettavasti sitä voidaan kuitenkin käyttää myös väärin: toimittaja voi yleisön palvelun ensisijaisuudella perustella sitä, että hän ei huomioi juttuun liittyvien ihmisten tilannetta. Kirjoittajat huomasivat tämän tutkiessaan todellisia toimituksissa tehtyjä ratkaisuja ja toimittajien perusteluja ratkaisuihin. Kirjan esimerkkitapauksina oli surevien omaisten ja vainajan hautakiven kuvan julkaisu. Molemmissa tapauksissa toimitukset pohtivat sitä, miten kuvien julkaisu oikeutetaan – eivät sitä, aiheuttaako julkaisu kärsimystä omaisissa ja onko se moraalisesti oikein. Ammattietiikkaa voidaan siis käyttää puolustelemaan toimintaa, jonka todellinen tavoite on saada myyvä juttu. Aito moraalinen pohdinta jää tällöin vähiin.⁹³

Ekströmin ja Nohrstedtin ajatukset herättävät kysymyksen, onko haastatellun palautteen kuuleminen todella niin riskialtista, mitä toimittajat ajattelevat. Ammattitaitoinen toimittaja kykenee varmasti kuulemaan haastateltavan kommentit, ja säilyttämään silti päätösvaltansa jutun sisällöstä.

Oli miten oli, journalisteja velvoittavista normeista yleisön palvelu on käytännön työssä ehdoton ykkönen. Tämä näkyy myös siinä, millainen vastuu toimittajalla nähdään olevan juttujen seurauksista. Toimittajille suunnatuista kirjoista ilmenee, että tämän vastuun nähdään koskevan lähinnä juttujen yhteiskunnallisia seurauksia *suurelle yleisölle*. Toimittaja on ennen kaikkea vastuussa työstään vastaanottajalleen eli yleisölle, kirjat hokevat⁹⁴. Mahdollinen vastuu jutun kohteelle jää hyvin vähälle käsittelylle; tavallisesti mainitaan vain vastuu tietojen oikeellisuudesta, jos sitäkään⁹⁵.

Kohteen oikeudet jäävät kaikkiaan vähälle huomiolle toimitustyössä. Tästä kertoo Ari Heinosen vuonna 1995 julkaistu tutkimus. Heinonen kysyi toimittajilta sitä, miten tärkeiksi tai ongelmallisiksi he kokevat Journalistin ohjeiden 15 eri kohtaa. Toimittajat kokivat ohjeet haastateltavan lausuman käytöstä, vastineoikeudesta ja yksityiselämän seikoista ongelmattomiksi ja vähemmän tärkeiksi kuin muut ohjeet. Heinonen arvioi, että toimittajat eivät juuri uhraa ajatuksia näille ohjeille jokapäiväisessä työssään.⁹⁶ Auli Harju sai samansuuntaiset tulokset vuonna 2002, joten ne ovat yhä ajankohtaisia⁹⁷. Tosin on muistettava, että suomalaiset

⁹³ Ekström & Nohrstedt 1996: 252–253, 244, 250

⁹⁴ Esim. Huovila 1998: 140–141 ja Kotilainen 2003: 150

⁹⁵ Huovila 1998: 140–141

⁹⁶ Heinonen 1995: 119, 129

⁹⁷ Harju 2002: 8

toimittajat kokevat Journalistin ohjeet kokonaisuudessaan tärkeiksi⁹⁸. Hyvinä pidettyjen ohjeiden laittaminen parempi–paras-järjestykseen ei siis ehkä kerro siitä, että joku ohje koettaisiin vallan turhaksi. Mutta jotain vihiä tulokset varmasti antavat ohjeiden arvottamisesta.

Edellä esitin arvioita siitä, miksi kohteen oikeuksiin kiinnitetään niin vähän huomiota toimitustyössä. Tutkimukset kuitenkin osoittavat, että vähälle huomiolle jää muukin eettinen pohdinta, eivät ainoastaan kohteen oikeudet. Journalistien ammattikäytännön ja ammattietiikan suhdetta selvittäneet tutkimukset toteavat hyvin yhtäpitävästi, että eettinen pohdiskelu ei juuri ole läsnä journalistisessa työprosessissa. Eettinen harkinta on toimittajien mielestä tarpeetonta ja työlästä kiireisessä työrytmissä. Eettiset kysymykset hukkuvat rutiinien ja tuottavuuden paineiden alle. Toimittajan työn paine ei ole myytti vaan todellinen ongelma, Heinonen huomauttaa. Yksi selviytymisstrategia on turvautuminen ammatin rutiineihin, joihin kuuluu se, että periaatteelliset kysymykset priorisoidaan marginaalisiksi: niitä voi pohtia viikonloppuseminaarissa, mutta ei työn tiimellyksessä.⁹⁹ Ekström ja Nohrstedt huomauttavat, että varsinkin pienissä toimituksissa olosuhteet ajavat toimittajan jatkuvasti tilanteeseen, jossa hänellä ei ole riittävästi aikaa eikä asiantuntemusta pohtia esimerkiksi juttujen seurauksia¹⁰⁰.

Jotkut tutkijat kuitenkin näkevät tilanteen toisin ja uskovat toimittajien harjoittavan työssään monipuolista eettistä harkintaa – muun muassa Juho Rahkonen, joka haastatteli Aasian tsunamikatastrofin uutisointiin osallistuneita toimittajia. Toimittajien omista kertomuksista Rahkonen päätteli, että he ovat hyvin sensitiivisiä uhrien ja omaisten haastattelua koskeville eettisille näkökulmille ja pohtivat näitä kysymyksiä ahkerasti.¹⁰¹ ”Suomalaisen median edustajat suhtautuvat työhönsä vakavasti ja pohtivat toimintansa eettisiä perusteita”, Rahkonen kirjoittaa johtopäätöksissään.¹⁰² Mielestäni päätelmä on hieman liian optimistinen. Tsunami oli hyvin järkyttävä kokemus myös journalisteille. Luonnonkatastrofissa menehtyi satojatuhansia ihmisiä, joista lähes 180 oli suomalaisia. Jos toimittaja paneutui eettisiin ongelmiin dramaattisessa katastrofitilanteessa, se ei vielä kerro sitä, että hän tekisi näin myös tavanomaisemmassa lehtityössä. Tsunamiuutisointiin osallistuneiden toimittajien eettistä pohdintaa on varmasti lisännyt tuoreessa muistissa ollut tapaus Estonia. Risteilijä upposi Itämerellä syksyllä 1994. Onnettomuuden jälkeen moni arvosteli toimittajien syyllistyneen räikeisiin ylilyönteihin haastatellessaan hätääntyneitä omaisia ja sokissa olleita pelastuneita¹⁰³. Tsunamiuutisointiin

⁹⁸ Heinonen 1995: 151

⁹⁹ Heinonen 1995: 91–92 ja Ekström ja Nohrstedt 1996: 208–209

¹⁰⁰ Ekström ja Nohrstedt 1996: 236

¹⁰¹ Rahkonen 2005: 14

¹⁰² Rahkonen 2005: 20

¹⁰³ Rahkonen 2005: 15

osallistuneet toimittajat olivat varmaan hyvin tietoisia eettisestä dilemmasta, joka sokissa olevien uhrien haastatteluun liittyy. He myös tiesivät, että heidän ratkaisujaan tullaan arvioimaan hyvin tarkkaan.

Myös Hanna Syrjälän pro gradu -työn tulokset antavat toimittajien eettisyydestä paremman kuvan kuin Ekströmin ja Nohrstedtin päätelmät. Syrjälän mukaan iltapäivälehdien toimittajan eettiset ongelmat liittyvät ennen kaikkea juttujen kohteisiin ja haastateltaviin. Toimittajat kertovat miettivänsä etukäteen juttujen seurauksia kohteille etenkin silloin, kun haastateltavina ovat tavalliset ihmiset.¹⁰⁴

Rahkosen ja Syrjälän tutkimukset eroavat Ekströmin ja Nohrstedtin tutkimuksesta siinä, että ensin mainitut tutkivat journalistien omia puheita. Sen sijaan Ekström ja Nohrstedt seurasivat toimitustyötä käytännössä, joten heidän väitteensä perustuvat todellisiin toimittajien tekemiin ratkaisuihin ja niiden perusteluihin. Toimittajat siis näyttäytyvät omissa puheissaan eettisempinä kuin teoissaan.

On vielä huomattava, että tässä luvussa käsittelemäni tutkimukset koskevat uutistoimittajia. Mielenterveysaiheisia haastatteluja tehdään toki muissakin toimituksissa, kuten aikakauslehdissä ja television haastatteluohjelmissa. Näissä toimittajilla on ehkä enemmän aikaa eettisen pohdintaan kuin uutistoimituksissa. Kuitenkin myös uutistoimittajat tekevät henkilöjuttuja ja saattavat haastatella mielenterveysongelmistaan kertovia. Arkaluontoisten haastattelujen riskit on siten huomioitava myös kiireisissä uutistoimituksissa.

6.3 Askelia kohti eettisempää mielenterveysjournalismia

Nyt on aika miettiä sitä, miten mielenterveysjuttuja tekevä toimittaja sitten voisi jatkossa toimia entistä eettisemmin. Mutta ensin on paikallaan pieni kertaus. Alaluvussa 6.1. totesin, että julkisella avautumisella on mielenterveyskuntoutujalle selvästi eniten positiivisia seurauksia. Kuitenkin seurausten ollessa kielteisiä ne saattavat olla huomattavan haitallisia. Alaluvussa 6.2. tarkastelin sitä, mitä journalistieettiset ohjeet sanovat seurauksien huomioimisesta. Kysyin myös, miksi seurauksista ei keskustella toimituksissa. Syiksi päätin tiedon puutteen, kohteen oikeuksien vähättelyn yleisön palvelun nimissä ja eettisen pohdinnan vähäisyyden ylipäättään. Tässä luvussa mietin, mitä ikävien seurausten minimoimiseksi voisi tehdä. Miten toimittaja voisi nykyistä paremmin kantaa vastuunsa siitä, ettei jutuista koidu vahingollisia seurauksia

¹⁰⁴ Syrjälä 2006: 50

haastatelluille? Miten toimittaja voisi paremmin arvioida haastateltavan harkintakykyä, sietokykyä ja julkisuuden riskejä? Ja miksi ihmeessä toimittajan edes pitäisi tehdä niin?

Vastausten löytäminen edellisiin kysymyksiin edellyttää pientä selvitystä ammattietiikan ja inhimillisen etiikan suhteesta journalismissa. Nykyisellään inhimillisen etiikan rooli toimitustyössä on mielestäni liian vähäinen. Eettisesti kestävä toimitustyö nimittäin edellyttää sitä, että toimittajat käyttävät työssään koko ihmisyyttään: arvostavat omia tunteitaan ja kokemuksiaan sekä käyttävät niiden antamaa tietoa valintoja tehdessään. Tätä ajatusta tarkastelen seuraavassa luvussa. Sen jälkeen mietin käytännön ratkaisuja, jotka voisivat parantaa mielenterveysjournalismin eettisyyttä, ja yritän vastata yllä esittämiini kysymyksiin.

6.3.1 Inhimillisen etiikan merkityksestä

Ekströmin ja Nohrstedtin mukaan journalistin työhön kuuluu paljon monimutkaista harkintaa, josta iso osa on laadultaan eettis-moraalista. Eettiset kysymykset ovat usein vaikeita, jopa mahdottomia ratkaista. Miten esimerkiksi kantaa vastuu juttujen seurauksista – mitä kaikkea se itse asiassa tarkoittaa ja miten se onnistuu kiireisessä aikataulussa? Toimittajan työn helpottamiseksi on luotu ammattietiikka, joka tarjoaa toimintasäännöt ja keventää yksittäisen toimittajan moraalista vastuuta.¹⁰⁵

Annetut eettiset normit ovat kuitenkin osaltaan mahdollistaneet sen, että eettisillä pohdinnoilla on vähän sijaa toimitustyössä. Etiikka on niin sisällä toimittajan käytännön työssä, että toimittajat eivät edes huomaa tekevänsä eettisiä ratkaisuja. Tehdyt eettiset ratkaisut perustellaan rutineilla tai ammattisäännöillä, ei niinkään yleisinhimillisellä moraalilla.¹⁰⁶ Todellisen valinnan tekevät siis muoto ja metodit, ei toimittajan itsenäinen ajattelu.

Ekströmin ja Nohrstedtin mielestä ammattietiikka ei saa korvata toimittajien inhimillistä eettistä pohdintaa. He viittaavat sosiologi Zygmunt Baumanin väitteeseen, jonka mukaan moraalinen harkinta ei voi olla pelkkää moraalisten normien noudattamista. Yksilön on kyettävä kyseenalaistamaan yhteisön normit, jotka määrittelevät oikean ja väärän. Baumanin mukaan todellinen moraalinen kyky kehittyy spontaanisti ihmisten kohtaamisissa ilman julkisia manifesteja.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Ekström ja Nohrstedt 1996: 250

¹⁰⁶ Ekström ja Nohrstedt 1996: 90, 167, 250

¹⁰⁷ Ekström ja Nohrstedt 1996: 251–252 ja Bauman 1993

Ekströmin ja Nohrstedtin mukaan tämä edellä kuvattu inhimillinen etiikka eroaa selvästi journalistisesta ammattietiikasta. Inhimillinen etiikka syntyy kohtaamisista, joilla ei ole hyötymistarkoitusta. Ammattietiikka taas rakentuu ajatukselle, jonka mukaan journalisti on riippumaton, suhtautuu kriittisesti kaikkiin toimijoihin ja antaa ammatillisen kiinnostuksen ohjata kohtauksia haastateltavien ja lähteiden kanssa. Toimittaja joutuu työssään jatkuvasti ratkaisemaan näiden eri etiikoiden ristiriitaa. Jommankumman säännönmukainen priorisointi olisi kirjoittajien mielestä eettisesti kestävämpi, sillä todellinen moraalinen toiminta edellyttää näiden etiikoiden välistä elävää vuoropuhelua. Toimittajan ammatillinen vastuu ja henkilökohtainen vastuu toisista ihmisistä muodostavat väkisinkin moraalisen ristiriidan, joka täytyy avoimesti tunnustaa. Kirjoittajien mielestä nykyjournalismin ongelma on se, että inhimillisen etiikan ja ammattietiikan dialogi on vaiennut.¹⁰⁸

Ekström ja Nohrstedt ovat huolissaan moraalisen vastuunoton vähenemisestä journalismissa. Toimituksissa on usein epäselvää, kuka kantaa vastuun moraalista ratkaisusta. Epäselvyyden varjolla osa toimittajista vetäytyy henkilökohtaisesta vastuusta. Hälyttävintä on kuitenkin se, että sananvapauden ja kriittisyyden suojelemiseksi luotuja eettisiä periaatteita käytetään puolustelemaan röyhkeää hyväksikäyttöä, jolla on kaupalliset päämäärät (ks. luku 6.2.2). Kirjoittajien mielestä ammattikunnan on harjoitettava vakavaa itsetutkiskelua, jotta etiikka ei jää pelkäksi koristeeksi. He muistuttavat, että toimittajan tärkein tehtävä on palvella yleisöä välittämällä olennaista ja totuudenmukaista tietoa noudattaen moraalista hienotunteisuutta ihmisten koskemattomuutta ja ihmisarvoa kohtaan.¹⁰⁹

Tässä välissä loikkaan hetkeksi journalismista dokumenttien maailmaan. Journalismi ja dokumenttielokuvat eroavat toisistaan monella tapaa, muun muassa suhteessaan totuuteen. Journalistit korostavat objektiivisuutta ja totuudellisuutta, kun taas dokumentaristit puolustavat oman näkökulman tärkeyttä¹¹⁰. Tämä rajanveto on kuitenkin häilyvä. Myös journalistisessa jutussa, kuten henkilökuvaissa tai reportaasissa, saatetaan keskittyä yhden ihmisen tai ihmisryhmän näkökulmaan. Siksi onkin kiinnostavaa kurkistaa, mitä annettavaa dokumentaristeilla on journalismin eettiseen keskusteluun.

Toisin kuin journalisteilla, dokumentaristeilla ei ole käytössään ammattieettisiä ohjeita, joten he luovat eettiset periaatteensa itse. Sari Orkomies tutki näitä periaatteita pro gradu -työssään. Orkomiehen mukaan dokumentaristien eettisistä pelisäännöistä keskeisimmäksi nousi vastuu

¹⁰⁸ Ekström ja Nohrstedt 1996: 251–252

¹⁰⁹ Ekström ja Nohrstedt 1996: 251–255

¹¹⁰ Orkomies 2004

kuvattavalle, kun taas vastuu yleisöä kohtaan ei heitä juuri huoleta.¹¹¹ Ajattelutapa on siis lähes päinvastainen kuin toimittajilla, jotka korostavat yleisön palvelua jopa kohteen oikeuksien kustannuksella. Dokumentaristien huoli kuvattavia kohtaan on hyvin ymmärrettävää, sillä he ehtivät tutustua kohteisiinsa huomattavasti paremmin kuin toimittajat.

Miten dokumentaristit sitten näkevät vastuunsa kuvattavalle? Lähinnä he pohtivat sitä, millaisia seurauksia dokumentilla on kuvattavien elämään. He miettivät, ymmärtääkö kuvattava niitä seurauksia, joita elämän julkinen paljastaminen voi tuoda. Pelkkä kuvattavan suostuminen ei karista vastuuta dokumentaristien harteilta. He tiedostavat, että kuvattava saattaa luottaa ohjaajaan niin paljon, ettei loppujen lopuksi käsitä, että kaikki hänen kertomansa asiat saattavat päätyä koko kansan nähtäväksi.¹¹² Eettisyys on myös inhimillisyyttä, ei pelkkää sääntöjen noudattamista, tiivistää eräs Orkomiehen haastatteleminen ohjaajista¹¹³.

Mitä tulee ammattietiikan ja inhimillisen etiikan käyttöön, edellisten tutkimusten mukaan toimittajat ja dokumentaristit näyttävät asettuvan eri ääripäihin. Toimittajat luottavat ammattietiikkaan inhimillisen etiikan kustannuksella, kun taas dokumentaristit tukeutuvat yksinomaan inhimilliseen etiikkaan. Ero on tuskin todellisuudessa näin jyrkkä. On muistettava, että dokumentaristeilla ei ole vaihtoehtoa: heillä ei ole eettistä säännöstöä, johon tukeutua. Lisäksi Orkomiehen tulokset eivät ole ihan vertailukelpoisia Ekströmin ja Nohrstedtin tuloksien kanssa. Jälkimmäiset tarkastelivat ongelmanratkaisua käytännön tilanteissa, kun taas Orkomies antoi dokumentaristien itse kuvailla eettisyyttään. Oma kuvailu näyttää antavan toiminnasta kultaisemman kuvan, samoin kuin Rahkosen ja Syrjälän tutkimuksissa. Ehkä haastattelututkimukset kertovatkin enemmän toimittajien ja dokumentaristien eettisen harkinnan kyvyistä, kun taas käytännön tilanteiden tarkkailu kertoo, miten näitä kykyjä käytetään tosielämässä.

On toki myös epäreilua verrata nopean aikataulun pakottamaa toimittajaa dokumentaristiin, joka voi tehdä yhtä työtä vuoden päivät. Lopputuote on kuitenkin molemmissa yhtä julkinen, ja journalistinen juttu saattaa olla yhtä intiimi ja paljastava kuin dokumentti. Siksi molemmissa lajityypeissä tulee ratkottavaksi samankaltaisia eettisiä kysymyksiä, joita journalisti ei voi paeta vetoamalla kiireeseen. Niinpä ehdotan, että toimittajat voisivat hieman kuunnella dokumentaristeja. Ajattelemisen aihetta antaa esimerkiksi se, että dokumentaristien mielestä pelkkä kohteen suostumus ei poista tekijän vastuuta siitä, mitä seurauksia julkisuudella saattaa kohteelle olla. He myös haluavat varmistaa, että kohde tiedostaa puheidensa menevän

¹¹¹ Orkomies 2004: 63–64, 92

¹¹² Orkomies 2004: 66, 91

¹¹³ Orkomies 2004: 52

julkisuuteen. Vastaavanlaisia ajatuksia herännee aivan luonnostaan myös toimittajan mieleen esimerkiksi silloin, kun hän haastattelee henkisesti särkynyttä ihmistä tämän intiimeistä asioista. Ratkaisevaa onkin se, minkä arvon toimittaja näille vaistomaisille tuntemuksilleen antaa. Eivät kovin suurta, huomasivat Ekström ja Nohrstedt. Heidän mukaansa toimittajat eivät juuri pohdi ääneen niitä tunteitaan, arvojaan tai yleisinhimillisiä kokemuksiaan, jotka eivät liity journalistisiin normeihin tai rutiineihin¹¹⁴.

Inhimillinen etiikka ei ole aina jäänyt journalistisen ammattietiikan jalkoihin tällä tavoin. Journalismietiikan tekstejä tutkinut Ari Heinonen huomasi, että vielä 1920-luvulla hyvä journalistinen tapa tarkoitti nimenomaan *yksilöllistä hyveellisyyttä*. 1990-lukuun mennessä merkitys muuttui tarkoittamaan *vastuullisuutta kansalaisia kohtaan*. Heinosen mielestä hyvää journalistista tapaa ei voikaan jättää yksilömoraaliseksi kysymykseksi, koska journalisti ei ole työssään yksilö vaan ammatillisesti sosiaalistunut ryhmänsä jäsen. Koska journalismia harjoitetaan yhteiskunnassa, on toimittajan toiminta riippuvainen muistakin kuin henkilökohtaisista näkemyksistä.¹¹⁵

Mielestäni tämä suuntaus alkaa tulla tiensä päähän. Jos journalistit haluavat edistää toimintansa eettisyyttä, on seuraavat askelet otettava takaisin yksilöllisen hyveellisyyden, toisin sanoen inhimillisen etiikan suuntaan. Toimittajat ovat jo hyvin sisäistäneet olevansa ammattikuntansa edustajia ja palvelevansa yleisöä – tuota kasvotonta joukkoa, jonka tarpeita tulkitaan lähinnä myyntilukujen perusteella. Nyt olisi syytä palauttaa mieleen, että tämän lisäksi toimittajat ovat myös yksilöitä omine tunteineen ja kokemuksineen, ja he kohtaavat työssään muita ihmisiä. Moraalinen toiminta edellyttää ammattietiikan ja inhimillisen etiikan elävää vuoropuhelua. Ihmiselle luontainen empatia on otettava mukaan etiikkaa koskeviin keskusteluihin, ja sille on annettava sen ansaitsema arvo. Kun näin tapahtuu, on luonnollista, että valmiit ohjeet eivät enää riitä perusteluksi eettisille ratkaisuille. Myös henkilökohtainen vastuu korostuu; haastateltavaan kohdistuvaa vastuuta ei voi enää säilyttää esimiehelle, joka ei ole edes kohdannut tätä ihmistä.

6.3.2 Tukea toimittajan eettiseen pohdintaan mielenterveysjutuissa

Edellisessä luvussa pohdin inhimillisen etiikan roolia journalismissa. Totesin, että sen merkitystä aliarvioidaan vakavasti rutiiniin ja sääntöihin perustuvan ammattietiikan kustannuksella. Koen inhimillisen eettisen pohdinnan olevan erityisen tärkeä arkaluontoisissa henkilöhaastatteluissa, jollaisia monet mielenterveysaiheiset haastattelut ovat. Tässä luvussa

¹¹⁴ Ekström & Nohrstedt 1996: 250

suuntaan katseeni tulevaan, yhä eettisempään mielenterveysjournalismiin. Mitä on tehtävä, jotta toimittajat voisivat entistä paremmin ottaa huomioon seuraukset, joita jutulla saattaa olla haastateltavalle? Vastaukseni tähän ovat seuraavat. Ensinnäkin seurauksista ja mielenterveyskuntoutujan haastatteluun liittyvistä erityispiirteistä olisi saatava tutkittua tietoa. Näiden pohjalta toimittajalle tulisi laatia mahdollisimman selkeät ohjeet siitä, mitä tulee ottaa huomioon, kun haastatellun mieli on järkkynyt. Kolmanneksi jo koulutuksessa tulisi muistuttaa ammattiin sosiaalistuvia journalisteja siitä, että työssään he ovat paitsi toimittajia, ennen kaikkea ihmisiä.

Ekström ja Nohrstedt väittävät, että osa toimittajista toimii moraalisisessa sumussa, ellei jopa tyhjiössä¹¹⁶. Tilanne ei kuitenkaan ole toivoton, eivätkä toimittajat ihmishirviöitä. Esimerkiksi Rahkosen, Syrjälän ja Heinosen tutkimukset osoittavat, että toimittajilla on halua ja kykyä eettiseen pohdintaan. Juuri haastateltavan oikeudet mietityttävät monia toimittajia. Toimittaja ei ole työssään pelkkä ammattiroolinsa vanki vailla yhteyttä omaan ihmisyyteensä. Tämän on todennut muun muassa kriisipsykologiaan erikoistunut Salli Saari. Hänen mielestään järkyttävän onnettomuuden jälkityö hoidetaan suomalaisessa mediassa yleensä hyvin. Media ei pitkitä traumaattisten asioiden käsittelyä ja ylläpidä ihmisten järkytystä, vaan asioiden rytmitys seuraa ihmisten psyykkistä prosessia, muistamista ja unohtamista. Saaren mielestä tämä johtuu siitä yksinkertaisesta seikasta, että toimittajatkin ovat ihmisiä. ”Työssään he (toimittajat) käyttävät omaa harkintaansa ja omia tunteuksiaan, ja ne johdattavat heidät oikeisiin ratkaisuihin”, Saari kirjoittaa.¹¹⁷ Toimittajan intuitio toimii tässä, joten siitä on varmasti apua myös mielenterveysaiheisissa jutuissa.

Kykyä ja halua eettisesti kestävään toimitustyöhön siis on. Mutta miten tuon kyvyn saisi nykyistä paremmin käyttöön niin, että toimittaja voisi sen avulla estää haastateltavalle koituvia ikäviä seurauksia? Mielestäni mielenterveysjuttua tekevän toimittajan olisi mietittävä ainakin seuraavia kysymyksiä. Ymmärtääkö haastateltu todella, että hänen sanomisensa menevät kaiken kansan nähtäväksi? Pitäisikö hänen antaa sulatella asiaa vielä yön yli ennen jutun julkaisua? Mitä seurauksia jutulla saattaa olla? Saattaako julkinen avautuminen tässä kohtaa jollain tavalla haitata hänen toipumistaan?

Jotta toimittaja voisi paremmin löytää vastauksia näihin kysymyksiin, olisi hänen ihan ensiksi saatava tutkittua tietoa julkisen avautumisen vaikutuksesta mielenterveyden häiriöistä toipumiseen. Mielenterveyskuntoutujien näkyminen mediassa alkaa olla arkipäivää, mutta

¹¹⁵ Heinonen 1995: 6

¹¹⁶ Ekström & Nohrstedt 1996: 254–255

¹¹⁷ Saari 2005: 28

jokainen tällainen haastattelu on varmasti haastateltavalle hyvin herkkä paikka. Siksi toimittaja tarvitsee perustietoa mielenterveysongelmista ja toipumisen prosessista. Onko jossain toipumisen vaiheessa erityisen suuri riski, että haastateltu puhuu enemmän kuin hänelle olisi hyväksi, ja toipuminen hidastuu tai vaarantuu? Henkilöhaastatteluja televisioon tekevä toimittaja totesi eräässä paneelikeskustelussa, että yksi mittapuu on itku. Jos haastateltava alkaa itkeä kertoessaan kokemuksistaan, niin todennäköisesti hän ei ole vielä valmis käsittelemään asiaa julkisesti. Neuvo on varmasti hyvä, muttei tyhjentävä.

Jos ja kun tietämys julkisuuden vaikutuksista mielenterveyskuntoutujiin lisääntyy, olisi hyvä, jos tämän tiedon perusteella laadittaisiin toimittajille mahdollisimman selkeitä toimintaohjeita. Tällaisten ohjeiden laatiminen on epäilemättä hyvin haastavaa. Onnettomuuden jälkeen kriisityöntekijät neuvovat, että uhreille kannattaa antaa vuorokausi toipumisaikaa ennen haastattelupyyntöä. Mielenterveysongelmissa ei kyse ole näin ilmeisestä, yhtäkkisestä sokkitilasta, vaan pitkästä ja monimutkaisesta toipumisprosessista. Niinpä myös toimintaohjeiden antaminen on paljon monimutkaisempaa. Kannattaa silti yrittää. Toimittajat eivät ole ihmisen psyyken asiantuntijoita, joten ammattilaisten neuvot varmasti auttaisivat heitä arvioimaan tilannetta.

Seuraava tositarina on mielestäni hyvä esimerkki siitä, miksi toimittaja tarvitsee joskus ohjeita ja sääntöjä. Salli Saari kertoo kirjassaan kuvaajasta, joka joutui kuvaamaan laivaterminaalissa Estonia-onnettomuudesta pelastuneita ja heidän omaisiaan:

”Valokuvaaja kertoi, että hän itse itki ja kuvasi. Hänellä oli tunne, että näin ei saisi toimia, mutta kun kilpailevien lehtien kuvaajat ottivat kuvia, hänenkin oli pakko. Hän kertoi hartaasti toivoneensa, että paikalle tulisi joku ulkopuolinen taho ja ajaisi kaikki kuvaajat pois ja kieltäisi kuvauksen.”¹¹⁸

Vaikka kuvaaja tunsikin toimivansa eettisesti väärin, hän ei kyennyt perääntymään, koska muuten lehti olisi hävinnyt kilpailussa muille välineille. Kuvauksen kieltäminen olisi myös suojellut häntä itseään traumaattiselta kokemukselta, eli kuvaamiselta tilanteesta, jossa se tuntuu sopimattomalta. Toimittajan ei ole aivan helppo kuunnella omatuntonsa ääntä kiireen ja kilpailun paineessa. Selkeät toimintaohjeet voivat auttaa toimittajaa tilanteessa, jossa viestintien välinen kilpailu kannustaa menemään vielä lähemmäs, saamaan vielä shokeeraavampaa materiaalia tai koskettavamman tarinan. Pomolle on paljon helpompi perustella omaa ratkaisua, jos siihen on tutkimustulosten ja eettisten ohjeiden tuki.

¹¹⁸ Saari 2003: 141

Tutkimuksia ja ohjeita siis tarvitaan kipeästi. Silti kaikkein tärkeintä on toimittajan oma itsenäinen harkinta, joka tukeutuu paitsi ohjeisiin ja ammattietiikkaan, myös omiin kokemuksiin ja tunteisiin. Siksi on surullista, että jälkimmäisille annetaan niin vähän arvoa. Jotkut väittävät, että rutinoituminen ja uutistuotannon teollistuminen näivertävät sitä kykyä moraaliseen eläytymiseen, mikä toimittajilla on ennen heidän sosiaalistumista ammattirooliin¹¹⁹. Tästä pitäisikin puhua silloin, kun sosiaalistuminen tapahtuu, eli koulutuksessa. Ammattiin tulevia tulisi muistuttaa siitä, että toimittaja on työssään muutakin kuin ammattiroolinsa.

Ekström ja Nohrstedt kuvailevat hienosti journalistin roolin suhdetta todelliseen ihmiseen roolin takana. Heidän mukaansa journalistin rooli ruumiillistuu rutiineissa, jotka määrittelevät mitä toimittaja näkee tai ei näe, mitä hän voi tuntea ja ajatella, mitä tehdä, keneltä kysyä, miltä tekstin täytyy näyttää jne. Jos toimittaja olisi pelkkä roolinsa, ratkaisisivat median rutiinit valinnat hänen puolestaan. Mutta koska jokainen on muutakin kuin roolinsa, ilmenee toimittajan ja median rutiinien kohtaamisissa moraalisia ongelmia. Ongelmia lisäävät journalismin ideologia, joka ylikorostaa ammattiroolin merkitystä, ja kiire, joka vaikeuttaa todellista valintojen tekoa.¹²⁰

Jotta todelliset valinnat olisivat mahdollisia, Ekström ja Nohrstedt kehottavat toimittajaa kysymään itseltään seuraavia kysymyksiä. Kenen haluaisin olevan yleisöni? Mitä sääntöjä todella seuran ja mitä ne sisältävät? Entä miksi noudatan niitä? Kuka minä olen ja mikä on ideaalini? Millaisen roolin haluan medially olevan ja millaisessa yhteiskunnassa? Toimittajan täytyy siis sysätä ammattirooli sivuun ja kysyä yksinkertaisesti: ”Mitä minä haluan?” Vasta sen jälkeen hän voi tehdä todellisia moraalisia valintoja, sillä niitä voi tehdä vain kokonaisena ihmisenä. Toimittajan täytyy työssään kohdata maailma ihmisenä, ei vain toimittajan roolin kautta, ja antaa maailman kulkea itsensä lävitse: läpi kehon, sielun, tunteiden ja tietoisuuden. Vasta sen jälkeen hän voi todella seistä täysin sanojensa takana.¹²¹

Jäljelle jää kysymys, miksi toimittajan ylipäätään pitäisi välittää seurauksista. Eihän toimittaja ole mikään terapeutti. Toimittajan tehtävä on välittää tietoa, kertoa yleisölle, mitä maailmassa tapahtuu. Toimittajan tehtävä ei ole määrittellä, kuka saa puhua julkisuudessa, mitä hän saa sanoa ja missä mielentilassa, sillä se olisi sananvapauden rajoittamista. Tämä on yksi selitys, mutta mielestäni se on huono. Toimittaja joka tapauksessa tekee valintoja siitä, kuka jutussa saa puhua ja mistä aiheesta. Usein todellinen peruste valinnoille ei edes ole sananvapauden

¹¹⁹ Ekström & Nohrstedt 1996: 251

¹²⁰ Ekström & Nohrstedt 1996: 324–325

¹²¹ Ekström & Nohrstedt 1996: 324–325

vaaliminen, vaan kaupallisuus: kenen puheet myyvät eniten, kenen sitaatista saa räväkimmän otsikon tai kenen kohtalosta koskettavimman tarinan. Mielestäni toimittajan on ajateltava julkisuuden seurauksia haastateltavalle, koska toimittajan ihmisyyttä vaatii tekemään niin. Inhimillinen moraalit vaatii meitä huolehtimaan toisista ihmisistä. Ellemme kuuntele tätä, alamme myös itse voida huonosti. Eräs journalismin opettajani antoi hyvän nyrkkisäännön, joka mielestäni sopii myös tähän: toimittajan on kyettävä katsomaan haastateltua silmiin vielä jutun julkaisun jälkeen.

7 POHDINTA

7.1 Lyhyt kertaus tutkielman tuloksista

Nyt on aika koota tutkielmani tulokset ja katsoa, miten ne vastasivat tutkimuskysymyksiini. Samalla kertaan muutamia muita kiinnostavia ajatuksia, jotka nousivat esiin analyysissäni.

Ensimmäinen tutkimuskysymykseni oli: miksi tavalliset ihmiset haluavat kertoa mielenterveysongelmistaan mediassa? Yhdeksän tekemäni teemahaastattelun perusteella vastaan tähän kysymykseen seuraavasti. Kaikkia haastateltuja yhdistävä motiivi haastattelun antamiselle on muiden ihmisten auttaminen. Uskon, että tämä oli osalle tärkeää siksi, että näin he voivat kokea olevansa merkittävä osa yhteisöä, suurempaa kokonaisuutta. Auttamisen halun lisäksi monien haastateltujen puheesta kuului halu rakentaa omaa identiteettiä ja hankkia sille tunnustusta median välityksellä. Nämä huomiot tukevat Taylorin käsitystä nykyihmiseltä vaadittavasta identiteettityöstä. Tulkitsin myös, että joidenkin puheesta paistoi halu taistella viihteen maailmankuvaa vastaan. Mieleltään järkkyyneen ihmisen maailmankuva ei nimittäin mahdu siihen mustavalkoiseen ja suorittamiskeskeiseen maailmaan, jota viihde meille syöttää. Koska media luo nykyihmisen todellisuutta, myös mielenterveyskuntoutujien on kerrottava oma näkökulmansa mediassa, jotta he voisivat vaikuttaa tuohon todellisuuteen. Siksi heille on tärkeää, että heistä kerrotaan empaattisesti vakavan journalismin keinoin – ei viihteen tavalla, joka herättää yleisössä vain nopeita reaktioita puolesta tai vastaan.

Toinen kysymykseni oli: miten kokemattomat haastateltavat, jotka kertovat arkaluontoisista asioistaan, kokevat lehtijutun teon? Tähän kysymykseen etsin vastatauksia ainoastaan niiden kuuden haastattelun puheesta, jotka olivat antaneet haastattelun lehteen, ja joilla oli tutkimushaastattelussa mukana yksi tai useampi tällainen lehtijuttu. Muokkasin saamani tulokset käytännön ohjeiksi toimittajalle. Totesin, että toimittajan olisi tärkeää sopia tarkistuskäytännöstä haastateltavan kanssa jo ennen haastattelua. Näin siksi, että haastateltujen käsitykset tarkistusosoikeuksista vaihtelevat paljon, eikä selviä tarkistusohjeita ole tapauksiin, joissa haastateltava on kokematon ja puhuu arkaluontoisista asioistaan. Tärkeää olisi myös huolehtia, että haastattelupyynnön ja varsinaisen haastattelun väliin jäisi hieman aikaa, jotta haastateltava ehtii rauhassa miettiä, mitä haluaa julkisuuteen kertoa. Haastateltujen tarinoista huomasin myös, että parhaiten haastattelu heidän kannaltaan onnistuu, jos toimittaja esittää selkeitä kysymyksiä ja suhtautuu haastateltavaan tasavertaisesti. Liian jutusteleva ja kaverillinen

tyyli voi aiheuttaa sen, että haastateltava puhuu enemmän, mitä lopulta haluaa julkisuuteen menevän.

Kolmas ja viimeinen tutkimuskysymykseni oli: millaisia seurauksia ihmiselle saattaa koitua siitä, että hän antaa haastattelun arkaluontoisesta aiheesta? Aineiston perusteella totesin, että useimmiten seuraukset ovat positiivisia. Haastatellut saivat paljon hyvää palautetta jutuista sekä tutuilta että tuntemattomilta. Eräs kertoi saaneensa osin lehtijutun ansiosta työpaikan itselleen. Yhdelle haastatellulle radiohaastattelun seuraukset olivat kuitenkin onnettomat. Hän kertoi huolimattomuuttaan haastattelussa läheisensä sairaudesta, minkä johdosta koko perhe ajautui kriisiin. Haastattelu oli tälle ihmiselle selvästi traumaattinen kokemus. Tuo tarina sai minut pohtimaan, missä tilanteissa haastattelun antaminen saattaa olla haitallista ihmiselle, joka on kokenut psyykkisen sairauden. En tietenkään löydä tähän nyt vastauksia, mutta toivon, että traumoihin perehtyneet asiantuntijat tutkivat aihetta jatkossa. Totesin kuitenkin, että toimittajan olisi hyvä kysyä haastatellulta, missä toipumisen vaiheessa tämä on. Mikäli toipuminen tuntuu olevan kesken, on toimittajan ja haastateltavan syytä harkita tarkkaan, kannattaako haastattelua tehdä.

Nämä julkisuuden mahdolliset seuraukset haastatellulle saivat minut pohtimaan syvällisemmin toimittajan etiikkaa. Mietin, millaista eettistä harkintaa seurausten huomioiminen edellyttää toimittajalta. Päätelin, että toimittajan on kyettävä soveltamaan paitsi valmiita ohjeita ja ammattietiikkaa, myös sitä inhimillistä moraalintajua, sitä joka kehittyy luonnostaan ihmisten välisissä kohtaamisissa. Toimittajan on siis arvostettava omaa intuitiotaan, tunteitaan ja kokemuksiaan, ja annettava niiden auttaa häntä päätöksenteossa. Kysyin myös, onko toimittajan velvollisuus edes pohtia haastatellulle koituvia seurauksia. Totesin, että on, sillä pelkästään toimittajan ihmisyyys vaatii häntä ottamaan haastatellut huomioon. Jotta seurausten arvioiminen olisi nykyistä helpompaa, toivon, että asiaa tutkittaisiin tarkemmin. Toimittajat tarvitsevat mielenterveyskuntoutujien haastattelemiseen samankaltaisia ohjeita, kuin mitä on tehty koskien onnettomuuden uhrien haastattelemista.

Tutkimukseni tulokset avasivat kiinnostavan näkökulman toimittajan ammattirooliin. Lehtijutun tekovaiheita tarkastellessani huomasin, että haastateltavan kannalta on selkeää ja turvallista, jos toimittaja on tilanteessa selvästi toimittajan roolissa. Tällöin haastateltu muistaa puhuvansa median edustajalle, ei kaverille. Toisaalta etiikkaa koskevissa pohdinnoissani totesin, että toimittajan ei pitäisi piiloutua päätöksenteossaan roolinsa taakse. Toimittajan tulisi tehdä eettiset valinnat kokonaisena ihmisenä, käyttäen apuna ammattietiikan lisäksi myös inhimillistä eettistä ymmärrystään. Toisaalta toimittajan täytyy siis haastattelutilanteessa asettua selvästi toimittajan rooliin, toisaalta hänen on muistettava koko ajan, että hän on siinä tilanteessa myös ihminen, ei

pelkkä rooli. Mielestäni juuri näin pitää ollakin. Haastattelun on muistettava, että keskustelukumppani on toimittaja, ja toimittajan muistettava, että hän on samalla myös ihminen. Mielestäni eettisesti hankalin tilanne on silloin, jos haastateltu unohtaa puhuvansa toimittajan kanssa, mutta toimittaja silti tekee valintansa puhtaasti ammattietiikan mukaan käyttämättä itsenäistä inhimillistä harkintaa. Tällöinhän toimittaja esiintyisi toimivansa ilman roolia, mutta toimisi kuitenkin täysin roolinsa ehdoilla. Mielestäni tämä olisi haastattelun harhaanjohtamista.

Haluan vielä muistuttaa siitä, miten aineistoni luonne saattaa vaikuttaa tutkimukseni tuloksiin. Yhdeksästä haastattelusta seitsemän löysin mielenterveyskuntoutujien projektin kautta. Projektissa puhutaan paljon julkisuudessa esiintymisestä, ja projektin tavoitteena on kouluttaa ihmisiä kertomaan kokemuksistaan muun muassa oppilaitoksissa ja mediassa. Tämä voi vaikuttaa ensinnäkin haastateltujen motiiveihin. He ovat miettineet haastattelun antamisen merkitystä ehkä enemmän kuin keskivertoa haastateltava. Lisäksi heistä moni on jäänyt pois työelämästä. Heille ehkä on siksi merkittävää, että he voivat osallistua yhteiskunnan toimintaan median kautta. Sanoisin, että projektiin osallistuminen voi korostaa identiteettityöhön ja tunnustuksen hankkimiseen liittyviä motiiveja. Sen sijaan halu auttaa muita median välityksellä oli vahva myös niillä haastatelluilla, jotka löysin projektin ulkopuolelta.

Projektin osallistujien suuri määrä voi vaikuttaa myös siihen, millaisia seurauksia haastattelun antamisesta koitui. Projektin osallistujat tiesivät, millaisia riskejä julkisuudella saattaa olla, joten he todennäköisesti osasivat varautua niihin melko hyvin. On mahdollista, että seuraukset olisivat olleet kurjempia, jos olisin haastatellut ainoastaan ihmisiä, jotka eivät ole mielenterveysyhdistyksissä tai vastaavissa mukana. Toisaalta kuulemani mukaan toimittajat usein hakevat mielenterveysjuttuihin haastateltuja juuri yhdistysten kautta, joten monilla haastatelluilla voi hyvinkin olla vastaavanlaisen yhteisön tuki takana.

7.2 Pohdintaa tutkielman onnistumisesta ja jatkotutkimuksen aiheita

Tutkielmani lähtökohta oli hyvin henkilökohtainen. Halusin saada tietoa siitä, miten arkaluonteisista asioista puhuvat haastateltavat kokevat haastattelun antamisen ja sen seuraukset. Tämä oli minulle tärkeää, sillä halusin selvittää, miten voisin valmistuttuani työskennellä toimittajana eettisesti kestävällä tavalla niin, etten tietämättömyyteni vuoksi vahingoita haastateltavia omalla toiminnallani.

Tämä pro gradu -työ antoi minulle tilaisuuden pohtia mieltäni askarruttavia kysymyksiä ja miettiä sitä, millaiseksi toimittajaksi itse haluan tulla. Nyt työn valmistuttua en missään nimessä

koe tietäväni riittävästi voidakseni varmistua siitä, etten toimittajana toimiessani vahingoita arkaluontoisista asioistaan puhuvaa haastateltavaa. Kysymys seurauksista on niin monisyinen, että se edellyttää vielä paljon tutkimusta, ennen kuin traumatisoitunutta ihmistä haastatteleva toimittaja voi seistä tukevalla maaperällä tehdessään eettisiä valintoja. Silti koen, että minulla on nyt asiasta paljon enemmän tietoa kuin pari vuotta sitten. Tiedän, että monesti haastattelun antaminen on hyvä kokemus, ja haastateltu saa siitä paljon itselleen. Hän saa esimerkiksi kokea auttavansa muita ja tekevänsä jopa koko yhteiskuntaa palvelevaa työtä, mikä voi hyvinkin edesauttaa toipumista. Hän saa myös monesti hyvää palautetta muilta. Nyt tunnen myös joitakin haastattelutilanteissa piileviä kipupisteitä, joissa toimittajan on oltava erityisen tarkkana, kun haastattelee kokematonta haastateltavaa.

Eriytyisen tärkeää minulle on kuitenkin se, että tutkielmani ansiosta tiedän, että arkaluontoisissa haastatteluissa on omat riskinsä. Haastattelun antaminen saattaa todella aiheuttaa haastatellulle ikäviä seurauksia. Valitettavasti en tällä tietämyksellä pysty erittelemään, millaisia riskejä julkisuudella mielenterveyskuntoutujalle on, ja missä tilanteissa riskit ovat suurimmat. Toivon todella, että joku traumaan perehtynyt tutkii asiaa tarkemmin ja kertoo minulle tuloksistaan.

Minulle jäi kuitenkin tunne, että jo näillä tiedollani pystyn kirjoittamaan ihmisläheisiä juttuja toimien eettisesti kohtalaisen kestäväällä tavalla. Vaikka selkeät ohjeet mielenterveyskuntoutujien haastattelemiseen puuttuvat, minulla on kuitenkin käytössä oma intuitioni, joka voi hyvinkin johtaa minut oikeisiin ratkaisuihin. Kun käytän työssäni sekä ammattieettisiä ohjeita että omaa inhimillistä moraaliani ja annan näiden kahden käydä vuoropuhelua keskenään, voin ainakin periaatteessa tehdä todella eettisiä ratkaisuja – tosin toimitusten kiire tekee käytännön toteutuksen vähintään haastavaksi.

Pro gradu -työni saavutti siis hyvin henkilökohtaisen tavoitteeni. Mikäli tutkielmani onnistuu myös kannustamaan muita tutkimaan samaa aihepiiriä, olen työhöni enemmän kuin tyytyväinen. Toinen pohdinnan aihe on se, miten hyvin tutkielma onnistui osoittamaan tieteellistä oppineisuuttani. Siitä löytyy varmasti parantamisen varaa.

Graduni etsii vastauksia kolmeen eri tutkimuskysymykseen. Kysymykset katsovat haastateltavan kokemuksia journalismista kolmesta eri näkökulmasta. Aiheen laajuudesta seurasi se, että en päässyt perehtymään yhtenkään aiheeseen niin syvästi, mitä olisin halunnut. Motiivilukuun olisi ollut viisasta hieman katsoa esimerkiksi sitä, mitä muut kirjoittajat sanovat Charles Taylorin teorioista.

Haastateltavan kokemukset haastattelutilanteesta ja jutun teosta jäivät toivottua kapeammaksi katsannoksi ensinnäkin siksi, että aineistosta kolme haastateltavaa ei vastannut lainkaan tähän

tutkimuskysymykseen. Lisäksi lopuista kuudesta haastattelusta yhdellä oli jo hieman enemmän kokemusta journalismista, joten häntä ei voi kutsua kokemattomaksi. Näin jälkikäteen ajatellen tämä osio olisi ehkä kannattanut jättää tutkielman ulkopuolelle, ja perehtyä sen sijaan syvemmin motiiveihin ja seurauksiin. Siten olisin kyennyt näissä osioissa esimerkiksi tarkastelemaan lähteitäni kriittisemmin.

Seurausluvussa olisin halunnut perehtyä tarkemmin trauman käsitteeseen ja pohtia esimerkiksi sitä, mitkä tekijät vanhassa traumaattisessa kokemuksessa saattavat johtaa siihen, että julkisuuteen puhuminen onkin ihmiselle haitallista. Olisi myös ollut kiinnostavaa pohtia toimittajan vastuuta suhteessa julkisuuden henkilöihin. Toimittajathan tapaavat ajatella, että julkisuuden henkilöiden on tiedettävä julkisuuden riskit, eikä heitä siksi tarvitse suojella. Kuitenkin myös julkisuuden henkilö voi olla tilanteessa, jossa hänen arviointikykynsä on madaltunut. Tällaisen tilanteen voi käsittääkseni aiheuttaa vaikka kipeä ero, eli aina ei ole kysymys juopumuksesta tai muusta ilmiselvästä asiasta. Mikä toimittajan vastuu haastateltua kohtaan tällöin on?

Mielestäni teemahaastattelu osoittautui toimivaksi menetelmäksi tähän tutkielmaan. Aineisto toimi parhaiten vastaamaan kysymyksiini motiiveista ja seurauksista, mutta itse haastattelutilanteen tarkasteluun se oli hieman vääränlainen. Haastatelluilla olisi kaikilla saanut olla kokemusta nimenomaan lehtihaastattelusta, ja mieluiten vain yhdestä tai kahdesta haastattelusta. Tällöin aineisto olisi paremmin kertonut juuri kokemattoman haastatellun kokemuksista lehtihaastattelusta.

Lopuksi haluan tuoda esiin vielä kaksi aihetta, joita voisi olla hedelmällistä tutkia jatkossa tarkemmin. Ensinnäkin kokemattoman haastateltavan kokemusta kannattaisi mielestäni tutkia edelleen, sillä tavallisia ihmisiä haastatellaan mediassa nykyään tiheään. Aineiston kannattaisi kuitenkin olla vähemmän profiloitunut kuin omani, niin sanotusti enemmän tavallinen. Olisi edelleen kiinnostavaa tietää, millaisia kokemuksia journalismista on ihmisillä, jotka eivät tunne julkisuuden pelisääntöjä.

Julkisuuden pelisääntöihin liittyy myös toinen kiinnostava aihe. Haastatellut ajattelivat ikävien seurauksien olevan heidän oma vikansa. He eivät myöskään kokeneet voivansa moittaa toimittajaa oikeastaan mistään. Kertooko tämä ehkä siitä, että haastatellut kokevat, että heidän olisi osattava toimia julkisuudessa, vaikka ovatkin kokemattomia haastateltuja? Olisi kiinnostavaa pohtia, onko tänä tosi-tv:n kulta-aikana käynyt niin, että julkisuuden pelisääntöjen hallitsemisesta on tullut melkein kansalaisvelvollisuus.

LÄHDELUETTELO

- Aldridge, Meryl (2001) Confessional culture, masculinity and emotional work. *Journalism* Vol 2(1). Sage Publications. 91–108.
- Bauman, Zygmunt (2002) *Notkea Moderni*. Tampere: Vastapaino. (Ref. Heiskanen 2004)
- Bauman, Zygmunt (1993) *Postmodern Ethics*. Oxford: Backwell Publishers. (Ref. Ekström & Nohrstedt 1996.)
- Bruun, Lars & Nordenstreng, Kaarle (1992). Kansainvälisestä oikeudesta journalistietiikkaan. Teoksessa *Kansainvälinen journalistietiikka*, toim. Kaarle Nordenstreng. Yliopistopaino. Helsinki. 145–164.
- Christianson, Sven Åke (1994) *Traumatiska minnen*. Stockholm: Natur & Kultur. (Ref. Serenius 2002)
- Ekström, Mats & Nohrstedt, Stig Arne (1996). *Journalistikens etiska problem*. Tukholma: Rabén Prisma.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha (2001) *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press
- Hall, Stuart (2002) *Identiteetti*. Tampere: Tammerpaino.
- Hautakangas, Mikko (2005) *Tavikset, tunteet ja moraali tv-viihteenä*. Teoksessa *Journalismikritiikin vuosikirja 2005*. Tampere: Journalismin tutkimusyksikkö. 150–160.
- Heinonen Ari (1995) *Vahtikoiran omatunto*. Tiedotusopin laitoksen julkaisuja A. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Heinonen Ari (1996) *Ihanteet ja arki – journalistien itsekritiikki*. Teoksessa *Sopulisilppuri*, toim. Luostarinen, Heikki; Kivikuru, Ullamaija ja Ukkola, Merja. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy. 87–104.
- Hirsijärvi, Sirkka ja Hurme, Helena (1980) *Teemahaastattelu*. Tampere: Tammerpaino Oy
- Huovila Tapani (1998) *Toimittaja – vastuussa oleellisesta muutoksessa*. Viestintätieteiden laitoksen julkaisuja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

- Kellner, Douglas (1998) *Mediakulttuuri*. Tampere: Vastapaino.
- Kotilainen Lauri (2003) *Parempi lehtijuttu*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Kunelius, Risto (2000) *Hyvä journalismi? Keskusteluja kiinnostuneiden ja kokeneiden kansalaisten kanssa*. Helsinki: Suomen Journalistiliitto.
- Luukka, Minna-Riitta (2000a) *Tabusta taudiksi*. Artikkelijulkaisussa *Tiedotustutkimus* 23(1). Helsinki: Tiedotusopillinen yhdistys. 57–60.
- Luukka, Minna-Riitta (2000b). *Kansantaudin kuva mediassa*. *Mielenterveys* (3). Helsinki: Suomen mielenterveysseura. 6–8.
- Markkanen Mari (2007) *Taviksesta tähti*. *Iltä-Sanomien Plussa-liitte* 5.1.2007. 4–7.
- Niemi Laura (2004) *Lehtitoimittaja henkilöhaastattelujen tekijänä*. *Uteliias kuuntelija tekee töitä persoonallaan*. Tiedotusopin pro gradu. Tiedotusopin laitos, Tampereen yliopisto.
- Oksanen, Atte (2005) *Brändää itsesi – tai tuhoudu*. Vieraskynä-kolumni, *Helsingin Sanomat* 6.4.2005.
- Paananen Kari (2006) *Apua! Toimittaja soittaa...* Artikkelijulkaisussa *Journalistissa* 15.12.2006. 8–9.
- Raittila Pentti (1996) *Uutinen Estonia. Kriisiviestintä ja journalismin etiikka koetuksella*. Tampere: Tampere University Press.
- Saari Salli (2005) *Media – katastrofien uhrien vihollinen ja kriisiprosessin tukija*. Teoksessa *Journalismikritiikin vuosikirja 2005*. Tampere: Journalismin tutkimusyksikkö. 24–30.
- Saari Salla (2003) *Kuin salama kirkkaalta taivaalta. Kriisit ja niistä selviytyminen*. Keuruu: Otavan Kirjapaino Oy.
- Salonen, Kristiina (2000a) *Media muotoilee mielenterveyspolitiikkaa*. Pääkirjoitus kausijulkaisussa *Mielenterveys* 39(3):5.
- Salonen, Kristiina (2000b) *Julkisuus jakaa "meihin" ja "niihin"*. Artikkelijulkaisussa *Mielenterveys* 39(3): 20–21.
- Serenius, Mona (2002) *Muistin taistelu unohdusta vastaan*. Teoksessa *Trauman monet kasvot, toim. Haaramo, Soili ja Palonen, Kirsti*. Julkaisija *Therapeia-säätiö*. Pieksämäki: RT-Print. 14–48.

- Sigrell, Bo (1994) Narcissim. Ett psykodynamiskt perspektiv. Stockholm: Natur & Kultur (Ref. Serenius 2002)
- Sintonen Teppo (2005) Blogien kirjoittajat hakevat hyväksyntää identiteetilleen. Helsingin Sanomat 24.12.2005, C6.
- Taylor Charles (1995) Autenttisuuden etiikka (Alkuteos 1991). Suomennos Timo Soukola. Helsinki: Priima-Offset.
- Vuola, Elina (1999) Kansakunnan yksityiset ja julkiset kaapit. Kolumni. Suomen Kuvalehti (17): 75.
- Vuortama, Timo & Kerosuo, Lauri (2004) Viestinnän lait ja säännöt. Hämeenlinna: Karisto Oy.
- Vuortama, Timo (1984) Hyvä lehtimiestapa. Karkkila: Kustannus-Mäkelä Oy.
- Wahl, Otto F. (1995) Media madness: public images of mental illness. New Brunswick: Rutgers University Press.

Verkkolähteet:

- Harju Auli (2002) Journalistisen työn sääntely ja ammattietiikka. Journalismin tutkimusyksikkö. Tampereen yliopisto. Tarkistettu 27.11.2006. <URL: <http://www.uta.fi/jourttutkimus/journalistiliitto.pdf>>.
- Heiskanen, Tarja (2004) Kun elämä muuttui kertakäyttökuviksi. Artikkelit Mielenterveysverkkolehdestä 2004 (3). Tarkistettu 26.2.2007. <URL: http://www.mielenterveysseura.fi/verkkolehti/artikkelit.asp?numero=3/2004&artikkeli_id=83>.
- Journalistin ohjeet. Tarkistettu 9.11.2006. <URL: <https://www.journalistiliitto.fi/Resource.phx/sivut/sivut-journalistiliitto/pelisaannot/journalistinohteet/uudet.htm>>.
- JSN (1981) Periaatelausuma koskien haastattelua. Tarkistettu 9.11.2006. <URL: http://www.jsn.fi/info.asp?sivuid=fin_periaate#haastattelu>.
- JSN (1980) Periaatelausuma koskien yksityiselämää. Tarkistettu 1.11.2006. <URL: http://www.jsn.fi/info.asp?sivuid=fin_periaate#yksityiselama>.

- JSN (2004) Lausuma julkkisten käsittelystä mediassa. Tarkistettu 9.11.2006. <URL: <http://www.jsn.fi/lausuma.asp?sivuid=3420/L/04>>.
- JSN (2006) Vapauttava päätös haastattelun tarkastamista ja virheen korjaamista koskevassa asiassa. Tarkistettu 9.11.2006. <URL: <http://www.jsn.fi/paatos.asp?sivuid=3574/AL/05>>.
- Kuusi, Hanna (2000): Modernisaatio ja identiteetti – teoreettinen viitekehys vai 1960-luvun tutkimuksen kohde. Konferenssin työpaperi, 26.5.2000. Tarkistettu 15.2.2007. <URL: <http://www.uta.fi/laitokset/historia/tutkijakoulu/sivut/paperit/hkuusi.htm>>.
- Lehmusjoki Pihla (2005) Suomen liikennehistorian mustat perjantait. Journalistiikan pro-gradu - tutkielma. Viestintätieteiden laitos. Jyväskylän yliopisto. Tarkistettu 9.11.2006. <URL: <http://koti.mbnet.fi/tapam/PihlaLehmusjoki-progradu.pdf>>.
- Mielenterveyden keskusliitto (2006) Mielenterveysbarometri 2006. Tarkistettu 9.3.2007. <URL: http://www.mtkl.fi/doc/Ei_hullumpi_barometri_2006.pdf>.
- Orkomies Sari (2004) Ketä sillä loukataan? Dokumentaristin eettiset valinnat suhteessa kuvattavaan ja yleisöön. Journalistiikan pro gradu –tutkielma. Viestintätieteiden laitos. Jyväskylän yliopisto. Tarkistettu 5.1.2007. <URL: <http://selene.lib.jyu.fi:8080/gradu/v04/G0000545.pdf>>.
- Suomen Mielenterveysseura. Miten suomalaisen mieli voi? Tarkistettu 2.3.2007. <URL:http://www.mielenterveysseura.fi/mieli_info.asp?main=Mit%E4%20mielenterveys%20on?>>.
- Tiitto, Marjo (2001) Ihmisläheinen uutinen. Vertailussa asiantuntijapainotteiset ja tavallisen ihmisen näkökulmaa korostavat uutiset. Journalistiikan pro gradu -tutkielma. Viestintätieteiden laitos, Jyväskylän yliopisto. Tarkistettu 12.2.2007. <URL: <http://selene.lib.jyu.fi:8080/gradu/f/matiitto.pdf>>.
- Torkkola, Sinikka (2002) Media ja medikalisaatio. Lyhennelmä Mielenterveysmessuilla pidetystä luennosta 14.11.2002. Tarkistettu 12.2.2007. <URL:<http://www.uta.fi/%7Etisito/lyhyt1.html>>.
- Torkkola, Sinikka (2001) Julkisesti sairas. Artikkelin on julkaistu Suomen Lääkärilehdessä 8.1. 2001. Tarkistettu 12.2.2007. <URL: <http://www.uta.fi/~tisito/julkinen.html>>.

Turkki Teppo (2005) Minuus mediassa – Uusia identiteettejä metsästävässä. Tiedotusopin pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. Tarkistettu 12.1..2007. <URL: <http://tutkielmat.uta.fi/pdf/gradu00576.pdf>>.

Haastattelut:

Saarinen, Eila (2007) Psykoterapeutti. Saarista haastateltu 27.2.2007.

Aalto, Inkeri (2007) Mielenterveyden keskusliiton viestintäjohtaja. Aaltoa haastateltu puhelimitse 2.3.2007 ja sähköpostilla 9.3.2007.

LIITE 1: HAASTATTELURUNKO

Verryttely ja yleistä pohdintaa mielenterveysaiheisista lehtijutuista

- Kerro lyhyesti itsestäsi (ikä, kauanko sairastanut ja mitä, työelämässä vai ei).
- Luetko paljon mielenterveysasioita käsitteleviä lehtijuttuja? Miksi?
- Miten mielenterveysasioita käsitellään mielestäsi nykyään julkisuudessa?
- Onko niissä jotain piirrettä joka toistuvasti pistää silmään tai ilahduttaa?
- Miten mielenterveysaiheita pitäisi käsitellä?
- Mihin mielestäsi tarvitaan juttuja, joissa tavalliset ihmiset puhuvat mielenterveysasioistaan? (merkitys yhteiskunnalle, psyykkisesti sairaille, muille ihmisille)
- Kerro lyhyesti, millaiseen lehtijuttuun osallistuit. Mitä se käsittelee?
- Olitko ennen antanut mielenterveysaiheesta haastatteluja?
- Minkä verran olet muuten esiintynyt julkisuudessa?

Lehtijuttuun päätyminen

- Miten päädyit lehtijuttuun?
- Millaisia asioita puntaroit ennen suostumistasi? (Esim. sukulaisten mielipiteet) Oliko helppo suostua juttuun?
- Ajattelitko että julkisuudesta on jotain seurauksia?
- Miksi päätit mennä juttuun mukaan?
- Mistä asioista keskustelitte toimittajan kanssa ennen varsinaista haastattelua? (toimittajan suostuttelua, keskustelua jutun sisällöstä ja näkökulmasta, haastateltavan ehdot, nimellä vai ei)
- Miten valmistauduit haastatteluun?

Jutun tekovaiheet

- Millainen haastattelutilanne oli?
- Millaista oli puhua toimittajalle omista asioista?
- Oliko toimittaja mielestäsi hyvin valmistautunut?
- Millainen olo haastattelusta jäi? Saitko puhua kaikesta mistä halusitkin?
- Luitko jutun ennen julkaisua? Pyysitkö itse vai ehdottiko toimittaja?
- Pyysitkö juttuun korjauksia? Millaisia? Miten korjausehdotusten kanssa kävi?

Jutun julkaisu ja valmis juttu

- Millaista oli nähdä valmis juttu lehdessä? Oliko se sellainen kuin odotit?
- Otsikko, kuvat
- Jäikö jotain olennaista jutusta pois?
- Millaisen kuvan lehtijuttu antoi mielestäsi sinusta? Vastasiko se mielestäsi todellisuutta?
- Millaisen kuvan lehtijuttu antoi mielenterveysongelmista yleensä?
- Mitä tapahtui kun juttu julkaistiin?
- Millaista palautetta sait jutusta?
- Miltä julkisuus tuntui?

Jälkipuinti

- Oletko tyytyväinen siihen, että juttu tuli tehtyä? Miksi?
- Mitä haittaa tai hyötyä juttuun osallistumisesta oli sinulle?
- Mitä luulet lukijoiden saaneen jutusta?
- Oliko jutulla mielestäsi jotain yleisempää merkitystä tai vaikutusta johonkin? Esimerkiksi käsitykseen mielenterveysongelmista?

- Olitko yhteydessä toimittajaan jutun julkaisun jälkeen?
- Oliko lehtijuttu mielestäsi hyvä? miksi?
- Miten arvioisit toimittajan työskentelyä? Millainen vaikutelma tuli toimittajan asiantuntevuudesta tähän aiheeseen?

- Jos joutuisit vastaavanlaiseen haastatteluun, tekisitkö jotain toisin?
- Mitä neuvoja antaisit toimittajille, jotka haastattelevat ihmisiä heidän mielenterveysasioistaan?
- Mitä neuvoja antaisit ihmisille, jotka miettivät, suostuako lehtihaastatteluun vai ei?
- Mitä haluaisit sanoa lukijoille, jotka lukevat näitä mielenterveysaiheisia haastatteluja?
- Suostuisitko/oletko suostunut lehtijuttuihin tämän jälkeen?

- Mitä opit tästä kokemuksesta? Mitä opit journalismista?
- Muuttiko kokemus elämääsi?

Faktoja muistiin:

Millaiseen lehteen haastateltava on haastattelun antanut?
Oliko juttu omalla nimellä ja kuvalla?

Haastattelun keskeiset teemat:

- Haastattelun antamisen motiivit (rakentaako haastateltava omaa identiteettiään?)
- Haastateltavan kokemus lehtijutun tekoprosessista
- Julkisuuden seuraukset
- Hyvä mielenterveysjournalismi

LIITE 2: KIRJE HAASTATELLUILLE

(Tämän kirjeen lukivat ne 7 haastateltua, jotka löysin erään projektin kautta. Kirjeestä on tässä poistettu nimiä yms. tietoja, joista projektin voisi tunnistaa.)

Tule mukaan tiedotusopin tutkimukseen!

Oletko antanut lehtihaastattelun mielenterveysongelmistasi? Jos olet, pyydän Sinua osallistumaan pro gradu -työhöni. Olen Virpi Koivisto, tiedotusopin opiskelija Tampereen yliopistosta. Tutkimukseni aihe on **mielenterveysongelmista lehdessä kertoneiden kokemukset jutun tekovaiheista ja juttua seuranneesta julkisuudesta**. Etsin siis tutkimukseeni haastateltaviksi ihmisiä, jotka ovat antaneet lehteen haastattelun (yhden tai useampia), jossa kertovat mielenterveysongelmistaan. Heiltä haluan kysyä mm. seuraavia asioita:

- Miksi päätit antaa haastattelun lehteen?
- Millainen oli haastattelutilanne?
- Miten sujui yhteistyö toimittajan kanssa ja jutun muokkaaminen julkaisukuntoon?
- Miltä tuntui nähdä valmis juttu lehdessä?
- Millaisia seurauksia lehtijutulla oli, vai oliko mitään?
- Millaisia ovat mielestäsi mielenterveysasioita käsittelevät lehtijutut yleensä?

Tutkimukseni tavoitteena on lisätä toimittajien tietämystä siitä, millainen kokemus lehtijutun tekoprosessi on haastateltavalle, ja millaisia seurauksia julkisuudella voi olla. **Haluan perehtyä etenkin niiden kokemuksiin, jotka eivät ole tottuneita julkisuudessa esiintyjiä**. Tarkastelen myös sitä, mitä erityistä toimittajan on otettava huomioon tehdessään juttua mielenterveysaiheesta. Toivon löytäväni mahdollisimman erilaisia tarinoita, sekä hyviä että huonoja kokemuksia.

Tutkimukseen suostuvia haastattelen noin tunnin ajan ja nauhoitan keskustelun. Nauhoitettu teksti tulee vain omaan käyttööni. Graduun kirjoitan haastatteluista nimettömiä, lyhyitä siteerauksia, joista henkilöt eivät ole tunnistettavissa. Haastattelut teen haastateltavan valitsemassa paikassa, esimerkiksi kotona tai projektin tiloissa. Pyydän haastateltavaa ottamaan mukaan yhden lehtijutun, johon on antanut haastattelun. Tämä voi virkistää muistia ja helpottaa keskustelua.

Jos graduuni osallistuminen kiinnostaa, kerro kiinnostuksestasi joko suoraan minulle tai projektityöntekijälle, joka voi välittää yhteystietosi minulle. Voimme sitten keskustella puhelimitse yksityiskohdista. Kerrothan halukkuudestasi osallistua mahdollisimman pian.

Toivottavasti pääsen pian kuulemaan kokemuksistasi lehtijuttuun osallistumisesta!
Ystävällisin terveisin,

Virpi Koivisto